

КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «КІРОВОГРАДСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО»

**ВИКОРИСТАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ
У ТВОРАХ ПИСЬМЕННИКІВ
КІРОВОГРАДЩИНИ**

*Друкується за рішенням науково-методичної ради
комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського»
(від 18 жовтня 2016 року, протокол № 4)*

Кропивницький
2017

ББК 81.2 УКР
В 39

Використання фразеологізмів у творах письменників Кіровоградщини: [науково-методичний посібник для вчителів української мови і літератури] / за наук. ред. О.М. Вікторіної. – Кропивницький: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2017. – 88 с.

У посібнику зібрано результати роботи творчої групи. Їх використання у практичній діяльності педагогів сприятиме розширенню знань учнів про фразеологізм як одиницю мови, розвитку усного мовлення учнів, їх критичного та креативного мислення, виховуватиме пошану до скарбниці народної мудрості, інтерес до вивчення рідної мови. Поєднання літературно-краєзнавчого й мовного аспектів у процесі вивчення мови та літератури сприятиме естетично-художньому вихованню учнів, розвитку їх емоційного світу й художніх смаків.

Посібник адресовано вчителям української мови і літератури, магістрантам, студентам філологічних факультетів.

Рецензенти:

- Небеленчук І.О. – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри теорії і методики середньої освіти комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського»;
- Ратушняк О.М. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української літератури Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Відповідальна за випуск – Корецька Л.В.

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Розділ I. Науково-методичні матеріали	8
<i>Заєць В.С.</i> Функціонування фразеологізмів у повісті І. Микитенка «Дитинство Гавриїла Кириченка»	8
<i>Кунашенко Н.Г.</i> Функціональне навантаження фразеологічних одиниць у творах Віктора Близнеця для дітей	12
<i>Місаєва Л.О.</i> Фразеологічні одиниці у творах О. Жовни.....	24
<i>Сергієнко Ю.Г.</i> Фразеологічне багатство драми М.Л. Кропивницького «Дві сім'ї» («Де зерно, там і полова»).....	37
<i>Стась Ю.М.</i> Використання узуальних фразеологічних одиниць у збірці новел Івана Горового «Коромисло».....	42
<i>Тищенко О.В.</i> Вивчення фразеологізмів у сучасній школі на матеріалі творів літератури рідного краю як реалізація компетентнісного підходу у викладанні словесності.....	45
Розділ II. Навчально-методичні матеріали.....	52
<i>Панченко О.М.</i> Фразеологія. Основні групи фразеологізмів (на основі творчості І. Карпенка-Карого).....	52
<i>Стась Ю.М.</i> Фразеологізми у творах письменника-земляка Івана Горового.....	53
<i>Шановал Н.М.</i> Фразеологізми, їх джерела. Стилістична роль фразеологізмів (на основі творів письменника Кіровоградщини В.В. Бондаря)	57
<i>Бугайова Н.А.</i> Туристичне агентство «ФразоДрайв». Фразеологічне багатство комедії І. Карпенка-Карого «Мартин Боруля». (веб-квест з української літератури).....	60
<i>Пінчук Т.М.</i> Використання фразеологізмів у комедії І. Карпенка-Карого «Мартин Боруля» (дослідницько-пошуковий проект).....	65
Дидактичні матеріали.....	80
<i>Валькевич Л.А.</i> Літературне краєзнавство на уроках мови.....	80
<i>Шевченко А.О.</i> Дидактичні матеріали до теми «Фразеологія»	82
Відомості про авторів.....	85

ПЕРЕДМОВА

Яка багата українська мова,
Як тихе джерело вона бринить.
І ми йдемо до нього на розмову,
Коли нам радісно й коли болить.

І розливається те джерело у річку,
І так тече, не видно їй кінця.
Поповнюється новими струмками
І, мов гарнішає, і все їй до лиця.

Щоб образно, промовисто сказати,
Фразеологія спішить на поміч нам.
Перепони вона може подолати,
І так чарівно все розкаже вам.

У кого, може, знань, як кіт наплакав,
Вона порадить і навчить, і порятує.
Різноманітна ця наука і багата,
І змінюється так, як час диктує.

Звороти фразеології глибокі,
Письменники їм чільне місце віддають,
І змістом речення наповнюють високим,
Розумно і доступно подають.

Як гарно пише в творах Кропивницький,
Фразеологізмами у них немов бринить.
І Бондар, Микитенко і Старицький,
Так, як напишуть, аж душа щемить.

Карпенко-Карий час від часу зронить
Дотепний вислів, влучнеє слівце.
І насолоджуватись нам не заборонить,
Як у велику спеку деревце.

Віктор Близнець і Горовий, і Жовна
У творах для дорослих і дітей
Фразеологізми, немов річ коштовна,
Звучать у гарних працях цих людей.

Є педагоги в нашій рідній краї,
Талановиті, творчі, працьовиті.
Досліджують ці твори дивограйні,
Які і в нас, і за кордоном знамениті.

Найкращі твори рідного нам краю,
Учителі ці опрацьовують детально,

Немов їх у віночок уплітають,
Звучать фразеологізми в них повчально.

Це Заєць, Кунашенко, Бугайова,
Оксана Панченко, Місаєва, Капкан.
Вивчають добре твори барвінкові,
Фразеології у них великий океан.

Пінчук Тетяна, Тищенко Оксана
І Стась, і Сергієнко, Шаповал,
Лариси: і Валькевич, і Шевченко,
Всі заслуговують поваги і похвал.

Мережана Т.О.

Сучасне суспільство вимагає від мовців свідомого користування рідною мовою, розуміння функціонального призначення всіх її одиниць, їх виражальних можливостей, і фразеологічні одиниці в цьому плані є надзвичайно важливим і цікавим матеріалом для дослідження, адже вони ввібрали в себе мудрість українського народу, його багатовіковий досвід, мораль, розум, кмітливість, спостережливість, гумор, дотепність тощо.

Посібник складається з двох розділів. У першому розміщено науково-методичні матеріали. Заєць С.В. у розвідці «Функціонування фразеологізмів у повісті І. Микитенка “Дитинство Гавриїла Кириченка”» дослідила, що у творі зустрічаються не лише узуальні, а й okazіональні фразеологізми. Автор аналізує фразеологізми за типами, за джерелами походження. Дослідниця визначила, що більшість фразеологізмів, використаних у повісті, описують людину за різними рисами характеру, а не зовнішності.

Статтю Кунашенко Н.Г. присвячено вивченню фразеологічного багатства творів В. Близнеця для дітей, дослідженню функціонального навантаження фразеологічних одиниць у художньому тексті, їх естетичної та суспільної дії. Автором опрацьовано твори «Звук павутинки», «Женя і Синько», «Земля світлячків», виділено в текстах фразеологізми, класифіковано їх відповідно до функціональної ролі; визначено роль ідіом у творенні образів героїв.

У роботі Місаєвої Л.О. проаналізовано україномовні твори О. Жовни; зосереджено увагу на їх фразеологічному наповненні, яке допомагає розкрити психологічний стан головного героя; окреслено мовне поле територіальних фразеологізмів та авторських афоризмів.

Стаття Сергієнко Ю.Г. присвячена проблемі дослідження художнього мовлення, питанням функціонування і текстотворчим можливостями фразеологізмів у драмі М. Кропивницького «Дві сім'ї» («Де зерно, там і полова»).

У розвідці Стась Ю.М. здійснено спробу класифікації використаних узуальних фразеологічних одиниць у збірці новел Івана Горового «Коромисло» за граматичним принципом; розглянуто питання синонімії фразеологізмів у текстах новел.

Статтю Тищенко О.В. присвячено дослідженню використання фразеологізмів у творах літератури рідного краю, звернено увагу на реалізацію компетентнісного підходу під час інтегрованого викладання уроків словесності.

У другому розділі зібрано методичні розробки: уроки, веб-квест, проект, дидактичні матеріали. Ці роботи сприяють розширенню знань учнів про

фразеологізм як одиницю мови, розвитку усного мовлення учнів, їх критичного та креативного мислення, удосконалюють уміння пояснювати значення фразеологізмів і доречно вживати в мовленні, виховують пошану до скарбниці народної мудрості, інтерес до вивчення рідної мови. Поєднання літературно-краєзнавчого й мовного аспектів у процесі вивчення мови та літератури сприяє естетично-художньому вихованню учнів, розвитку їх емоційного світу і художніх смаків, а також активізує знання з мови, сприяє ефективнішому засвоєнню вивченого.

Панченко О.М. розробила технологічну карту уроку української мови для 10 класу «Фразеологія. Основні групи фразеологізмів (на основі творчості І. Карпенка-Карого)»; Стась Ю.М. – конспект уроку з української мови в 10 класі «Фразеологізми у творах письменника-земляка Івана Горового»; Шаповал Н.М. – конспект уроку з української мови в 10 класі «Фразеологізми, їх джерела. Стилiстична роль фразеологiї (на основі творів письменника Кіровоградщини В.В. Бондаря)».

Бугайова Н.А. розробила веб-квест з української літератури для 10 класу (І. Карпенко-Карий «Мартин Боруля»).

Пінчук Т.М. розробила проєкт «Використання фразеологізмів у комедії І. Карпенка-Карого “Мартин Боруля”».

Валькевич Л.А. у своїй праці розглядає питання про поєднання літературно-краєзнавчого та мовного аспектів на уроках мови в школі. Вправи, запропоновані педагогом, дозволять продовжити роботу з літературного краєзнавства на уроках мови, оскільки мовний матеріал базується на реченнях та уривках творів письменників, що народилися й зростали на Кіровоградщині: Д. Бузько, М. Григорів, Г. Гусейнов, О.Кердіваренко, В. Кобзар, М. Литвин, М. Миценко.

Шевченко А.О. розробила завдання, укладені на основі п’єси І. Карпенка-Карого «Мартин Боруля», до теми «Фразеологія».

Творчу групу я збирала –
Як kota в мішку купляла.
Дівчат краще як узнала,
Ніби з плеч гора упала.

Ми взяли бика за роги,
Не звертали ми з дороги.
Піт нам заливає очі,
До роботи ми охочі.

Часу дарма не втрачали,
Гави ми не рахували,
Зразу ми взяли за діло
І робота закипіла.

Адже ми не ликом шиті,
Не гвіздком у тім'я биті,
В голові олія й смалець,
Не клади у рот нам палець.

Манна з неба не впаде,
Шара в руки не прийде,
Ми крутилися як білки,
Працювали, наче бджілки.

Глеки ми не розбивали,
На ходу підметки рвали.
Копитами землю рили,
Що аж очі в нас горіли.

Допались, як Мартин до мила,
І дня без діла не сиділи.
Не вдаримо нічим в болото,
Не соромно нам за роботу.

Фразем у творах – наче маку,
На воза не вбереш, ще й з гаком.
Аж очі нам на лоба лізли,
Як вибирали фразеологізми.

Попа у ситі не возили,
І мухи ротом не ловили,
Ми своїх коників сіддали –
Фраземи з творів вибирали.

Вікторіна О.М.

Розділ I
НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ

Заєць В.С.

**ФУНКЦІОНУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ПОВІСТІ
I. МИКИТЕНКА «ДИТИНСТВО ГАВРІЇЛА КИРИЧЕНКА»**

Анотація. *Стаття містить аналіз фразеологічного наповнення повісті I. Микитенка «Дитинство Гавриїла Кириченка», вказівки на різного типу трансформації узуальних фразеологічних одиниць (оказіоналізми) з метою їх адаптації до художнього тексту.*

Ключові слова: *фразеологізм, узуальні та оказіональні фразеологічні одиниці; фразеологічні зрощення, єдності, сполучення.*

Питання функціонування фразеологізмів у художньому тексті досліджувалося багатьма мовознавцями. Проте детального аналізу потребують фразеологізми, використані Іваном Микитенком у творі «Дитинство Гавриїла Кириченка». Це автобіографічна повість про хлопчика, який, пізнаючи життя, потрапляє в різні халепи. Твір насичений фразеологізмами, експресивність яких зумовлює своєрідність і неповторність стилю письменника.

У творі представлена надзвичайно багата й різноманітна за семантикою і структурою фразеологія тогочасної народнорозмовної мови.

Використовуючи фразеологізми, автор характеризує персонажів, досягає гумористичного ефекту.

Результати дослідження показали, що письменник активно вводить у текст **узуальні** (загальнономовні, традиційні) фразеологічні одиниці, наприклад: *зціпити зуби, не забути до смерті, захлинатися від сліз, стати на свої ноги, мати халепу, вбити словом, зареготати на всю тощо.*

Проте в зазначеному творі зустрічаються не лише **узуальні** фразеологізми, а й **оказіональні**, тобто трансформації різного типу:

✓ заміна компонентів для адаптації до художнього тексту: *мати Бога у себе всередині* (у мові поширений фразеологізм *мати Бога в животі (у серці)*); *мати від батька на рибу* (від фразеологізму *мати на горіхи*); *скипіти до краю* (у словниках зафіксовано фразеологізм *скипіти гнівом*); *порвати собі голос* (від фразеологізму *рвати (дерти) горло*);

✓ заміна компонентів вислову для увиразнення звучання: *чорний жук сумління шкрябався в серці* (замість *гадина ссе коло серця, змію мати під серцем*);

✓ розширення фразеологізмів додаванням нових компонентів (*спати як мертві греки* (у мові поширений фразеологізм *спати як мертві*)).

Є в повісті індивідуально-авторські неологізми, які не зафіксовано в словниках: *стояти на пекельнім вугіллі, образа закипає в мені смолою, мир злетів на мою душу, сісти на куций шматок землі, непохитна віра виросла.*

Для передачі однакових або подібних значень автор використовує **синонімічні** ряди фразеологізмів:

<i>Кричати не своїм голосом</i>	<i>порвати собі голос</i>
<i>Приходить до голови</i>	<i>промайнула думка; думка прорізує мозок; вдарило в голову</i>
<i>Серце наливається втіхою</i>	<i>серце солодко стислося; груди переповнюються щастям; щастя привалило; щастя повернулося знов; стало легко на серці; налило серце щастям; серце затремтіло; світитися із задоволення; наче на світ народитися</i>
<i>Ноги вириваються з-під вас</i>	<i>зриваються з місця; земля задвиготіла під ногами</i>
<i>Серце кам'яніє</i>	<i>журба не дає спокою; перевернулося серце; серце мало не розірвалося; невесело на серці; у горлі пересохло; біль пронизує груди</i>
<i>Лягати зо сміху</i>	<i>душитися сміхом; зареготати на всю; продавати зуби</i>
<i>Захлинатися від сліз</i>	<i>заливатися сльозами</i>
<i>Язика прикусити</i>	<i>ані пари з вуст</i>
<i>Мати на рибу</i>	<i>не з маком</i>
<i>Переповнити чашу терпіння</i>	<i>скипіти до краю; образа закипає смолою.</i>

Антонімічні пари фразеологізмів, ужиті в повісті Микитенка, передають протилежні значення та оцінки:

<i>Випало з голови</i>	<i>приходить до голови; вдарило в голову; не забути до нових віників, не забути до смерті</i>
<i>Кричати не своїм голосом</i>	<i>у горлі пересохло</i>
<i>Захлинатися від сліз</i>	<i>душитися сміхом; лягати зо сміху</i>
<i>Повертати до життя</i>	<i>дійти свого кінця</i>
<i>Тремтіти з нетерплячки</i>	<i>опанувати себе</i>
<i>Мир злетів на мою душу</i>	<i>скипіти до краю</i>
<i>Язика прикусити</i>	<i>зривається з вуст</i>
<i>Сидіти каменем</i>	<i>зірватися з місця</i>
<i>Бути покірним телям</i>	<i>злий дух вселився</i>
<i>Махнути на все рукою</i>	<i>змішати з гряззю</i>
<i>Не припускати думки</i>	<i>промайнула думка</i>
<i>Серце солодко стислося</i>	<i>біль пронизує груди</i>
<i>Душа не рушиться з місця</i>	<i>наче щось обірвалося всередині</i>
<i>Ані пари з вуст</i>	<i>кричати не своїм голосом; порвати собі голос</i>
<i>Ані одна душа не знала</i>	<i>чути через три городи</i>
<i>Стало легко на серці</i>	<i>невесело на серці.</i>

Використовує автор у тексті й **багатозначні** фразеологізми:

<i>Стати на ноги</i>	1) підростати; 2) ставати дорослим, самостійним; 3) одужати після хвороби; 4) досягти певного рівня; 5) поліпшити матеріальне становище.
<i>Перестати дихати</i>	1) померти; 2) причаїтися, затамувавши подих.

Істотним компонентом як слова, так і фразеологізму, є граматичне значення. Воно забезпечує можливість включення цих одиниць у зв'язне висловлювання. За співвіднесеністю з тією чи іншою частиною мови виділяють наступні фразеологізми:

– вербальні: *дивитися звисока; гризти голову; не забути до смерті; дійти свого кінця; почути тривогу; не одірвати очей; стати на свої ноги; нести свій прапор; сидіти каменем; мати халепу; потрапляти на око; взяти моду; обливатися потом; лягати зо сміху; зробити на макове зерно; перестати дихати;*

– субстантивні: *покірне теля; сміх один;*

– адвербіальні: *наче на світ народився; наче вкопаний; зціпивши зуби; захлинаючись від сліз; зареготавши на всю;*

– інтер'єктивні: *щоб він не діждав! Бог би тебе покинув! Руки б йому покорчило! Щоб тобі в голові кадило! Язик би йому відпав! Шкуру б з тебе спустити!*

Існують різні класифікації фразеологізмів. Серед них найбільш поширеною є класифікація запропонована В. Виноградим. Вона побудована на семантичній основі з урахуванням ступеня близькості різних типів фразеологічних зворотів до слова.

За ступенем семантичної злитості компонентів В. Виноградим виділяє три типи фразеологізмів: фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності і фразеологічні сполучення.

Фразеологічні зрощення: *гризти голову; очі плуталися; мати халепу; стояти на своєму; зареготавши на всю; продавати зуби; не з маком.*

Фразеологічні єдності: *випало з голови; тріснути з заздрощів; зробити на макове зерно; перестати дихати; налити серце щастям; переповнити чашу терпіння; порвати собі голос; обливатися потом; перевернулося серце; сидіти каменем; зривається з вуст; світитися із задоволення.*

Фразеологічні сполучення: *зціпивши зуби; дійти свого кінця; почути тривогу; нічия нога не ступала; не забути до смерті; язика прикусити; захлинаючись від сліз; ані одна душа не знала; приходити до згоди; опанувати себе; серце солодко стислося; невесело на серці; лягати зо сміху; душитися сміхом; заливатися сльозами; перевести погляд і т.д.*

За структурою фразеологізми поділяють на такі, що побудовані за **типом речення** та за **типом словосполучення**. До першого типу належать: *небезпека ходила за спинами; журба не дає спокою; прийшла до голови думка; ані одна душа не знала; серце мало не розірвалося; одспівали треті півні; земля*

задвиготіла під ногами; серце солодко стислося; душа не рушиться з місця; біль пронизує груди та інші; до другого – продавати зуби; вбити словом; невесело на серці; перейти Рубікон; спалити кораблі; почути тривогу; мати халепу та інші.

Джерелами походження фразеологізмів, використаних у повісті І. Микитенка, є:

– побутова мова: *щастя привалило; язика прикусити; вдарило в голову; змішати з гряззю; кричати не своїм голосом; порвати собі голос;*

– вислови з античної культури: *спалити кораблі; перейти Рубікон; спати, як мертві греки;*

– біблійні та євангельські вислови: *мати бога у себе всередині; мир злетів на мою душу; злий дух вселився в мене; образа закипає в мені смолою; стояти на пекельнім вугіллі.*

Більшість фразеологізмів, використаних у повісті, описують людину за різними рисами характеру, а не зовнішності.

Найпоширенішими тут виступають такі групи фразеологічних одиниць, які дають експресивні характеристики психічного стану, а саме:

радість: *серце мало не розірвалося з радощів; серце наливається втіхою; серце солодко стислося; груди переповнюються щастям; стало легко на серці; налило серце щастям; світитися із задоволення; наче на світ народитися;*

безпорадність, смуток, відчай: *невесело на серці; мене зраджують сили; мати халепу; журба не дає спокою; у горлі пересохло; біль пронизує груди;*

заспокоєння, покора: *ані пари з вуст; сидіти каменем; бути покірним телям; опанувати себе;*

процесу мислення: *ударило в голову; не припускаю думки; випало з голови; думка перерізує мозок; приходить до голови; промайнула одна думка;*

процесу мовлення: *зривається з вуст; порвав собі голос; кричу не своїм голосом; чули через три городи;*

дій та вчинків: *нести свій прапор; класти на себе хрест; ноги вириваються з-під вас; наче провалився крізь землю; не потрапляти на око; обливатися потом;*

негативного ставлення до оточуючих: *переводити холодний погляд; змішати його з гряззю; до смерті їй не забути; язик би йому відпав; тріснути з заздрощів; мати на рибу.*

Багато фразеологічних одиниць, використаних автором, групуються навколо назв частин тіла людини (соматичні фразеологізми).

Слово **серце** як найважливіший орган людського організму функціонує у складі фразеологізмів, підкреслюючи певні душевні переживання, хвилювання, радість чи біль: *серце мало не розірвалося з радощів; серце наливається втіхою; серце солодко стислося; стало легко на серці; невесело на серці; серце кам'яніє; перевернулося серце.*

Із лексемою **нога** часто пов'язуються процеси руху: *ноги вириваються з-під вас; стати на свої ноги; земля задвиготіла під ногами; нічия нога не ступала.*

Фразеологізми зі словом **голова** об'єднані навколо лексико-семантичної групи, пов'язаної з процесами мислення: *мені вдарило в голову; випало з голови; приходить мені до голови; гризла голову.*

Лексеми **око, очі** формують ряд «бачити, бути свідком, помічати»: *перед очима гойдулося; не потрапляти на око; очі плутались; не одірвати очей.*

Крім названих соматизмів, у складі фразеологічних одиниць функціонують інші назви органів: *ані пари з вуст; зривається з вуст; груди переповнюються щастям; думка прорізує мозок; язик би йому віддав; зціпити зуби; продавати зуби; прошепотіти чужими губами; язика прикусити; у горлі пересохло.*

Іван Микитенко насичує повість фразеологічними одиницями, які вкладає у уста героїв твору, особливо хлопчика Гавриїла, що й робить його мовлення оригінальним і емоційним.

Фразеологізми повісті різноманітні і за семантикою, і за структурою, чудово гармонують із колоритом усього твору.

Список використаних джерел:

1. Микитенко І.К. Зібрання творів у шести томах: т. 1. – К., 1964. – 457 с.
3. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови. – К., 1973. – 280 с.
4. Словник фразеологізмів української мови / уклад.: В.М. Білоноженко. – К.: Наукова думка, 2003. – 1140 с.
2. Ужченко В.Д., Авксентьев Л.Г. Українська фразеологія. – Харків, 1990. – 167 с.

Кунашенко Н.Г.

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ТВОРАХ ВІКТОРА БЛИЗНЕЦЯ ДЛЯ ДІТЕЙ

Анотація. *Статтю присвячено вивченню фразеологічного багатства творів В. Близнеця для дітей, дослідженню функціонального навантаження фразеологічних одиниць у художніх текстах, їх естетичної та суспільної дії.*

Ключові слова: *фразема, класифікація фразеологізмів, фразеологічний словник, функції фразеологізмів.*

Фразеологізми – іскрометні скарби мовної образності – передають найтонші відтінки душевних порухів, надають висловлюванню національного колориту, збагачують наше мовлення, роблять його образним, виразним, емоційним. Фразеологізми в мовленні функціонують паралельно з лексичними одиницями, але влучність їх використання різна, адже фразеологічні одиниці, порівняно зі словами, як зазначає Л. Скрипник, є виразнішими з емоційно-експресивного погляду. Здебільшого фразеологізми не лише називають предмети, дії, явища, а й одночасно оцінюють їх, виражають ставлення до них, експресивно характеризують.

Єдність у змісті фразеологізмів емоційно-оцінних і номінативних елементів дає змогу письменникові використовувати фразеологічні одиниці для

передачі й логічного змісту думки, і уявлення про щось, а через останнє – і для вираження емоційного ставлення до предмета думки [9, С. 75].

Естетична роль фразеологічних одиниць у художній літературі, вважає І. Голуб, зумовлена їх природною образністю й емотивністю, а також умінням автора відібрати потрібний матеріал і ввести його в текст, підпорядкувати авторському задумові [4, С. 203].

Посилення інтересу науковців до проблем лінгвістики тексту зумовлює необхідність розгляду питань, пов'язаних із функціями фразеологічних одиниць (ФО) у художніх творах. Питанням функціонування фразеологізмів у текстах присвячено роботи Л. Аксентьєва, М. Алефіренка, В. Білоноженко, В. Вакурова, С. Ганжі, І. Гнатюк, С. Горожанової, В. Дубинського, В. Калашника, В. Ковальова, М. Коломійця, Л. Петленко, Ю. Прадіда, Л. Скрипник, А. Супрун, В. Ужченка, О. Федорова, Т. Цимбалюк, В. Чабаненка, М. Шанського, Л. Щербачук та ін. Однак багатоплановість об'єкта дослідження, а також багатожанровість сфери функціонування (художніх текстів) зумовлює можливість і необхідність подальшого дослідження цієї проблеми, адже в науковій літературі мало праць, які висвітлюють фразеологію мови окремих письменників.

Мета – дослідити функціональну роль фразеологічних одиниць у творах Віктора Близнеця для дітей.

Досягнення мети передбачає виконання таких **завдань**:

- 1) опрацювати теоретичний матеріал, необхідний для проведення дослідження;
- 2) виділити в текстах фразеологізми, класифікувати їх відповідно до функціональної ролі;
- 3) укласти картотеку фразем із творів В. Близнеця;
- 4) зафіксовані фразеологізми перевірити за словником;
- 5) з'ясувати роль фразеологізмів у творенні образів героїв творів В. Близнеця.

Об'єкт дослідження – мова повістей «Звук павутинки», «Женя і Синько», повісті-казки «Земля світлячків» Віктора Близнеця.

Предмет дослідження – фразеологічні одиниці, що функціонують у досліджуваних творах.

Джерельною базою роботи стало понад 200 фразеологізмів, дібраних методом суцільної вибірки з художніх творів «Звук павутинки», «Женя і Синько», «Земля світлячків» Віктора Близнеця.

Актуальність визначена загальною тенденцією сучасних лінгвістичних досліджень до розкриття функціональної специфіки використання фразеологічних одиниць у художніх творах та відсутністю матеріалів щодо дослідження мови творів Віктора Близнеця.

Теоретичне і практичне значення дослідження визначається тим, що матеріал роботи може бути використаний у процесі вивчення творчості Віктора Близнеця на уроках позакласного читання чи літератури рідного краю, а також під час поглибленого вивчення фразеології в шкільному курсі української мови.

Використання мовних засобів підпорядковане розкриттю ідейних та естетичних настанов митця. Мовна картина світу художника слова є вербальним відображенням світовідчуття письменника, його ціннісних орієнтирів. Поряд із проблемами дослідження композиції, прийомів метафоризації художніх творів, висвітлення проблеми функціонування фразеологічних одиниць наближає до розуміння індивідуального стилю письменника.

Саме через призму авторського художньо-образного світобачення виступають фразеологізми в художніх текстах. Вони є органічним елементом у мові творів. Стійкі звороти – активний образотворчий чинник авторської оповіді. Через них письменник передає ставлення до зображуваних подій, акцентує смислову та стильову позиції мовних засобів. За допомогою фразеологізмів краще розкриваються читачеві внутрішній світ, настрої, світогляд персонажів тощо. Стилістичне використання фразеологізмів письменниками – творчий процес. Фразеологізми в художніх текстах – одне з невичерпних джерел посилення експресивності, поглиблення логізації викладу, тому вони набувають особливої естетичної значущості.

Фразеологічна одиниця, виступаючи компонентом будь-якого тексту, тісно пов'язана з контекстом твору. Саме в живому мовленні вона розкриває повною мірою свій зміст. Аналіз ФО в ізоляції від контексту малоефективний, не забезпечує розкриття глибини її семантики, оскільки фразеологізм здебільшого вступає в складні смислові стосунки з певним контекстом і залежить від нього. Залежно від змісту, рідше від окремого слова чи словосполучення, фразеологізм набуває відповідного звучання. Зміна структури чи лексичного складу(трансформація) сприяє ще тіснішому зв'язку її зі словами контексту. Внаслідок утворюється єдина змістова цілісність. Якщо слово в контексті може бути нейтральним, то цього аж ніяк не можна категорично сказати про фразеологічну одиницю. Наприклад, ідіоми в художньому творі завжди мають експресивний характер.

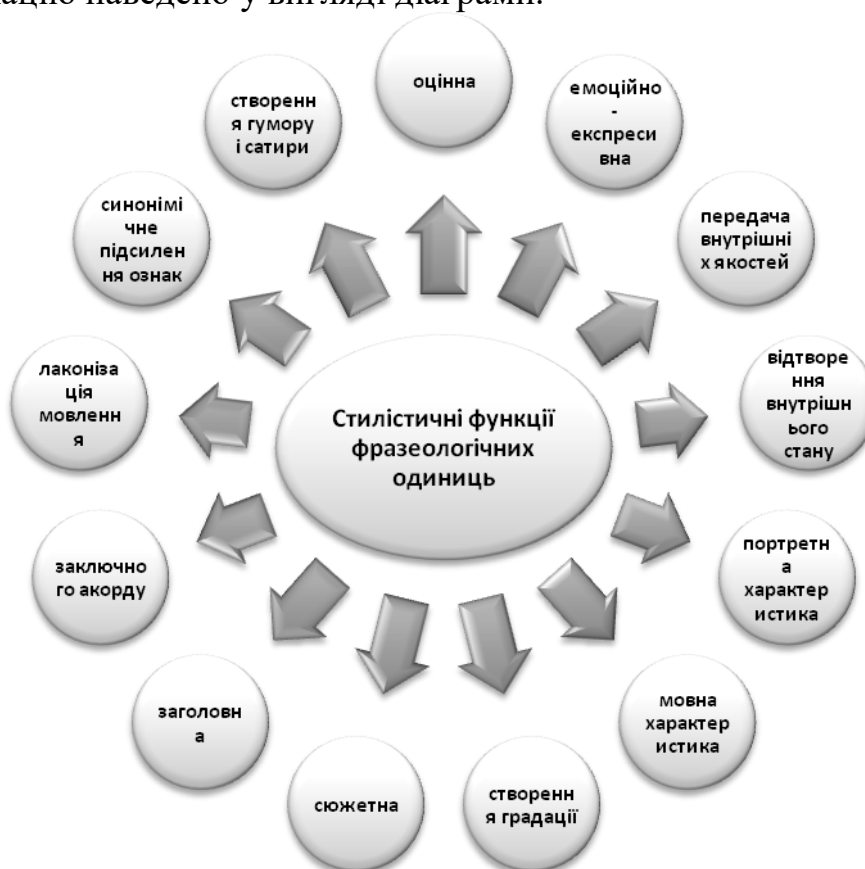
В. Білоноженко зазначає, що фразеологічна одиниця поза текстом становить абстрактну схему, яка в кожному конкретному випадку наповнюється особливим, властивим лише цьому контексту змістом [1, С. 72-73].

Отже, дослідження мовленнєвої реалізації фразеологізмів неможливе без урахування ролі контексту, з яким безпосередньо пов'язана точність сприйняття семантики й використання фразеологічних одиниць. Вивчення ізольованої фразеологічної одиниці не дає повного уявлення про різноманітні зв'язки, у які вона вступає в тексті [6, С. 38].

Вузький контекст – це словесне оточення фразеологізму, у якому реалізуються його синтаксичні й граматичні зв'язки, семантико-стилістичні властивості. Зазвичай, це фраза – висловлювання, що має закінчену думку, певну синтаксичну структуру й належить одній дійовій особі чи авторові. Широкий контекст – це частина тексту, що розкриває причини авторського вживання конкретної фразеологічної одиниці, її смислове навантаження [7, С. 108].

Аналіз конкретних текстів – необхідна умова дослідження функціональних властивостей фразеологічних одиниць у мові того чи іншого письменника. Художні тексти вирізняються особливо широким добором і характером використання мовних засобів, які підпорядковуються основним естетичним, комунікативним, впливовим завданням цих текстів – образно, емоційно, оцінно відтворювати об’єктивну дійсність через художні образи за допомогою мови. Серед зображально-виражальних засобів таку функцію виконують ФО [7, С. 107].

Фразеологізми виконують у тексті найрізноманітніші стилістичні функції: номінативну, оцінну, емоційно-експресивну, прагматичну, функцію відтворення внутрішнього стану персонажа, функцію портретної характеристики, функцію мовної характеристики персонажа та ін. Схематично цю класифікацію наведено у вигляді діаграми.

В. Ужченко і Д. Ужченко виділяють такі стилістичні функції фразеологічних одиниць у сучасній українській літературній мові:

- 1) оцінна функція – функція, що надає фразеологізму відтінку схвалення, прихильності, співчуття або навпаки – осудження, зневаги або несхвалення;
- 2) емоційно-експресивна функція – функція вираження позитивних чи негативних почуттів, що характеризують психічний стан мовця, передбачаючи існування додаткового стилістичного колориту;
- 3) функція передачі внутрішніх якостей персонажа;
- 4) функція відтворення внутрішнього стану персонажа;
- 5) функція портретної характеристики, зображення зовнішнього вигляду людини;

6) функція мовної характеристики персонажа: фразеологізми виступають своєрідними «міченими атомами» мовлення персонажів; їх кількість, групування й авторські акценти маркують і сам літературно-художній образ;

7) функція синонімічного увиразнення експресії, створення градації;

8) функція сюжетної основи (зіткненням термінів контекстного оточення з омонімічними компонентами розмовного фразеологізму створюється малюнок сюжетної лінії, яка й становить предмет оповіді);

9) заголовна функція: заголовок, за В. Ужченком і Д. Ужченком, загострює увагу читача на змісті, стисло повідомляє про сам зміст, концентровано відображає головну думку автора, спонукає до прочитання надрукованого, підвищує ефективність засвоєння прочитаного та пояснює культурні константи й фонові знання адресата;

10) функція заключного акорду;

11) функція лаконізації мовлення;

12) функція синонімічного підсилення чи нагнітання ознак (фразеологізми можуть чергуватися із семантично співвідносними одиничними чи повторюваними лексемами, чи вільними словосполученнями, або самі можуть становити синонімічний ряд);

13) функція створення гумору й сатири [10, С. 250-262].

Віктор Семенович Близнаць – автор неперевершених творів про дітей і для дітей. Як людина цільна й безкомпромісно совісна він мав моральне право писати для юного покоління, тому що глибоко і самовіддано любив дітей і розумів їхню душу [5, С. 3].

Письменник відтворює світ у душах і серцях своїх героїв через їх почуття. Саме на художньо-естетичну концепцію душі й серця в його прозі орієнтована співвіднесеність людини і світу, а серце є її мікрообразом; герої серцем сприймають навколишній світ, як і сам письменник. Цим і пояснюється властивий творам В. Близнаця психологізм. Автор передає враження від навколишнього світу через світосприйняття і світовідчуття героїв, вибудовуючи картину світу героя і свою власну, але це картина чуттєва. Психологічний підтекст у творах В. Близнаця осяяний ніжною любов'ю, зігрітий людською сердечністю, теплою ласкою. Центральним аспектом психологічного підтексту автора стає психологічне зображення персонажів.

У прозі для дітей В. Близнаця всебічно відтворені найрізноманітніші психічні стани особистості (самотність, образа, гнів, сум, незадоволення, радість, страх, невпевненість тощо). Багатою є й палітра їх вираження: внутрішній монолог, внутрішній діалог, самоаналіз дії, спогади, підтекст, монолог, психологічний пейзаж, конфлікт тощо. Митець підмічає в героях характерні риси, які створюють хоч і узагальнені, збірні, але виразно індивідуалізовані образи. Оскільки прозаїка особливо цікавили моменти душевного життя персонажа, для його письменницької манери характерна не опосередкована передача почуттів героя, у якій вагому роль відіграє авторська інтонація, а детальний психологічний аналіз [8, С. 250-255.].

Мова творів В. Близнаця – неперевершеного майстра слова, як і самі його твори, становить надзвичайно багатий матеріал для подальших мовознавчих

студій, адже лінгвістичний матеріал, представлений тут, є цікавим і різноманітним.

Розглянемо докладніше функціональну роль фразеологічних одиниць у розкритті психології героїв творів Віктора Близнеця.

Оцінна функція. Фразеологізми викликають у читача (слухача) певне ставлення до зображуваного. Зокрема, за допомогою фразеологізмів автор дає як позитивну, так і негативну оцінку одному й тому ж герою. У повісті «Женя і Синько», говорячи про батька дівчинки, автор використовує фразеологізми *майстер на всі руки* («Чоловік зараз на роботі, він *майстер на всі руки*: і маляр, і художник, і реставратор»), *золоті руки* («Словом, там, на рихтуваннях, Цибулько мав *золоті руки*»). І тут же автор вживає фразеологізм зі словом *руки*, але вже з негативним значенням *руки тягнуться до чарки*, тобто людина зловживає алкогольними напоями («А коли спускався на землю, то ті *руки* інколи *тяглися... до чарочки*»).

Несхвальне ставлення, осуд, відразу чи зневагу передають фразеологізми *ніс у пушку* (директор про хлопців, які провинилися), *купи не держиться* (Женя про Синька). Фразеологізм *видавлювати сльозу* характеризує Бена як нещирю людину («... він [Бен] за компанію почав кривитися, *видавлювати з очей сльозу*»).

Використовуючи фразеологізми, автор дає оцінку не лише людям, а й навколишньому світові. Наприклад, «Двір наш відкритий, і звідси видно *на всі чотири сторони*» («Звук павутинки»), «Місто, як здавалося Жені, з *головою тонуло* в пожевклому листі» («Женя і Синько»).

У контексті оцінні фразеологізми зі словосполученням *по коліно* мають протилежне значення, як от, «Листя – *по самі коліна*» у значенні «багато» й «Річка там не те що в нас, *жабі по коліно*» – «неглибоко».

Емоційно-експресивна функція. Емоційні мовні одиниці також містять компонент оцінки, виражають позитивні чи негативні почуття, характеризують психічний стан мовця. Емоційне завжди експресивне. В основі експресивних мовних одиниць лежать соціопсихологічні та власне мовні критерії оцінки виражальних засобів. Експресія з'являється там, де є можливість зіставлення, посилення певних ознак на основі протиставлення.

Емоційно-експресивне забарвлення мають такі фразеологізми:

гаснути на очах: «...бо *гаснеш на моїх же очах*» – розпач баби Сірохи через хворобу Адама;

не погладити по голові: «Ясно, мати *не погладить по голівці*» – переживання Льоньки;

голова обертом іде: «Воно нам показує таке, воно таке нам показує, що *голова обертом іде*» – захоплення Чублика від парашутиків;

біді не обберешся: «Бо ще скаже нашому сокрушителю, що тримали його [Сиза] в мішку зв'язаного, – *не обберешся біді*» – Дригайло боїться отримати покарання від Магави;

не в змозі рота розтулити: «...мабуть, із півхвилини мовчала, *не в змозі й рота розтулити*» – учителька про свої емоції від хрюкання Синька;

дух перехопити: «Ступила ще крок – і аж *дух перехопило*» – Женья про краєвиди Києва;

згоріти від сорому: «... хай тепер терзаються і згорають від сорому» – Бен про хлопців, які його «зрадили».

Оцінна функція <http://bit.ly/2fK3yXv>.

Функція передачі внутрішніх якостей персонажа. За допомогою фразеологічних зворотів Віктор Близнець передає внутрішній стан персонажів.

Негативні якості героїв автор зображує таким чином. Говорячи про Глипу («Звук павутинки»), автор використовує фразеологізми *сваритися до ножів* («...хтось уб'є дичину, а він промахнеться, – Глипа *свариться до ножів*»); *гнатися, скільки духу* («торохне з ходу по зайцю, а той як припустить навітикача, Глипа за ним; женеться *скільки й духу...*»).

Стриманість Мармусії («Земля світлячків») передано фразеологізмом *війнуло холодом* («За нею [Мармусією] *війнуло холодом* і неприступністю»), наполегливість і рішучість – *взяти в голову* («Знав: сестру не схитнеш, коли вона щось *взяла собі в голову!*»).

У повісті «Женья і Синько» дівчинка – звичайна дитина, яка гарно навчається, відвідує спортивну секцію, уміє помічати незвичайне у звичайному, «...відчуває себе у міському потоці, *як риба у воді*». Вона чесна, справедлива, не вміє лицемірити, «*видавлювати із себе* покаянну сльозу...». Але як і всі діти її віку «...може й *коника викинути*». Бена ж влучно характеризує Віола Зайченко фразеологізмом *життя не давати* («Ти краще розкажи, як ти дідові *життя не даєш*»).

Функція відтворення внутрішнього стану персонажа. Для виразності передачі внутрішніх переживань персонажа Віктор Близнець використовує чи не найбільше фразеологізмів. Найчастіше ФО групуються навколо слів «*душа*» і «*серце*» як виразників психічного стану людини, її настроїв, переживань та почуттів.

Почуття страху маленького Льоньки перед великим і незвіданим світом автор передає фразеологізмами *холод хапає за спину*, *серце у п'ятах забилося*, *боявся носа поткнути*. Щоб описати емоційне піднесення хлопчика від польотів уві сні, Близнець використовує фразеологізм *дух забиває* («Вільно-повільно підносив кінь мене вгору, і *дух забивало*»). Коли Льонька картає себе через застуду Адама, то у нього *тисне в душі* («...а я довго сидів зігнувшись, щось тисло мені на плечі і *тисло в душі*»).

Незламність і воля до життя звучать у словах невиліковно хворого Адама: «А я гребусь. *Йду на дно*, а гребусь».

Для характеристики внутрішнього стану Жени («Женья і Синько»), її замкнутості, автор влучно підбирає ФО: «Стала [Женья], *замкнулась, сховалась у собі*, й спробуй уявити, що за людина перед тобою». Розчарувавшись у Бенові, дівчинка відчуває, як у неї *занило в душі*. Щиру дитячу радість і захват передає фразеологізм *очі блищать* («...і однаково *блищали* в них [Жені і Синька] *очі* – від захвату й дитячої радості»).

Бен – запальний, імпульсивний, що призводить інколи до необдуманих вчинків, і тоді він, розкаявшись, «два моменти свого життя... хотів би... *викинути геть з голови*», відчуваючи сором «... *ховав очі* від Цибульків...».

Мамин стан втоми передають фразеологізми *думки витають, шумить у голові*. Тато, провинившись, «...наступного дня вибачався, говорив притишеним голосом і *відводив очі вбік*».

Фразеологізми допомагають яскраво описати внутрішній стан дідуся Бена, коли він знаходить цигарки у внука «...і *страх пронизав* дідове тіло, як блискавка дуласте дерево». Після арешту хлопчика дід «...*ніби в тумані*, в чаду, в напівпам'яті».

Багато фразеологізмів використано для опису внутрішнього стану героїв у повісті-казці «Земля світлячків». ФО зі словом «*серце*» передають різні стани персонажів:

– радість: «У нашого Сиза від радості *застрибало серце*», «То був *мед, бальзам для його серця*, найбільша радість очам»;

– душевний спокій: «...він [Сиз] більшої втіхи не має, як посидіти у нього десь на бережечку, *відпочити серцем*...»;

– хвилювання: «Тут панувала така непорушна сутінь і тиша, що ваше *серце* мимоволі *завмирало*»;

– занепокоєння, тривогу: «Ніби *відчувала* вона [Мармусія] *всім серцем*, що бідного Сиза чекає цієї ночі не одна пригода»;

– передчуття непоправного: «Важко добіг Вертутій, *всім серцем відчуваючи недобре*».

Різні психологічні стани також описують фразеологізми з лексемою «*душа*»:

– почуття зворушення: «Щось між ними [Сизом і Вертутієм] прокотилося, щось до сліз *зачепило душу*»;

– щедрість і щирість: «*Від щирої душі!*»;

– неспокій, збентеження: «Мені щось так *мулько* й погано було на *душі*...»;

– утіха, розрада (у контексті набуває негативного забарвлення): «"Ох і погуляли ми там, ох і *одвели* свою *душу* – все обдерли й понищили", – хвалиться печерник Дригайло болотному страшилу Квасилі».

Почуття страху передають фразеологізми *мурашки пробігли* («...у Сиза, Чублика і Вертутія холодні *мурашки побігли* по тілу»), *пропали наші голови* («Якщо з березової ти налив і вусатий карлик все чистісінько чув і підслухав наші секретні розмови – *пропали наші голови*, Квасило...»), *волосся настовбурчилось* («...Сиз побачив картину, од якої у нього аж *настовбурчилось волосся*...»).

Внутрішні якості <http://bit.ly/2fniqqy>.

Внутрішній стан <http://bit.ly/2ekdKRz>.

Функція портретної характеристики, зображення зовнішнього вигляду людини. Як майстер психологічної прози Віктор Близнець значну увагу приділяє фразеологічним одиницям, що описують внутрішній стан героїв.

Найбільше фразеологізмів з портретною характеристикою використано в повісті «Звук павутинки». Тяжкий стан Адама підсилюють фразеологізми «...під синьою шкірою видно увесь кістяк – *можна ребра щитать*», «Над подушкою виступало гостре підборіддя, стирчав тонкий і гострий ніс, вони просвічувались, наче були *виліплені з воску*». Контраст між кольором шкіри Льоньки і Адама автор передає в реченнях «...у мене, як мати каже, *спина в шоколаді*» (засмагла), «...а в нього? *Гусяче тіло*» (бліда, нездорова). Та, незважаючи на тяжкий стан, Адам не втрачає оптимізму, і це доводить використання фразеологізмів зі значенням «сміятися», «посміхатися»: «А він [Адам], схиливши голову набік, *світив білими зубами*», «...і лежить на подушках Адам, і *світить разками зубів...*».

Портретна характеристика <http://bit.ly/2fidlkn>.

Функція мовної характеристики персонажа. Мовно-інтелектуальні властивості героїв автори інколи виражають у фразеологічних зворотах для стилістичного забарвлення, увиразнення. Недарма крилатим став вислів Сократа: «Заговори, щоб я тебе побачив».

Мама Льоньки («Звук павутинки») – душевна, чуйна, людина, яка дуже любить сина, і головне для неї – його душевний спокій. Тож, заспокоюючи Льоньку після пригоди з Глипами і Бакуном, «... почала промовляти до мене, щоб я вгамувався, усе буде гаразд, а *лихо з бідкою спливе за водою*».

Оригінальність, нестандартність сприйняття світу Льонькою автор передає фразеологізмом, яким хлопчик описує туман: «А вранці глядь – *ведмеді накурили, туман*».

Широту душі, гостинність, дотепність підкреслюють прислів'я і приказки, якими щедро пересипана мова баштанника Хворощі в повісті-казці «Земля світлячків». Пригощаючи Сиза, Вертутія й Чублика чудо-динями, Хвороща примовляє: «Кажуть: *благодареники за вареники*, а я вас галушками частую, їжте!», «Як кажуть: *нехай вам здоров'я прибуде. У ручки, у ніжки і в животик трішки!*», «Ви ж знаєте, мудро сказано: *людина не скотина, більше відра не з'їсть*», «На вашу мудрість у мене є краща мудрість, послушайте: *череву не дерево, роздасться*», «І хай він собі капає, хай він собі ллється, як то кажуть, *стару жабу водою не злякаєш*, або вірніше, *де дощ, там і зав'язь*, а де зав'язь, там і дині».

Черствість, байдужість внука до діда, найріднішої людини, яка його виховує, автор передає фразеологізмами, які вкладає в уста Бена («Женя і Синько»): «*Дід упав із копит*», «... треба сходити в лікарню до діда, бо старий і *ноги протягне*, а його ніхто не провідає».

Мовна характеристика <http://bit.ly/2eFGcxU>.

Функція синонімічного увиразнення експресії, створення градації. Градація досягається шляхом послідовного нанизування синонімів у канву тексту. Часом це малопомітні, невимушені посилення інтенсивності дії – навіть у межах одного речення, – які ледь окреслюють зіставлення різних внутрішніх форм і зашифрованих образів.

Наприклад, у повісті «Звук павутинки» Близнець застосовує цю функцію, щоб передати враження маленького хлопчика, коли він вперше стикається з

великим світом. «Пам'ятаю, як малим я виліз у двір. А в малого, ви знаєте, *очі* в дворі *розбігаються*. Пляма сонця, пляма неба, пляма трави – все велике, сліпуче, незвичне. Весь цей огром двигить, хитається, *тікає з-під ніг*, і тебе несе хтозна-куди. Від цього величезного світу *голова йде обертом*».

Описуючи незвичайну каву корохоро, автор вживає для увиразнення експресії такі фразеологізми: «Ах, яка то була кава! *Губи злипалися*, а від запаху *крутилося в голові!*... Чублик пив і прицмокував, дід Вертутій пив мовчки і сопів, а Сиз XII відсърбував з чашки маленькими ковтками, і щасливі *сльози котилися* по його щоках».

Розпач і безпомічність діда Андрона («Женя і Синько») підсилюють фразеологічні одиниці: «Я його виняньчив, вигодував, тепер хай батьки виховують. Хай вони *беруть його в руки, наставляють на розум*. Нема вже в мене терпцю!».

Синонімічне увиразнення експресії, створення градації <http://bit.ly/2f0vm92>.

Словник фразеологізмів <http://bit.ly/2f7h3Nf>.

Функція заключного акорду або синонімічного ряду. Поетичний образ фразеологізму експресивно виразніший за синонімічні лексичні одиниці – звідси і його підсумкова функція розвитку певної ідеї.

Прикладом є синонімічні ряди, створені автором у повісті-казці «Земля світлячків»:

- «– Як?! – підстрибнув Сиз, і його *сива чуприна* гнівно й погрозово *настовбурчилась*. – Як? – повторив він. – Я вас не розчув, Вертутію, чи мені, може, здалося? Ви спитали: навіщо? Дозвольте, дозвольте! А чому я вас не питаю: навіщо, так, так, навіщо ви розводите свої вітрячки, і вже сорок років їх розводите, і вже розвели їх п'ять тисяч сімсот, чи то пак, сім тисяч п'ятсот, і от скажіть мені: навіщо...

– Ну-у, – прогув спантеличено Вертутій, видно, не сподіваючись, що своїм простим запитанням *накличе на себе таку бурю й грім*»;

- «... вся величезна гора, покопана до самого споду норами, як мурашник, *забігала, заворушилася, заходила ходором*»;

- «Всі три вони [вітрячки] весело завертілися: один лагідно *замуркотів, як кіт на припічку*, другий сухо, кленовим голосом *виторохкував*, а третій *шпарив крилами* проти вітру. Словом, *вели свою пісню* три вітрячки».

Повість «Женя і Синько»:

- «*Відкрили консерви*. І тепер уже справді без дурощів, зосереджено, по-джентельменськи *тягали з банки по рибинці*... Трохи *заморили черв'яка*»;

- «Бен..., коли почув слово «страшно», випростав плечі й твердо глянув на Галину Степанівну: «*Зі мною – хоч в джунглі*. Закон! Ніхто й *пальцем не зачепить!*».

Заключний акорд <http://bit.ly/2fK123n>.

Функція синонімічного підсилення чи нагнітання ознак. У цій функції кожне наступне слово чи вираз фразеологічної одиниці підсилює попереднє, тим самим увиразнюючи зміст тексту. При цьому фразеологізми можуть

чергуватися із семантично співвідносними одиничними чи повторюваними лексемами чи вільними словосполученнями, або самі можуть становити синонімічний ряд.

Візьмемо для прикладу фразеологізми з повісті «Звук павутинки». Описуючи уявних Вишневих Пушинок, автор використовує такий синонімічний ряд для підсилення ознак: «Все більше й більше їх прибуває на світлу галявину. ... Їх безліч, їх густо, як маку».

Про Рекса: «Рекс – як мертвий, вухом не здригне».

Льонька: «І я стараюсь, біжу щодуху, аж пече мені в п'яти».

Адам: «Ожили в нього [Адама] очі, з'явилося у них щось веселе, насмішкувате, неспокійне».

У повісті-казці «Звук павутинки» функція нагнітання ознак виразно проявляється, коли Чублик описує парашутики. «Ну от, ви пускаєте один парашутик, ... а він летить над вами, летить чубком вгору, рівно, тихо летить і сідає неодмінно там, де вогка земля, і неодмінно зернятком у землю... А тепер візьміть парашутик – крилатку із клена. Цей просто падає вниз додолу. Падає і швидко-швидко вертиться, як млинок, і описує, так вам і так викручує сліди. А візьміть з липи – цей штопором в землю, а з гірчака – летить і підскакує, а з тополі – ого, на той край світу може полетіти за вітром».

У функції підсилення ознак в повісті «Женя і Синько» виступають фразеологізми, що характеризують почуття страху: «...а потім (це Василь розказує) двірник глядь – і чуб у нього дибки: пливе свічка у блюдечку, ще й гнотик горить... Стоїть двірник – і ноги у нього трусяться».

Синонімічне підсилення чи нагнітання ознак <http://bit.ly/2fniyGt>.

Функція створення гумору й сатири. Деякі звороти, зазначав С. Караванський, народившись у гумористичній душі нашого народу, додають мові «неповторного, тільки їй властивого колориту». Дотепне вживання подібних фразеологізмів зумовлене не тільки чуттям автора, а й великою їх кількістю в загальнонародній фразеології, що уможлиблює також і авторський відбір. Ірреальність їх змісту, «поєднане непоєднане» гумористично забарвлює контекст твору.

Функція створення гумору простежується у фразеологічних одиницях, використаних для характеристики Хвороці в повісті-казці «Земля світлячків»: «Хто про біду, а Хвороща – про пироги на меду!», «Пришив кобилі хвіст, а в кобили і свій довгий!».

Коли в полон до Хвороці потрапляє ворог, то баштанник годує його динями, примовляючи: «Їж, їж, вражий гостоньку, призволяйся! Нічого, не стогни, не одвертайся, мій кирпатунчик, послухай краще мене: *череву не дерево, роздасться*. Ось ми тобі солодкої, оцієї, слонової диньки».

Іронічне забарвлення мають фразеологізми, які використовує автор для характеристики Бена: «А як же я тобі, голубчику, поставлю п'ятірку, коли ти – свята простота – переплутав геніального поета з якимось шпагоковтателем чи потрошителем», «Перекинетесь до хлопців, і тоді *груди колесом*, і перший починає...».

Отже, спостереження за мовою творів для дітей Віктора Близнеця дає підстави зробити висновок, що в цьому жанрі художньої творчості він був неперевершеним. З дидактичною й виховною метою активно використовував фразеологічні одиниці, органічно вплітаючи їх у загальний художній контекст творів і підкреслюючи живе мовлення персонажів, його образність, увиразнюючи риси героїв, виявляючи особливості індивідуального світосприйняття й світобачення, що підвищує зацікавленість юного читача й допомагає більш глибоко зрозуміти художній задум письменника.

Продовження розпочатого дослідження вбачаємо у детальному й усебічному аналізі фразеологічних одиниць, представлених в інших творах для дітей Віктора Близнеця, що дозволить зробити узагальнення відносно особливостей реалізації фразеологізмів у різножанрових творах митця, написаних для дітей.

Гумор і сатира <http://bit.ly/2etLYFw>.

Емоційно-експресивна оцінка <http://bit.ly/2ekglKZ>.

Презентація до статті <http://bit.ly/2e7sisg>.

Список використаних джерел

1. Білоноженко В.М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк. – К. : Наук. думка, 1989. – 154 с.
2. Близнець В.С. Вибрані твори: у 2-х т. – К.: Веселка, 1983. – Том 1. – 366 с.
3. Близнець В.С. Звук павутинки. – К.: Веселка, 2003. – 175 с.
4. Голуб І.Б. Стилистика современного русского языка. – М.: Высш. школа, 1986. – 203 с.
5. Лицар краси, совісті і честі : до 80-річчя від дня народження В.С. Близнеця : інформ. бібліогр. список для організаторів дит. читання / Нац. б-ка України для дітей; уклад. Н.І. Турчин. – К., 2013. – 16 с.
6. Матвієнків О. Особливості функціонування фразеологічних одиниць у художньому тексті // Вісник Львівського університету. – 2013. – Вип. 21. – С. 37-43 (Серія іноземні мови).
7. Пономаренко А.Ю. Фразеологічні одиниці з демінутивним та аугментативним компонентом у сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Аліна Юріївна Пономаренко. – Ніжин, 2003. – 240 с.
8. Резніченко Н.А. Емоційно-психологічний підтекст творів для дітей Віктора Близнеця / Н.А. Резніченко // Літературознавчі студії. – 2013. – Вип. 37(2). – С. 250-255.
9. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови / Л.Г. Скрипник. – К. : Наук. думка, 1973. – 280 с.
10. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови: [навч. посіб.] / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2007. – 494 с.

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ У ТВОРАХ О. ЖОВНИ

Анотація. У статті аналізуються україномовні твори О. Жовни; акцентується увага на фразеологічному наповненні творів, яке допомагає розкрити психологічний стан літературного героя; окреслюється мовне поле територіальних фразеологізмів та авторських афоризмів.

Ключові слова: фразеологізм, фразеологічний вираз, афоризм, класифікація.

Творчість О. Жовни є своєрідною за стилем і предметом зображення. Цікавими є й мовні засоби, використані письменником у творах. Дослідженням особливостей творчої манери О. Жовни та характером кіноповістей письменника займалися Я. Поліщук, І. Котик, В. Саєнко, О. Просихін та інші. Дослідники зосереджували свою увагу на тонкому психологізмі творів, стилістичній манері О. Жовни, особливостях композиції та характеротворення. Однак недослідженими залишаються художні засоби та мовні одиниці, використані письменником для досягнення авторського задуму.

За словами Я. Поліщука, письмо О. Жовни важко здефініціювати, воно цілком не подібне на стиль інших українських авторів. Жовна, за словами дослідника, вміє писати густо [6, С. 25]. Цікаві, неординарні, здебільшого, девіантні, але зображені з уникливою психологічною увагою, персонажі, – це той випадок, коли різноманітні людські збочення намагаються мотивувати й осмислити. У творах О. Жовни старанно вибудовані версії людської поведінки, що здебільшого виражається через самосповідальні монологи з неодмінною романтичною складовою, яка не тільки згущує конфлікт, а й доводить нероздільність взаємопов'язаних понять добра і зла, справжності й ефемерності, реальності й уяви.

Кожен текст О. Жовни, як зазначає Я. Поліщук, – це спроба створити психологічний портрет персонажа. Це або диваки й пасивні романтики та ідеалісти, або ж – зворотний ефект – великі грішники, котрі беруться виправляти світ силою власної агресії. Жовна дотримується новелістичного виду письма: його тексти порізно прості, часом ригористичні в засобах, однак вони вибудовуються на засадах піраміди, коли кожен аргумент, кожна дрібниця підпорядковується загальному задуму.

О. Жовна є тонким психологом, його цікавлять ті стани психіки людини, котрі виходять за рамки норми.

Герої творів Жовни, як зазначає І. Котик, не банальні. За зовнішнім, видимим їхнім життям автор ледь відкриває читачеві їхню невідомість, потаємність. Автора цікавить та межа, на якій людська психіка втрачає контроль за реальністю й починає продукувати інші, лише їй відомі, смисли [8, С. 286].

За словами самого письменника, його цікавить паралельний світ. Однак, це пов'язано скоріше з існуванням інфернальних станів, паралельних світів

людей з нетрадиційною психікою. Норма, як зазначає О. Жовна, не зворушує його [6, С. 30].

Звичайно, аби розкрити особливості психологічних станів героїв та проникнути у їх тонкий незримий світ, необхідно дібрати своєрідні мовні засоби. Оскільки письменник не вдається до безпосередньої словесної характеристики персонажів, він активно використовує ті мовні засоби, які допоможуть виконати цю функцію побічно.

У творах О. Жовни активно використовуються фразеологізми, рідше фразеологічні вирази – прислів'я, приказки та афоризми. Їх уживання вмотивоване багатогранністю емоцій героїв, широким спектром психологічних станів, яскравістю темпераментів персонажів. Усе це вимагає такої ж яскравості, своєрідності та колоритності мови героїв оповідань і повістей О. Жовни. Своєрідність фразеологізмів та частота їх уживаності залежить від тональності твору та авторського задуму.

Фразеологізм (грец. Phrasis – вираз, зворот і logismos – судження) або фразеологічна одиниця, – нарізнооформлене, семантично нерозкладне сполучення слів, яке відтворюється в мовленні й характеризується метафоричністю та слабкою формальною варіативністю [1, С. 282].

Найпоширенішою вважається семантична класифікація фразеологізмів В. Виноградова. Відповідно до неї фразеологічні одиниці поділяються на фразеологічні зрощення (ідіоми), фразеологічні єдності та фразеологічні сполучення. Також існують класифікації фразеологізмів за функціональними, генетичними та стилістичними ознаками [1, С. 284].

В усному й писемному мовленні фразеологізми використовуються з виразною стилістичною метою. Особливо доречні фразеологізми, на думку П. Дудика, у художній творчості [4, С. 178]. Від того, як письменник використовує елементи фразеології, залежать його індивідуальний мистецький стиль і частково розгортання сюжету у творі, природність художніх образів [4, С. 180].

Фразеологізми є вагомими виражальними стилістичними засобами мови, індивідуального мовлення. Вони широко використовуються майже в усіх стилях мови як готові й усталені, постійно оновлювані або щойно створені конструкції, які містять почуттєву характеристику певних осіб, персонажів, їхніх вчинків [4, С. 182].

Нами опрацьовано 27 творів Олександра Жовни: «Вдовушка», «Після лекції», «Маленьке життя», «Невдале полювання», «Історія одного похорону», «Чого-то Сашко не приходять», «Поминки», «У прийомному покої», «Після богослужіння», «Майорша», «Спогад», «Я був таким же, як і ви», «Провінційна історія», «Різдвяної ночі», «Судний день», «У старому домі», «Самотній будинок», «Повернення», «Партитура на могильному камені», «Стрекоза», «Кооператив "Зелений папуга"», «Її тіло пахло зимовими яблуками», «Дорога», «Експеримент», «S.H.SEKONDHAND», «Кульгава русалка», «Наталочка». Загальна кількість фразеологізмів, знайдених у творах, складає 140 одиниць.

Нижче наводимо приклади найяскравіших з них.

Найбільшу кількість фразеологічних одиниць ужито в повісті О. Жовни «Кооператив "Зелений папуга"». Цей твір відрізняється від інших іронічно-саркастичним звучанням, гротеском та вульгарним натуралізмом. Головне завдання автора – показати зміни психологічного стану особистості під впливом жаги до збагачення в часи перебудови. Відчувається також проблема впливу двох режимів: сучасного(анархічного) та колишнього, тоталітарного. Сучасність вимагає активних дій та вміння прилаштовуватись, однак колишня стриманість, системність і страх не дають можливості виробити свій стиль, свою креативну лінію дій. Цей конфлікт призводить героїв до психологічних розладів, агресії, заздрості й ненависті. Абсурдні гіперболізовані картини з життя героїв (вульгарна одержима поведінка психічно хворої сестри Колобка; подорож Шукіса в країну тоталітаризму) є частиною того хворого суспільства, яке залишилось між двох систем.

Саме така особливість проблематики твору спонукає автора до використання яскравих мовних та художніх засобів, влучних образних порівнянь і фразеологізмів:

- **заткнути пельку:** «...заткніть йому пельку, – спокійно мовив Мартин Мартинович» [5, С. 191];
- **дати голову на відріз:** «Голову на відріз даю, вірне діло, – не стихав Фонзатко» [5, С. 192];
- **погріти руки; до лампи:** «Продовольча програма їхня нам до лампи, а от те, що на цьому ділі можна *погріти руки* – це факт» [5, С. 198];
- **кусати лікті:** «Кажі зразу: ні, то ні. Але скажу тобі як другу: дурний будеш, *лікті кусатимеш*» [5, С. 198];
- **слини течуть:** «Дай нам волю – ми такий бізнес розгорнемо, не в одного *слини потечуть*» [5, С. 200];
- **сидіти у печінках:** «Отож, щоб не обтяжувати читача та його безпросвітне життя популярним ниттям, що викриває тих, хто вже більш як півстоліття *сидять* у них у *печінках*...» [5, С. 202];
- **пропускати мимо вух:** «Іншого разу із Фонзатком теж би *пропустили* все те *мимо вух*...» [5, С. 201];
- **мов мокро горить:** «Торгівля того дня – знов *мов мокро горить*» [5, С. 208];
- **не показувати носа:** «І до "Зеленого папуги" майже ніхто *не показував носа*» [5, С. 218];
- **у нас в руках:** «Тепер він у нас *в руках*» [5, С. 220];
- **хлопець не промах:** «У моїй системі все не так лежить, а тому, видно, ти теж *хлопець не промах*...» [5, С. 198];
- **зробити «глазки»:** «Обидві подруги "*зробили глазки*"...» [5, С. 218];
- **надувати губи:** «Шукіс *надув губи*. Якраз цього він не чекав» [5, С. 219];
- **чорта з два:** «*Чорта з два* вона б з нами говорила! А ну їх усіх...» [5, С. 220];

- **відійти на другий план:** «Навіть кооперативні невдачі *відійшли на другий план*» [5, С. 221];
- **скатертю дорога:** «Он як ти заговорив! Ми ще подивимось, хто кому потрібен. *Скатертю дорога!*» [5, С. 221];
- **скреготати зубами:** «Шукіс почув гуркіт і побачив, як Чуб з силою грюкнув головою об стіл і знову *заскреготав зубами*» [5, С. 226];
- **кусати губи:** «Шукіс *кусав губи*» [5, С. 227];
- **не по дорозі:** «Компанія була знайома, але зараз Фонзаткові та Шукісові з ними *не по дорозі*» [5, С. 224];
- **козирний туз:** «Назва підприємства, вівіска... *козирний туз!*» [5, С. 217];
- **стати на ноги:** «Дай *стати на ноги* і ми розвернемо цілу систему кафе» [5, С. 223];
- **закипіла робота:** «Згодом *закипіла робота*» [5, С. 225];
- **медом помазано:** «...діти майже нічого не їдять і бурчать, всі біжать у сусідній двір, наче їм там *медом намазано*» [5, С. 226];
- **втопити розпач:** «...у Фонзатка виникло бажання негайно знайти пляшку і *втопити* у ній *розпач*» [5, С. 228];
- **не вірити своїм очам:** «Папуги, здавалось, *не вірили своїм очам...*» [5, С. 226];
- **хай заціпить:** «Нате вам в рот, *хай заціпить*» [5, С. 228];
- **опустились руки:** «У людей, що оточили їх, *опустились руки*» [5, С. 229];
- **в саме яблучко:** «Про масло ти *в саме яблучко...*» [5, С. 228];
- **як зіницю ока:** «Бережи, народе, майно, *як зіницю ока*» [5, С. 223].

Отже, у цьому творі автор використовує найбільшу кількість фразеологічних одиниць. За семантичною класифікацією це фразеологічні зрощення, сполучення та єдності (незначна кількість). За походженням це переважно питомо українські фразеологізми. Більшість фразеологізмів виконують роль тропів. Використано також значну кількість фразеологічних зворотів розмовно-побутового характеру [4, С. 185].

В оповіданні «Історія одного похорону» автор з неприхованою натуральністю передає трагічну й абсурдну історію похорону забутої рідними, простої працюючої жінки Марфи. Самотнє відособлене її життя завершилось таким же дивним і байдужим похороном. Просто й лаконічно, без нагромодження художніх засобів, з притаманною О. Жовні правдивістю передано суперечливість почуттів людей, котрим доводиться займатись похованням не надто близької їм людини. З одного боку вони роздратовані цією повинністю і їх ставлення абсолютно формальне, з іншого – відчуваються нотки сумної іронії.

Жорстока реальність супроводжує Марфу й після смерті. Адже її не поховали за всіма канонами християнства. І єдиною близькою істотою біля покинутої Марфиної труни залишається блудний пес.

Для підсилення трагізму цієї історії, передачі головних християнських цінностей та страхів селян, а також для розкриття думок і почуттів персонажів ужито такі фразеологізми:

- **як на роду написано:** «...зійшлося майже все село і у всіх на очах сльози. Але що вдієш – *кому як на роду написано*» [5, С. 44];

- **сам Бог велів:** «Формально та фінансово організатором Марфиних похоронів був якийсь далекий родич... І хоча йому, як кажуть, *сам Бог велів*, фактично заправляла усім Марфина сусідка...» [5, С. 44];

- **від царя Хмеля:** «Ще Зінька ... випрала старий Марфин рушник, що огортав ікону і пилюжився *від царя Хмеля*» [5, С. 45];

- **кривити душею:** «Марфі не було чого *кривити душею*, все сталося майже так, як вона мріяла...» [5, С. 46];

- **кисла міна:** «Я тільки на два дні відпросився з роботи, – невідомо до кого говорив родич... Зінці стало недобре від його *кислої міни*» [5, С. 47];

Часто фразеологізми у творі виступають частиною дієприслівникового звороту:

- **киво усміхаючись:** «Бачиш, яку тобі хату зробили, – *киво усміхаючись* та киваючи на труну, говорила Зінька...» [5, С. 45];

- **з серцем:** «Покрутившись трохи і, нарешті, *з серцем* сплюнувши, Василь і собі зіскочив у розкоп» [5, С. 51].

Також в оповіданні вжито фразеологічний вираз:

- **ні Бог, ні люди не осудять:** «Аякже, аякже, що не кажи, все як помагається, *ні Бог, ні люди не осудять...*» [5, С. 45].

Як бачимо, більшість фразеологізмів, використаних автором у цьому творі, переважно питома українського походження (враховуємо класифікацію за генетичною ознакою Л. Булаховського) [1, С. 286]. Відчувається вплив християнських традицій. За семантичною класифікацією В. Виноградова, це переважно фразеологічні єдності [1, С. 285].

Оповідання «Чого-то Сашко не приходять» вирізняється особливою ліричністю, ніжністю. У ньому відсутні нотки іронії, сарказму й жорстокості, притаманні деяким творам О. Жовни.

Герой оповідання дід Митоня є невпевненою в собі й неграмотною людиною. Його поведінка переважно інфантильна. Герой боїться відкривати свої почуття перед людьми. Однак його любов до нерідного внука є надзвичайною, хоча й не вираженою словесно. Автор прагне передати біль старій людини, яка позбавлена турботи й уваги вже дорослого онука. Дід Митоня більше не отримує любові у відповідь. І, помираючи, відкриває свої почуття тільки одною єдиною фразою: «...а чого-то Сашко не приходять більше?..».

У творі використано низку фразеологізмів, які стосуються в основному поведінки діда Митоні, зміни його емоційного стану під впливом вражень від спілкування з онуком. Саме завдяки цим сполукам автор передає силу почуттів героя, невиражених відкрито:

- **залитись від сміху:** «...тоді здається, що ніс набухає і ось-ось лопне, а Митоня залетиться від сміху» [5, С. 58];

- **з'їдять вони тебе:** «Іди сюди, чого ти там ховаєшся..? З'їдять вони тебе?» [5, С. 58];

- **пливти в посмішці:** «Митоня пливе в посмішці і червоніє. А завтра вони таки йдуть разом до магазину і купують "Орльонка"» [5, С. 59];

- **душитись від сміху:** «...Митоня вже давно помітив Сашка і тепер душиться від сміху» [5, С. 59];

- **підливати масла:** «Ти у мене, дідусю, самий-самий, – підливає Сашо масла» [5, С. 59].

Як бачимо, використані в оповіданні фразеологізми є питомо українськими за походженням та фразеологічними єдностями за семантичною класифікацією [1, С. 285].

Панорама християнського свята відкривається в оповіданні «Різдвяної ночі». За нестандартним нелінійним сюжетом, фрагментарним показом окремих картин із життя декількох персонажів протягом обмеженого часу (однієї ночі) прихована справжня гра життєвих колізій, пристрастей і печалей. Абсолютну протилежність уявлень про справжнє щастя створюють представники молоді та літніх людей.

Двірник Мина і його дружина Клара – літні, самотні, небагаті люди. Сашко та Ірен – молоді, романтичні, прагнуть пристрасті, пригод і насолод. Справжнім щастям для Мيني і Клари однієї Різдвяної ночі стає покинуте немовля, котре Мина знаходить біля гуртожитку. Це дитя старі вважають за святковий подарунок небес. У цей же час Сашко та Ірен зайняті лише насолодою і пристрастю, без думок про наслідки їх легкої нетверезої поведінки. Справжнім щастям цієї Різдвяної ночі молоді люди вважають випадкову зустріч та інтригуючі стосунки, які ні до чого не зобов'язують. Автор не розкриває повністю, який зв'язок існує між цими окремими історіями, проте читач може здогадатись про це, враховуючи дивний психологічний стан розгубленості хлопця, а також записку в кишені Сашка, яку написала глибоко ображена дівчина. Саме вона може бути безпосередньо пов'язана з малюком.

Легка фрагментарна розповідь ненав'язливо викликає в читача елегантний сум, приємні і в той же час хвилюючі почуття. Твір викликає почуття недовомовленості, композиція оповідання не є чіткою і можна говорити про відкритий кінець. Це дає змогу кожному пережити відмінні почуття і зробити індивідуальні висновки.

Легко й ненав'язливо автор передає й окремі особливості психологічного стану героїв, їх настрою та емоцій, які мають безпосередній зв'язок із прихованими подіями із життя героїв. У цьому допомагають фразеологічні одиниці:

- **мов у воду опущений:** «Він ходив то якийсь збуджений, то понурий, мов у воду опущений» [5, С. 114];

- **копилячи губу:** «Пор'ядок єсть пор'ядок! – сказала вона, іронічно копилячи губу» [5, С. 115];

- **третій сон:** «До того ж вона тепер бачить *третій сон* у своїй ізольованій кімнаті» [5, С. 116];

- **старого гарту:** «Нічого не вийде. Із Зіною Пилипівною це не проходить, *старого гарту*» [5, С. 116];

- **йокнуло серце:** «У Санька *йокнуло серце* перед безпосередністю Ірени» [5, С. 117];

- **біла ворона:** «Квартира старих мебльована невибагливими старими речами, серед яких *білою вороною...* була державна газова плита» [5, С. 118];

- **не вартий ломаного гроша:** «Йому тепер здавалось, що все його життя до сьогоднішнього дня було таким нудним, всі його радості і перемоги були *не варті ломаного гроша*» [5, С. 120].

Низка творів О. Жовни висвітлює проблему деградації митця, втрати інтересу до об'єктів своїх творів, втрати мистецького запалу, гірке переосмислення власної творчості, а разом із тим і порожнього життя. Ця проблема розкривається не уособлено, до неї додається особистісна проблема втрати близьких людей, втрати можливості пристрасних ніжних стосунків із протилежною статтю.

Зокрема, в оповіданні «У старому домі» зображено старого митця, який утратив смак до життя. Його застарілий стиль живопису не цікавить мистецький загал. Він давно не має потягу до жіночого тіла як об'єкта творчості та пристрасності. Його прозрінням стає молода дівчина Любаша. Вона захоплює Луку як митця і як чоловіка. Однак його мистецька та інтимна пристрасність залишаються незадоволеними, адже Лука не має можливості реалізуватися: він не здатен передати красу дівчини на полотні і не може насолодитись нею як чоловік, оскільки від старості втратив чоловічу силу. До того ж, його одержимі почуття розтоптує втомлена від особистих розчарувань Любаша.

Для кращого розкриття психологічного стану героя, розуміння змін у його свідомості використано низку фразеологізмів:

- **без каменя в грудях:** «У любовних стосунках він мимоволі завдавав образи, проте майже при кожній розлуці Лука залишався *без каменя в грудях*» [5, С. 131];

- **збігати, як пісок:** «Час *збігав, як пісок* крізь розчепірені у відчаї пальці...» [5, С. 132];

- **спала тяжка запона:** «Поява в його домі Любаші щось раптом розбуркала в його свідомості, щось здригнулось і провітліло в його схололій душі, мовби з очей *спала тяжка запона*» [5, С. 132];

- **наче ошпарений:** «Старий злетів з місця, *наче ошпарений*, і, бігаючи навколо Любаші, поквапився вмотити її на кушетку» [5, С. 134];

- **простий смертний:** «...Любаша була заслуханою про надзвичайне за силою захоплення старого, і їй не раз хотілось... побачити Луку в самій його стихії, недосяжній *для простого смертного*» [5, С. 133];

- **наче хлопчик:** «...Лука навіть поводить себе не за віком – ніяковів у її присутності, *наче хлопчик...*» [5, С. 135];

• **перетинати дозволений рубіж:** «Любаша не перечила особливо, але й тримала старого на певній відстані, а коли той, захоплюючись, *перетинав дозволений рубіж*, вона рішуче усувала його» [5, С. 135].

Подані у творі фразеологізми в переважній більшості побудовано у формі порівняльних зворотів, деякі мають скорочену, еліптичну форму. За семантичною класифікацією це фразеологічні єдності здебільшого питомо українські, спорадично зустрічаються запозичені.

Такий вибір автора можна пояснити прагненням передати багатогранні почуття героя, зміну його психологічного стану. Порушена проблема розглядається з точки зору філософії та психології людини.

Проблема містичного впливу мистецького твору на свідомість людини, а також дисгармонії у психологічному стані об'єкта його зображення порушена у творі «Вдовушка». Молодий хлопець закохується в образ молодої жінки, зображеної на полотні. Життя підносить йому сюрприз: він зустрічає її, справжню «вдовушку». У цьому образі О. Жовна показує стан абсолютного розпачу митця, стан зневіри у своєму таланті, повне забуття особистості. Адже художниця знаходиться на лікуванні в психіатричній лікарні. Через інтимні стосунки з незнайомцем, котрий захопився її копією, жінка востаннє ніби наближається до своєї творчості. Фінал історії трагічний: художниця закінчує життя самогубством.

Для увиразнення страждань героїні, а також для показу кардинальної різниці двох світів – хлопця (реальний буденний) та вдовушки (ірреальний філософський) – О. Жовна використовує наступні фразеологічні одиниці:

• **выводити з терпіння:** «Повторюючи з дня на день, вона ставала нестерпною..., *выводила з терпіння*» [5, С. 7];

• **мене від неї нудить:** «*Мене нудило від неї*» [5, С. 7];

• **відкрити рота:** «Від несподіванки я *відкрив рота...*» [5, С. 9];

• **ховати очі:** «*Не ховай очей*. Ти чекав не таку "Вдовушку"..."» [5, С. 9];

• **стенути плечима:** «*Я стенув плечима*, бо справді не знав, чи заходити мені туди» [5, С. 14];

• **мороз побіг по спині:** «І раптом я побачив. *Мороз побіг у мене по спині*» [5, С. 15].

Містикою та маніакальністю наповнено повість О. Жовни «**S.H. SECONDHAND**». Динамічний детективний сюжет твору, жорстокі детальні описи злочинів наближають його до містичного психологічного трилера. Саме тому цей сюжет ліг в основу однойменного фільму.

Нездоровий потойбічний вплив витвору мистецтва (портрета) на психіку людини призводить до роздвоєння особистості, психічних розладів і маніакального стану, які стають інструментом для жорстоких злочинів, а з іншого боку – до самознищення. Головний герой повісті потрапляє у вигаданий глибинний світ власної психіки.

Для детальної поетапної ілюстрації зміни психічного стану головного героя від здорової людини до хворого маніяка використано наступні фразеологічні одиниці:

- **не вкладається в голову:** «Як сталося, що я прийшов саме сюди, до її могили – *не вкладається в моїй голові*» [5, С. 320];
- **світла голова:** «Я ліг раніше, щоб добре виспатись, мати *світлу голову*» [5, С. 324];
- **мов укопаний:** «Моє авто зупинилось, *мов укопане*» [5, С. 330];
- **не по собі:** «Якоїсь миті мені навіть стало *не по собі*» [5, С. 228];
- **не за горами:** «Отож, у нас з вами ще є досить часу, тому з'ява об'єктивного мотиву *не за горами*» [5, С. 334];
- **низько впасти:** «Варто мені послухати хорову музику чотирнадцятого століття і зрозуміти, наскільки *низько я впа*в» [5, С. 348];
- **сильний світу цього:** «Чи пам'ятає він, що був колись чоловіком, батьком, поважним чиновником, *сильним світу цього*» [5, С. 340];
- **узявся за гуж, не кажи, що не дуж:** «*Узявся за гуж, не кажи, що не дуж*, чи як там ще?» [5, С. 321];
- **ситий голодному не вірить:** «Я надто переїдав і відчував слабкість... *Ситий голодному не вірить*» [5, С. 373].

Як бачимо, у повісті використано різноманітні за семантичною класифікацією фразеологізми: ідіоми, фразеологічні єдності та фразеологічні сполучення. За походженням це здебільшого питома українські фразеологізми та фразеологічні кальки. Також використано фразеологічні вирази.

Проблема перетину тонкої межі «допомога – злочин» та «природне – аморальне» у світі замкненого існування сліпоглухонімих порушена в повісті «Експеримент». Автор прагне показати, що втручання здорової людини зі своїми бажаннями, своїм звичайним світосприйняттям, а також з підступністю, егоїзмом і жорстокістю, які часто є звичним явищем зовнішнього світу «нормальних» людей, може призвести до трагедії. Тональність викладу у творі є надто напруженою, через увесь сюжет проходить лейтмотив саморуйнування, комплекс провини. Почуття головного героя виражено у внутрішніх монологіях. У зв'язку з напруженістю сюжету автором використано обмежену кількість фразеологізмів:

- **розв'язати язика:** «...я здобував найнадійнішу розумну живу істоту, з якою міг без боязні ділитись найпотаємнішим і мати виключну впевненість у тому, що в неї *не розв'яжеться язик*» [5, С. 289];
- **урвався терпець:** «Директриса перервала доповідь... *Терпець урвався*» [5, С. 294];
- **пропускати мимо вух:** «Її зрив на останній фразі був схожий на особисту образу... Але тоді я все це *пропустив мимо вух*» [5, С. 307];
- **остання крапля:** «Її лист став *останньою гіркою краплею*» [5, С. 314].

Вічна філософська проблема сутності справжнього кохання, пристрасті і їх тривалості порушена у творі «Її тіло пахло зимовими яблуками». Герої твору пов'язані між собою миттєвими почуттями, які так і не переросли в реальні стосунки. Саме тому те, що могло бути між ними, але не було, стає їх «незагоєною раною», постійної мрії. В обох героїв не складається особисте життя, тому вони заповнюють порожнечу лише листуванням. Аби не звести

їхні незаймані стосунки до буденності, закохані ніколи не переводять своє спілкування в реальне життя. Однак така самоізоляція не приносить щастя героям.

Думки та почуття закоханих передано в листах. Саме вони наповнені фразеологічними сполуками, які допомагають розкрити емоційний стан героїв протягом тривалого часу. Ужито наступні фразеологізми:

- **валиться з рук:** «Ніколи нічого подібного я не відчувала. У мене все *валиться з рук*» [5, С. 241];
- **піти на край світу:** «Скажи ви тоді: "Залишся, поїдемо, будь моєю", – і я *пішла б за Вами на край світу*» [5, С. 243];
- **гризе всередині:** «Щось *всередині гризе* тривожить. Боюсь підти з цього світу непізнаною...» [5, С. 245];
- **плюнути і розтерти:** «Слід *плюнути і розтерти* широко розкритою долонею» [5, С. 250];
- **бути на сьомому небі:** «Я *був на сьомому небі*» [5, С. 252];
- **вистелене трояндами:** «Моє життя таж не *вистелене трояндами*. Здається, помітно старію» [5, С. 255];
- **відчувати землю під ногами:** «Я хочу тільки самого найкращого Вам і всім, хто з Вами. Знову *відчуваю під ногами землю* і чекаю» [5, С. 254];
- **розпускати нюні:** «Буду молитись за те, щоб посміхатися разом щиро, легко, якоїсь там весни. Я теж майстер *розпускати нюні*...» [5, С. 256];
- **не вистачає духу:** «Але здійснити своїми руками те, що належить владі господній, у мене *не вистачило духу*» [5, С. 257].

Використані автором у вищезгаданому творі фразеологічні одиниці за походженням є питома українськими.

Як бачимо, у своїх творах О. Жовна звертається до вивчення психологічних особливостей людей з порушенням психічного розвитку, а також інфернальних станів. Письменник використовує лаконічну структуру твору, не вдається до детальних словесних характеристик персонажів і широких описів. Для точної характеристики героїв О. Жовна активно використовує фразеологічні одиниці. Це здебільшого ідіоми та фразеологічні єдності (за семантичною класифікацією В. Виноградова) питома українського походження (за генетичною класифікацією Л. Булаховського та Л. Скрипник). Використані письменником фразеологізми вживаються як засіб характеротворення героя, показу його психологічного стану, а також для підсилення драматичного чи комічного ефекту.

Класифікація фразеологізмів відповідно до виконуваних функцій

1. Розкривають психологічний стан героя, настрої, враження за зовнішнім виявом:

- з серцем;
- заливатись від сміху;
- пливти в посмішці;
- душитись від сміху;
- мов у воду опущений;

- мов укопаний;
- копилячи губу;
- кусати губи;
- надувати губи;
- кусати лікті;
- слини течуть;
- бути на сьомому небі;
- валиться з рук;
- розпустити нюні;
- кисла міна;
- криво усміхаючись.

2. *Вказують на приховані емоції, переживання і думки (не мають зовнішнього вияву):*

- кривити душею;
- без каменя в грудях;
- спала тяжка запона;
- не по собі;
- не вистачає духу;
- опустили руки;
- захопив розпач;
- бути на сьомому небі;
- розкиснути;
- йокнуло серце.

3. *Виконують характеротворчу роль:*

- старого гарту;
- біла ворона;
- світла голова;
- як остання повія.

Класифікація фразеологізмів за співвіднесеністю з певною частиною мови

1. *Співвідносні з іменником:*

- кисла міна;
- третій сон;
- біла ворона;
- світла голова;
- сильні світу цього;
- остання крапля;
- козирний туз.

2. *Співвідносні з прикметником:*

- мов у воду опущений;
- старого гарту;
- не вартий ломаного гроша;
- хлопець не промах.

3. *Співвідносні з прислівником:*

- від царя Хмеля;
- криво усміхаючись;
- з серцем;
- копилячи губу;
- наче ошпарений;
- без каменя в грудях;
- не за горами;
- не по собі;
- мов мокре горить;
- не по дорозі;
- як зіницю ока;
- в саме яблучко.

4. *Співвідносні з дієсловом*

- кривити душею;
- заливатись від сміху;
- пливти в посмішці;
- душитись від сміху;
- підливати масла в вогонь;
- перетинати дозволений рубіж;
- впала тяжка запона;
- виводити з терпіння;
- ховати очі;
- відкрити рота;
- стенути плечима;
- низько впасти;
- не вкладається в голову;
- розв'язати язика;
- пропускати мимо вух;
- валиться з рук;
- гризе всередині;
- бути на сьомому небі;
- плюнути й розтерти;
- не показувати носа;
- розпускати нюні;
- піти на край світу;
- відчувати землю під ногами;
- заткнути пельку;
- дати голову на відріз;
- погріти руки;
- сидіти в печінках;
- кусати лікті;

- надувати губи;
- кусати губи;
- скреготати зубами;
- відійти на другий план;
- опускати руки;
- стати на ноги;
- не вірити своїм очам;
- зробити «глазки».

Можемо зробити висновок, що у своїх творах О. Жовна найактивніше використовує фразеологічні одиниці, які служать для розкриття прихованих думок та переживань героїв, допомагають розкрити особливості психологічного стану персонажів. За співвіднесеністю з частинами мови – це в основному фразеологічні одиниці, котрі виражають дію.

Список використаних джерел

1. Бондар О.І., Карпенко Ю.О., Микитин-Дружинець М.Л. Сучасна українська мова / О.І. Бондар, Ю.О. Карпенко, М.Л. Микитин-Дружинець. – К.: «Академія», 2006. – 367 с.
2. Брюховецька Л.О. Жовна: «Містика й була найбільш розчарована» / Л. Брюховецька // Кіно. Театр. – 2005. – № 5. – С. 23-25.
3. Брюховецька Л. Світло ночі: політика, етика, естетика / Л. Брюховецька // Кіно. Театр. – 2004. – № 4. – С. 38-40.
4. Дудик П.С. Стилїстика української мови / П.С. Дудик. – К.: «Академія», 2005. – 367 с.
5. Жовна О. Її тіло пахло зимовими яблуками / О. Жовна. – Львів: «Піраміда», 2008. – 386 с.
6. Карби одвічних істин О. Жовни / ред. В. Козлова. – Кіровоград: Лисенко В.Ф., 2010. – 79 с.
7. Кияшко О. Партитура на могильному камені / О. Кияшко // Кіно. Театр. – 1996. – № 4. – С. 43.
8. Котик І. Терпкі самотності О. Жовни / І. Котик // Сучасність. – 2009. – № 3-4. – С. 284-288.
9. Просихін О. «Ніч світла», коли любов не сліпа: ідуть зйомки фільму за оповіданням О. Жовни «Експеримент» / О. Просихін // Говорить і показує Україна. – 2003. – № 40.
10. Саєнко В. Тематика кіноповістей О. Жовни «Визрівання» / В. Саєнко // Слово і час. – 2003. – № 6. – С. 43-52.

**ФРАЗЕОЛОГІЧНЕ БАГАТСТВО ДРАМИ
М.Л. КРОПИВНИЦЬКОГО «ДВІ СІМ'Ї» («ДЕ ЗЕРНО, ТАМ І ПОЛОВА»)**

Анотація. *Стаття присвячена розгляду проблеми дослідження художнього мовлення; питанням, пов'язаним із функціями і текстотворчими можливостями фразеологізмів у драмі М.Л. Кропивницького «Дві сім'ї» («Де зерно, там і полова»).*

Ключові слова: *фразеологізми, фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення, художній світ.*

Сучасна лінгвістика визначає фразеологізми як «лексико-граматичні єдності двох і більше нарізно оформлених компонентів, граматично оформлених за моделлю словосполучення чи речення, яка, маючи цілісне значення, відтворюється в мові за традицією, автоматично» [5, С. 135]. Вони становлять глибинний шар народного мовлення, є компонентом національно-культурної орієнтації українців. В. Кононенко визначає народну фразеологію як «численні стійкі звороти, утворені на народному ґрунті» [2, С. 39], які найбільш яскраво відображають специфічне в мові, вносять у лінгвістичну картину світу ті елементи, що найповніше характеризують життя кожного народу. Такі лексико-граматичні єдності є одним із важливих елементів у системі ідіостилю М.Л. Кропивницького, виступають неодмінним складником діалогів досліджуваної п'єси драматурга.

Метою статті є аналіз фразеологічного матеріалу п'єси М.Л. Кропивницького «Дві сім'ї» («Де зерно, там і полова») та з'ясування на цій основі місця й ролі фраземіки у формуванні індивідуально-авторського стилю письменника.

Досягнення мети передбачало виконання таких **завдань**:

- виокремлення з тексту фразеологізмів, їх класифікація (за системою В. Виноградова);
- дослідження походження фразеологізмів, з'ясування їх лексичного значення;
- дослідження явища синонімії та антонімії вжитих у драматичному творі фразеологізмів.

Об'єкт дослідження – фразеологізми, використані в драмі М.Л. Кропивницького «Дві сім'ї» («Де зерно, там і полова»).

Актуальність дослідження зумовлена відсутністю попередніх студій щодо дослідження особливостей ідіостилю М.Л. Кропивницького, зокрема місця фразеологізмів у його системі.

Теоретичне і практичне значення дослідження визначається тим, що матеріал роботи може бути використаний у процесі вивчення в шкільному курсі творчості Марка Кропивницького (українська література), а також під час поглибленого вивчення фразеології (українська мова).

Сучасна мовознавча наука виокремлює такі джерела поповнення фразеології: приказки, прислів'я, вислови з мовлення народу; висловлювання

майстрів художнього слова; народне мовлення; антична література; біблійні та євангельські вислови; виробничо-побутова сфера. З названих джерел у драмі «Дві сім'ї» («Де зерно, там і полова») найширше представлено дві групи: прислів'я і приказки та дотепне народне мовлення. Основну групу (70 одиниць) складають **дотепні вислови** розмовно-побутового характеру: *мов бджіл у вулику* («Яка тіснота в церкві: миру, миру, мов бджіл у вулику, – так і кишать, так і гудуть!»); *не потрапить, куди очі звести* («Та вже й не потрапе, куди їй очі звести»); *очі зводити; не покладати в головах; з якої хвороби?* («Отже, я і в головах собі нічого того не покладаю... З якої б то хвороби?»); *очима пекти; міниться в лиці* («Він її очима пече, а вона аж міниться в лиці, та все, сердешна, молиться, та навколішки припада!»); *вхопити на кутні* («Вже вхопили на кутні?»); *і словом не зачепити* («Невже ж і справді він і досі і словом тебе не зачепив?»); *з якої немочі?* («З якої немочі? Що я йому або він мені? Байдужісінько!..»); *налопом піти* («Незвичайно так ні з сього ні з того налопом піти назустріч, перепинити...»); *аж душа болить* («Коли б швидше розговлятися... їсти – аж душа болить!»); *як комашні* («Сиділи б, діду, у таке свято дома: людей у церкві, як комашні, мало вас не задавили!»); *тріскати кукульвану* («А ти б менш тріскав кукульвану, не давило б!»); *в кишнях ані дзенькне* («Чортма за що, в кишнях ані дзенькне!»); *по самісінькі вуха* («Набрався, братухо, по самісінькі вуха!»); *лізти у вічі* («Ну й чого ти чіпляєшся, чого лізеш у вічі, як та слоква?»); *дурничку хава з'їла* («У мене дурничку хава з'їла»); *чорта з два!; лупати баньками; плести чорт батька зна що* («Чорт батька зна що плетуть!»); *очі замазувати* («Скажіть, бога ради, від чого це, як тільки балачка наша доходить до краю, до діла, ви зразу починаєте замазувати мені очі чорт батька зна чим?»); *воду товкти* («Це ви вже обидва починаєте воду товкти!»); *на груди сісти* («Мужикові дай волю, він зараз з тобою запанібрата або на груди сяде»); *руку набити* («Я ледве-ледве за три года набив руку»); *як на долоні* («Діло як на долоні»); *мимо вуха летить; чорт батька зна що; у патьоки заходити; свої гнути; хоч кіл на голові теши; побувати в чужій шкурі; на груди сісти; розмову заламати; колупати болячку* («Бо колупаєш болячку! Не колупай, швидш загоїться»); *ані гич* («Жалібниць багато, та допомоги ані гич!»); *у рот води набрати* («Поскаржилася раз, поскаржилася вдруге, – бачу: не варто більш і скаржитись. Відтоді замовкла я, мов у рот води набрала!»); *доскочити щастя* («Зато ж нарешті доскочила щастя?»); *ні за холодну воду не взятися* («Паски сама попекла, свекруха й за холодну воду не взялася, хату пошпарувала і вибілила, дітвору пообшивала і пообмивала!..»); *впитися очима; звести докупи; очей (не) зводити* («Куди ти очі зводиш, осьдечки вона!..», «Невже ж ви й досі не постерегли, що я ніколи й очей з вас не зводив?»); *западати в душу* («Ще відтоді запали ви мені в душу!..»); *аж очі на лоба лізуть* («А що вже ми ждатимем вас, то аж очі лізтимуть нам на лоба!»); *доброму молодцеві тричі палицею кинути* («Що тут від вашого хутора: доброму молодцеві тричі палицею кинути!»); *гострий на язик* («Одначе у вас дівчата гострі на язики»); *серце з перцем* («А хіба в нього серце з перцем?»); *очі залити* («Залив очі, тільки блимаєш?»); *і мертвий губами зачмокає* («Там така смашна, що й мертвий зачмокав би губами!..»); *аж ноги*

задере («Кум-лавошник, як тільки дмухну на нього, так зразу і беркицне, аж ноги задере!»); *поперек горлянки ставати* («Тепер вона мені мов поперек горлянки стала!»); *руки сверблять* («От вже в мене і руки сверблять на неї!»); *хоч мізинцем чиркнути* («Та нехай мене свята паска поб'є, коли я її хоч мізинцем черкнув!»); *тікати з очей* («Мати все загарбала до своїх рук і всім керує в хазяйстві; а батько, мов той підбитий птах, на все відмовчується або ж тіка з очей...»); *душу губити; лихо вчинити* («Почав її бламати не губити своєї душі, почав заспокоювати... Тут і вчинилося лихо!...»); *по серцю; к чортам на виринки* («Скільки разів хотіла я стратити себе, наважалася шугнути в ополонку, під лід, к чортам на виринки!...»); *випити гіркої* («Хіба й я не пила гіркої?»); *зі світа зжити; у гречку скакати* («Ач, стара, вже й зуби погнили, а їй зальоти на думці: заманулося на старість у гречку скакати!»); *ані зерна тайти* («А все ж таки не хочу ані зерна тайти, розкажу!»); *засліпити очі* («Це ти мені хочеш засліпити очі?»); *переливати з пустого в порожнє; переливати з порожнього в те, що без клепок* («Переливаємо з порожнього в те, що без клепок»); *молоко на губах не обсохло* («Вже тут той мудрій, що ще молоко не обсохло на губах!...»); *на лобі написано* («Це вже так і на лобі у тебе написано»); *на пальцях знати* («Я кожного з вас на пальцях знаю!»); *злидні годувати* («Кажете, Денис робе за двох? А на решти годує злидні?»); *баки забивати; очі ховати; багнюкою в очі жбурнути* («Мов багнюкою мені жбурнув в вічі! Осудовисько, на дочці чабана сватається!.. Не дам тобі ані шеляга, ні копієчки!...»); *і вухом не вести; з пантелику збити* («Чи я ошалів, чи з пантелику збився?...»).

Невелику групу становлять фразеологізми з **виробничо-побутової сфери**: як по воді батогом хлестать, канітель розводити; замазувати очі; воду товкти; на ноту ударяти; як на папері списаний; без клепки.

Серед представлених у драмі **фразеологічних зрощень** (стійких неподільних словосполучень) є такі, зміст (значення) яких не випливає із значення слів, що входять до складу фразеологізму. Семантичне злиття у таких фразеологізмах пояснюється наявністю застарілих, незрозумілих слів (класифікація В. Виноградова) [5, С. 136] є такі: *вхопити на кутні; налопом піти; тріскати кукульвану; дурничку хава з'їла; лупати баньками; ані гич; з пантелику збити*. **Фразеологічні єдності** також семантично неподільні і цілісні, але в них цілісна семантика частково вмотивована значенням слів, що становлять фразеологізм [5, С. 136]. Це такі фразеологізми: *злидні годувати; і вухом не вести; ані зерна затаїти; руки сверблять; к чортам на виринки* тощо. Найбільшу кількість становлять **фразеологічні сполучення** (такі стійкі мовні звороти, у яких один із компонентів має самостійне значення, що конкретизується в постійному зв'язку з іншими компонентами) [5, С. 136], наприклад: *тікати з очей; аж ноги задере; очі залити; замазувати очі; по самісінькі вуха; як комахні; баки забивати; лізти у вічі; своєї гнути; здійсмати веремію; воду товкти; побувати в чужій шкурі; на груді сісти; колупати болячку* тощо.

Для створення унікального художнього світу драматичного твору М.Л. Кропивницький часто використовує розмовно-побутові фразеологізми,

експресивні фразеологізми-вигуки (вигуки-побажання, вигуки-лайки) тощо, тобто звороти, властиві усному розмовно-побутовому мовленню: *от чисто!; ото тобі!; отак!; з якої немочі?; аж душа болить!; з якої хвороби?; га? Чи й тобі що?; а чорт матиме!; та ще чого! от чорт не видав!* тощо. Майстерність Марка Кропивницького в застосуванні цього вагомого мовного складника як засобу створення неповторного художнього стилю полягає, з одного боку, у вмінні відшукати в народній скарбниці фразеологізм відповідної семантики для характеристики персонажа, а з іншого, – у створенні таких мовних ситуацій, у яких ці звороти набувають найбільш яскравого звучання. Вагомим є той факт, що дібрані автором фразеологічні одиниці є оригінальними мовними утвореннями центрального регіону України і зараз активно вживаються в розмовному мовленні сучасного населення Кіровоградщини: *в очі лізти, вхопитися за кутні, тріскати кукульвану, плести чорт зна що, канітель розводити, дурничку хава з'їла, хоч кіл на голові теши* тощо.

Лексичне значення фразеологізмів, вжитих у драмі М.Л. Кропивницького «Дві сім'ї» («Де зерно, там і полова»), зумовлене насамперед національно-культурним компонентом. Такі лексичні сполуки розкривають багатогранні взаємини між людьми, особливості родинного життя, риси характеру людини тощо. Так, у драмі засобами фразеології чітко окреслено такі важливі соціальні поняття, як багатство і бідність: *і не багато забагнулося?; як плуг і віл є, то й розум є; нікотрої прибавки; ні шеляга, ні копійчки не дам!; злидні годувати;* особливості людської вдачі, вади: *на груди сісти; вхопитися на кутні; лізти у вічі; лупати баньками; тріскати кукульвану; у гречку стрибати* тощо.

Явище фразеологічної синонімії увиразнює мовлення персонажів твору, особливого значення воно набуває в художньому тексті драми. У п'єсі «Дві сім'ї» (Де зерно, там і полова) вжито чимало емоційно-оцінних синонімів, що з різних боків характеризують мовлення: *баки забивати; плести чорт батька зна що; канітель розводити; замазувати очі; у патьоки заходити; воду товкти; на ноту ударити; розмову заламати; у рот води набрати; гострий на язик; засліпити очі; мимо вуха летить; переливати з порожнього; переливати з порожнього те, що без клепок.* Численними також є синонімічні ряди, що означають особливо інтенсивні або постійні дії чи ознаки:

- **брехати:** *баки забивати; плести чорт батька зна що; замазувати очі; чорт батька зна що; засліпити очі; з пантелику збити;*
- **пиячити:** *очі залити; тріскати кукульвану; ухопити на кутні;*
- **багато:** *мов бджіл у вулику; як комашні; по самісінькі вуха;*
- **дивитися:** *впитися очима; очей не зводити; очима пекти; очі зводити; не потрапить, куди очі звести; лупати баньками;*
- **не розуміти:** *не покладати в головах; мимо вуха летить; як по воді батогом хлестать; хоч кіл на голові теши; ані гич; і вухом не вести.*
- **бідувати:** *в кишенях ані дзенькне; злидні годувати;*
- **знати (усвідомлювати):** *на лобі написано; на пальцях знати; як на долоні.*

Різноманітні синонімічні засоби вираження спостерігаємо у сферах, які потребують своєрідного кодування вихідного поняття. Йдеться, наприклад, про ряд, що розкриває теми **смерті, вбивства, людської агресії**: «Коли я так тяжко винен, коли моїй провині нема покути, бодай грім убив мене, у землю ввігнав!..», «Не впадай ти за Зінькою, бо з світа мене зживеш!..» (*аж ноги задере (бити когось); к чортам на виринки (померти); в землю ввігнати (вбити когось); руки сверблять (бажання бити когось); хоч мізинцем чиркнути (вдарити когось); зі світа зжити (вбити когось)*); **вад і сорому**: «Ач, стара, вже й зуби погнили, а їй зальоти на думці: заманулося на старість у гречку скакати!» (*без клепки (дурний); очі ховати (соромитися); у гречку скакати (зраджувати); колупати болячку (згадувати неприємне)*). Оскільки драма М.Л. Кропивницького порушує цілу низку таких важливих філософських проблем, як вірність і зрада, честь і безчестя, доброта і жорстокість, у тексті вжито яскраві приклади фразеологізмів з **антонімічними значеннями**: *налопом піти (бути нахабним) – очі ховати (бути сором'язливим)*; *як комашні (багато) – ані дзенькне (мало)*; *баки забивати (брехати) – ані зерна затаїти (бути чесним)*; *тікати з очей (уникати) – лізти у вічі (зачіпати когось)*; *аж душа болить (проявляти ініціативу) – хоч кіл на голові теши (байдуже)*.

Проведене дослідження фразеологізмів у драмі М.Л. Кропивницького «Дві сім'ї» («Де зерно, там і полова») засвідчило, що мова твору яскраво відтворює живе українське розмовне мовлення, зокрема мовлення сучасного населення Кіровоградщини, і основним засобом такого відтворення є фразеологізми, різноманітні за джерелами походження і класифікаційною належністю. Такі лексичні одиниці відбивають етнокультурні традиції народу, що відображено у багатстві їх семантики. Багато в чому динаміка дії твору та яскравість його образів залежить від експресивних фразеологізмів, представлених у п'єсі.

Презентація до статті <http://bit.ly/2eFLzgG>.

Інтерактивна вправа <http://bit.ly/2fl2nv0>.

Список використаних джерел

1. Кононенко В.І. Рідне слово. Підручник для шкіл з поглибленим вивченням української мови, ліцеїв, гімназій, колегіумів / В.І. Кононенко. – К.: «Богдана», 2001. – 303 с.
2. Кропивницький М.Л. Твори / М.Л. Кропивницький. – Х.: Прапор, 2005. – 367 с.
3. Народ скаже – як зав'яже: Українські народні прислів'я, приказки, загадки / упоряд. Н.С. Шумада. – К.: Веселка, 1973. – 232 с.
4. Передрій Г.Р., Смолянінова Г.М. Лексика і фразеологія української мови / Г.Р. Передрій, Г.М. Смолянінова. – К.: Рад. шк., 1981. – 207 с.
5. Приповідки, або Українсько-народня філософія / упоряд. В. Плав'юк // Асоціація Українських піонерів Альберти, Едмонтон, Канада, 1998. – Т. 1. – 356 с.

ВИКОРИСТАННЯ УЗУАЛЬНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ЗБІРЦІ НОВЕЛ ІВАНА ГОРОВОГО «КОРОМИСЛО»

Анотація. У статті здійснено спробу класифікації використаних узуальних фразеологічних одиниць у збірці новел Івана Горového «Коромисло» за граматичним принципом; розглянуто питання синонімії фразеологізмів у текстах новел.

Ключові слова: фразеологізм, узуальні фразеологізми, дієслівні та адвербіальні фразеологізми, синонімія фразеологізмів.

Функціонування фразеологізмів у художньому тексті вже тривалий час привертає увагу вітчизняних мовознавців. Здійснено численні дослідження, у яких розглядалися фразеологічні одиниці в прозових творах (І. Гнатюк, Н. Романюк, І. Чернявська та ін.). Однак дотепер недостатньо вивчене питання функціонування фразеологізмів у художньому доробку письменників Кіровоградщини. Мета розвідки – визначити особливості вживання фразеологічних одиниць у збірці новел письменника-земляка Івана Горového «Коромисло». У зв'язку з цим передбачено виконання таких завдань: з'ясувати мету залучення фразеологічних одиниць до тексту твору, окреслити їх функціонально-стилістичне навантаження, проаналізувати узуальні фразеологізми з урахуванням їх граматичних ознак.

Мовна картина світу художника слова є вербальним відображенням світовідчуття письменника, його ціннісних орієнтирів. Поряд із проблемами дослідження композиції, прийомів метафоризації художніх творів висвітлення проблеми функціонування фразеологічних одиниць, на нашу думку, теж наближає дослідників до розуміння індивідуального стилю письменника. Саме через призму авторського художньо-образного світобачення виступають фразеологізми в художніх текстах. Вони є органічним елементом у мові творів. Стійкі звороти – активний образотворчий чинник авторської оповіді. Через них письменник передає ставлення до зображуваних подій, акцентує смислову та стильову позиції мовних засобів. За допомогою фразеологізмів краще розкриваються читачеві внутрішній світ, настрої, світогляд персонажів тощо. Стилістичне використання фразеологізмів письменниками – творчий процес. Фразеологізми в художніх текстах – одне з невичерпних джерел посилення експресивності, тому вони набувають особливої естетичної значущості.

Зазначимо, що фразеологічна одиниця, виступаючи як компонент будь-якого тексту, тісно пов'язана з контекстом твору. Саме в контексті та живому мовленні вона повною мірою виявляє свій зміст. Аналіз фразеологічної одиниці в ізоляції від контексту малоефективний, не забезпечує розкриття глибини її семантики, оскільки фразеологізм здебільшого вступає в складні смислові стосунки з певним контекстом і залежить від нього. Адже залежно від змісту контексту, дещо рідше від окремого слова чи словосполучення, фразеологічна одиниця набуває належного їй в цьому випадку звучання. Зміна структури та лексичного складу (трансформація) сприяє ще тіснішому зв'язкові її зі словами

контексту. Внаслідок цього фразеологізм творить із контекстом щодо змісту єдину цілість.

Результати здійсненої розвідки показали, що І. Горовий активно вводить у тканину прозового полотна узуальні фразеологізми: «Чого, бабо, *носа повісили?*» [2, С. 7]; «Андрій наче *води у рот набрав*» [2, С. 9]; «Як не осмикнеш своєчас – перехожі засміють: *дід з глузду з'їхав*» [2, С. 15]; «Навіщо тоді *морочити голову?*» [2, С. 15]; «А ти всіх нас *водиши за носа!*» [2, С. 71]; «Це вже сьогодні другий *вчепився на гачок*» [2, С. 72]; «А один таки довгі ноги мав. *П'ятами наживав*» [2, С. 74] тощо.

Аналіз узуальних ФО з урахуванням їх граматичних ознак (класифікація Молоткова О.І. [3]) показує, що автор віддає перевагу фразеологізмам, будова яких відповідає словосполученню. Найбільш уживані з-поміж них – дієслівні: «У всяке діло *суне кирпатого носа*» [2, С. 5]; «Теж пройшовся слідами Петра й відпродав житло мені, а сам *погнався за легким хлібом* по світу» [2, С. 6]; «Аж у Скадовську припнувся, аби ціле літо *вигрівати черево біля моря*» [2, С. 6]; «*Показувати свої довгі язика* по селах – ото вся ваша платня!» [2, С. 8]; «Тільки й кусаєш пальця – *копійка копійку не доганяє*» [2, С. 9]; «*Якось переб'ємося взимку*. Вже звикли підтягувати штани й спідниці на таких харчах» [2, С. 9]; «А мені кігтями *шкрябає душу*» [2, С. 12]; «Ось і *хапайся за соломинку*» [2, С. 15]; «У мене увірвався терпець: *кишки мари грають*, а ми розпатякуємо» [2, С. 21]; «Останні роки життя *виходять боком*» [2, С. 24]; «Нехай не *обводять навколо пальця*: сама не раз бачила, як машина за машиною звозили з поля на тік» [2, С. 24]; «Тетяна *перемінається з ноги на ногу*, нервує» [2, С. 31]; «... покупці *не йдуть на її вудочку*» [2, С. 31]; «Ніхто не прокатає: я вже *був у цій шкурі*» [2, С. 35]; «Тоді дарма *не котив би діжку на мене*» [2, С. 37]; «Його *зачепило за живе*» [2, С. 41]; «Тільки візьмусь за підручник – цитати ніяк *не лізуть у голову*» [2, С. 43]; «Невже *хтось дає хропака?*» [2, С. 44]; «...Це ж його робота: щойно *шістьох відправив на той світ*, а йому тільки ногу *зачепив*» [2, С. 50]; «Чого *роти пороззявляли?*» [2, С. 56]; «Тільки *не плутайтесь під ногами*» [2, С. 56]; «Вистежили, аби *потерзати нерви?*» [2, С. 59]; «Він був готовий *прийняти на себе будь-який удар*, але вони хутко зникли з-під його очей...» [2, С. 61]; «А я вже *місця не змогла собі знайти*» [2, С. 61]; «Колись такого *наговорив* на їхніх батьків у військоматі – *й купи не тримається*» [2, С. 62]; «На того Віктора усі *зуби гострять*» [2, С. 64]; «Сам себе *збив з дороги*» [2, С. 64]; «Ще *на очі німчурі попадеш*, а тоді...» [2, С. 67]; «А я тобі що казала? – *зловила його на гарячому*» [2, С. 76]; «Це вже щось *накипіло* у неї *на душі*» [2, С. 86]; «До самого ранку так і не *звели оком*» [2, С. 97]; «Наперекір пасажирським правилам став біля водія й *розв'язав свого язика*» [2, С. 101].

Автор використовує і адвербіальні (прислівникові) фразеологічні одиниці, наприклад: «Досиділась (*під боком живе*) – сама й *винувата*» [2, С. 5]; «Тут все *видно, як на долоні*» [2, С. 6]; «Така *щебетуха, хвостиком бігає за мною*, – щедро похвалився» [2, С. 19]; «Скільки *полягло ні за цапову душу німців через тебе!* – сердито *вирячився* Степан» [2, С. 50]; «Зразу *питання ребром?*» [2, С. 68].

У новелах І. Горовий використовує фразеологізми, які утворюють речення, ставлячи дієслова, що входять до їх складу, в особову форму: «*Куті меду передає*» [2, С. 5]; «*Цим і підлатався*» [2, С. 6]; «*Не забігай попереду батька в пекло*» [2, С. 13]; «*У ложці води втопив*» [2, С. 43]; «*Викинь це з голови*» [2, С. 61]; «*Маю голову на в'язах*», [2, С. 66]; «*Обірвався терпець*» [2, С. 84].

Використовуючи фразеологізми як художньо-виражальні засоби, письменник часто вдається до їх нанизування в межах одного речення, що сприяє не лише підсилению звучання кожної фразеологічної одиниці, а й створенню більш влучного висловлення й актуалізації його образності: «*Але той і пальцем не доторкнувся дати їй якийсь толк: його не так приваблював притулок, як отой город (на ньому й камінь родив), котрому не було ціни*» [2, С. 6]; «*Восени нашвидкуруч зібрав городину, збив копійку й подався із сім'єю в місто мостити собі тепле гніздечко*» [2, С. 6]; «*Не гарячіться: ми ж платимо гроші за нього, – аж розпинався він*» [2, С. 6]; «*Брехня аж світиться. Але далеко нею не заїдеши*» [2, С. 67].

Для текстів новел збірки «Коромисло» характерна синонімія фразеологізмів. Окремі фразеологізми утворюють синонімічні ряди за значенням: *локшину на вуха (вішати) – брехня аж світиться – водити за носа – обводити навколо пальця; показати п'яти – наківати п'ятами; розв'язати язика – показати язика; терзати нерви – місця не могли знайти; погнатися за легким хлібом – підлататися.*

Також використано фразеологізми з одним і тим самим словом: *попадати на очі, розкрити очі, вислизнути з-під очей, не звести очі; водити за носа, повісити носа, сунути носа; обводити навколо пальця, пальцем не торкнутися; морочити голову, лізти в голову, викинути з голови, мати голову на в'язах.*

Проаналізувавши вибрані ФО, можемо зробимо висновок про те, що І. Горовий у новелах із збірки «Коромисло» використовує узуальні фразеологічні одиниці, віддаючи перевагу фразеологізмам, будова яких відповідає словосполученню, переважно дієслівним. Органічно вплітаючи їх у загальний художній контекст твору, підкреслюючи живе мовлення персонажів, образність висловлення, автор увиразнює риси героїв, виявляючи особливості індивідуального світосприйняття й світобачення, що сприяє більшому зацікавленню читача.

Список використаних джерел

1. Гнатюк І.С. Деякі особливості використання фразеологізмів у мові сучасної художньої прози / І.С. Гнатюк // Українська мова і література в школі. – 1981. – № 9. – С. 62–64.
2. Горовий І. Коромисло. Новели / І. Горовий. – Кіровоград: «Степ», 1999. – 104 с.
3. Молотков А.И. Основы фразеологии русского языка / А.И. Молотков. – Л. : Наука, 1977. – С. 126-150.

4. Романюк Н.В. Функціонування фразеологічних одиниць в авторських художніх текстах / Н.В. Романюк // Вісник ЗДУ. – 2001. – № 4. – С. 111-114 (Серія: Філологічні науки).

5. Фразеологічний словник української мови: У двох книгах / [укладачі: В.М. Білоноженко, В.О. Винник, І.С. Гнатюк та ін.]. – К. : Наукова думка, 1999.

6. Чернявська І.С. Функціонування фразеологізмів у трилогії Всеволода Нестайка «Тореадори з Васюківки» / І.С. Чернявська // Лінгвістичні дослідження. – 2013. – Вип. 35. – С. 63-68.

Тищенко О.В.

ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У СУЧАСНІЙ ШКОЛІ НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ЛІТЕРАТУРИ РІДНОГО КРАЮ ЯК РЕАЛІЗАЦІЯ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ У ВИКЛАДАННІ СЛОВЕСНОСТІ

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню використання фразеологізмів у творах літератури рідного краю, звернено увагу на реалізацію компетентнісного підходу під час інтегрованого викладання уроків словесності.*

Ключові слова: *фразеологізм, фразеологія, компетентнісний підхід, семантизація, література рідного краю.*

Сьогоднішні вимоги до рівня володіння українською мовою вимагають якісно нового підходу до викладання мови як дисципліни в сучасній школі. Наразі викладання мови – це опанування її розгалуженою системою на всіх рівнях, репрезентованих відповідними мовними одиницями.

Фразеологізми (фраземи) завдяки своїм особливостям за чинною шкільною програмою вивчаються в 6 класі (узагальнення та поглиблення відбувається в 10 класі) поруч із одиницями лексикології – лексемами. Системні відношення між словами та фразеологізмами допоможуть учням розмежувати фразеологізми в межах синонімічних рядів, що у свою чергу, сприятиме піднесенню культури мовлення школярів. Підтвердженням цього є мета, зміст, методи й засоби формування в учнів лексикологічних і фразеологічних умінь та навичок під час вивчення розділу «Фразеологія» [3, С. 13].

У процесі навчання-співпраці перед учнем та вчителем постає завдання розкрити обсяг фразеологічного багатства рідної мови.

У сучасній лінгвістиці зафіксовано понад тридцять визначень фраземи, проте жодне з них наразі не є досконалим. Це пояснюється низкою чинників: змішуванням основних та факультативних ознак предмета фразеології; зосередженістю на окремих рисах і властивостях фразеологічних утворень. Наприклад, «Лінгвістична енциклопедія» за редакцією О.О. Селіванової пропонує наступне тлумачення фразеологізмів: «У широкому розумінні стійкі, зв'язані єдністю не тотожні сумі значень складників змісту, постійно повторювані в мовленні словосполучки або висловлення, які ґрунтуються на

стереотипах етносвідомості, є репрезентантами культури народу й характеризуються образністю та експресивністю» [5, С. 768].

Відомі мовознавці кладуть в основу визначення фраземи різні ознаки, зокрема:

1) семантичну цілісність або семантичну нерозкладність (Л.Л. Булаховський, В.В. Виноградов, М.А. Жовтобрюх, В.П. Жуков, Ф.П. Медведєв, Г.М. Удовиченко, М.М. Шанський);

2) метафоричність (О.М. Бабкін, Б.О. Ларін);

3) нарізнооформленість (М.М. Шанський, Л.Г. Скрипник);

4) відтворюваність (В.В. Виноградов, Ф.П. Медведєв, Л.Г. Скрипник, М.М. Шанський);

5) наявність не менше двох повнозначних слів (Г.С. Гаврін, М.М. Шанський);

6) неперекладність іншими мовами (Л.А. Булаховський).

Усе це ще раз переконує в тому, що фразеологічні одиниці є надзвичайно складними і суперечливими утвореннями мови. Тому зрозуміло, що вчитель-філолог, осягнувши весь об'єм матеріалу, перебуває в непростих умовах щодо викладання цього розділу.

За свідченнями лінгвістів, внутрішня форма відіграє особливу роль в організації фразеологічного значення. Зокрема О.О. Потебня зазначає, що внутрішня форма становить собою єдність двох елементів: мотивуючої ознаки й чуттєвого образу. Внутрішня форма – це образна основа фразеологізму, його безпосередня семантика, а також той спосіб, яким ця семантика виражається [4, С. 75].

Фразеологізм є продуктом гносеологічної здатності етносу фіксувати як стереотипне власне антропометричне відношення до об'єктивного світу, що з часом перетворюється на прототипне в етносвідомості [5, С. 768].

Сучасна школа – це соціальний інститут, завдання якого готувати учнів (серед яких більшість ідентифікує себе з українцями) до життя. Проте існує ряд причин, які гальмують оновлення освіти. З-поміж таких чинників слід назвати односторонність, дисгармонійність, коли школярі замість цілісного соціокультурного досвіду засвоюють лише його фрагменти. Знаннєвий підхід до навчання неспроможний забезпечити ефективність процесу соціалізації особистості, що передбачає розвиток інтелектуальної, емоційної сфери, вироблення стійкості до стресу, упевненості в собі, позитивного ставлення до світу та сприйняття себе й інших, виховання самостійності, автономності, формування мотивації, усвідомленої потреби в самоактуалізації, самовдосконаленні.

За висновками зарубіжних та українських науковців і вчителів, реалізувати такі завдання покликаний компетентнісний підхід.

Компетентнісний підхід – це спрямованість навчально-виховного процесу на формування й розвиток ключових (базових) і предметних компетентностей.

Ключова компетентність – спеціально структурований комплекс характеристик (якостей) особистості, що дає можливість їй ефективно діяти в

різних сферах життєдіяльності й належить до загальногалузевого змісту освітніх стандартів.

Предметна (галузева) компетентність – набутий учнями в процесі навчання досвід специфічної для певного предмета діяльності, пов'язаної із засвоєнням, розумінням і застосуванням нових знань.

Учитель української мови та літератури повинен пам'ятати, що компетентісно зорієнтоване навчання української словесності закінчується не відповіддю біля дошки, а створенням продукту, яким може бути, наприклад, самостійно підготовлений твір будь-якого жанру, виконаний проект, запропоноване розв'язання проблеми, гармонійний міжособистісний діалог тощо.

Компетентісний підхід висуває на перше місце не інформованість учня, а вміння розв'язувати проблеми, що виникають у конкретних ситуаціях, за допомогою одержаних знань і набутих умінь. Отже, найвищої оцінки на уроках словесності може заслуговувати учень, який не лише показує знання, а й виявляє здатність і досвід ефективного застосування цих знань у запропонованих ситуації.

Для реалізації компетентісного підходу на уроках словесності було запропоновано учням органічно поєднати вивчення фразеологізмів із підготовкою до уроку літератури рідного краю. Школярі отримали завдання (до речі, його можна запропонувати як варіант проходження шкільної практики) прочитати твори О.Жовни, які ввійшли до збірки «Її тіло пахло зимовими яблуками», та виписати знайдені в них фразеологізми. Слід зауважити, що не всі учні однаково впоралися із завданням. Вважаємо, що це теж реалізація життєвої компетентності кожного окремо взятого школяра. Результатами досліджень стала презентація зібраних фразеологізмів.

Нами було вище відзначено розмаїття підходів до тлумачення поняття «фразеологізм», проте школярі виокремлюють з-поміж них те, яке пропонує шкільний підручник, тобто «одиниця мовлення, що складається з двох або кількох компонентів і характеризується відтворюваністю, цілісністю значення, стійкістю лексичного складу та будови». Автори шкільного підручника виділяють три групи фразеологізмів: фразеологічні зрощення – сталі словосполучення, зміст яких не вмотивований значенням слів, що входять до їхнього складу (*бити байдики, собаку з'їсти*); фразеологічні єдності – стійкі словосполучення, зміст яких певною мірою вмотивований значенням слів, що з них вони утворені, а яскрава образність зумовлена переосмисленням значення їхніх компонентів (*п'ятами наживати, прикусити язика*); фразеологічні сполучення – стійкі вислови, цілісне значення яких чітко вмотивоване прямим значенням їхніх компонентів (*сміх розбирає, насупити брови*) [1, С. 191-192]. Лінгвісти, укладаючи шкільний підручник, виділяють ще й четвертий тип – фразеологічні вислови, які об'єднують стійкі звороти мови, котрі складаються зі слів, кожне з яких має цілком вільне значення, проте в мовленні такі вислови відновлюються як усталені: *Вовка бояться – в ліс не ходити*. До фразеологічних висловів відносять прислів'я та приказки, крилаті вислови, афоризми [1, С. 191-192]. «Фразеологізми є різними за своєю номінативною

структурою (це і сполуки, і висловлення реченнєвої природи, і навіть мікротексти)...» [5, С. 768].

Отож, школярі, керуючись визначеннями підручника, дібрали відповідний матеріал на основі творів О. Жовни:

«У мене все **валиться з рук**» (С. 241, «Її тіло пахло зимовими яблуками»);

«Тоді він відчув, що йому **затишно на душі**, але відразу ж вагався» (С. 259, «Дорога»);

«Старий дивився на мене, ніби я щойно **звалився з неба чи виріс з-під землі**» (С. 318, «S.H.SEKONDHAND»);

«Про масло ти **в саме яблучко**, – подумав про себе Фонтазко. – Реле не спрацювало, собака...» (С. 229, «Кооператив "Зелений папуга"»);

«Тоді вся ніч **коту під хвіст**» (С. 233, «Її тіло пахло зимовими яблуками»);

«Я був **на сьомому небі**» (С. 235, «Її тіло пахло зимовими яблуками»);

«Ніколи не помічав за **Макатьорою такої дотепності**, – мовив він і знову продовжив розповідь про **нічну одісею**» (С. 220, «Кооператив "Зелений папуга"»);

«Он як ти заговорив! Ми ще подивимось, хто кому потрібен. **Скатертю дорога!**» (С. 221, «Кооператив "Зелений папуга"»);

«Торгівля того дня – знову **мов мокре горіло**» (С. 218, «Кооператив "Зелений папуга"»);

«**Шукіс надув губи**» (С. 219, «Кооператив "Зелений папуга"»);

«Іншого разу Шукіс із Фонтазком теж би **пропустили все те мимо вух**, але на сучасному етапі перебудови доля народу так чи інакше пов'язала їхні інтереси з тими людьми, що й до цього часу тримаються за свої крісла та столи, вкриті скатерками-самобранками» (С. 215, «Кооператив "Зелений папуга"»);

«Люд товпився в чергах, **як мухи на гною**» (С. 214, «Кооператив "Зелений папуга"»);

«**Як на гріх**, саме того дня в правлінні його попередили: "Михайлович, на завтра будь готовий. До тебе-ревізія"» (С. 215, «Кооператив "Зелений папуга"»);

«Майже вся вулиця **потішалась відходами виробництва**, а матері невдоволено бурчали, що діти майже нічого не їдять, і всі біжать у сусідній двір, начеб там **медом помазано**» (С. 212, «Кооператив "Зелений папуга"»);

«Невідомо чому всі перехожі минали кафе, **як біс ладана**» (С. 209, «Кооператив "Зелений папуга"»);

«З сьогоднішнього дня ми самі **ковалі свого щастя**» (С. 197, «Кооператив "Зелений папуга"»);

«Старий злетів з місця, **наче ошпарений і**, бігаючи навколо Любаши, поквапився вмотити її на кушетку» (С. 134, «У старому домі»);

«**Успіх п'янив** мене, я був щасливий і не помічав нічого навколо себе» (С. 160, «Партитура на могильному камені»);

«Висохлі **мощі гарцювали у нестямі**, гублячи слину, **вирячивши очі**» (С. 94, «Спогад»);

«У незнайомій кімнаті було темно, хоч **око виколи**» (С. 96, «Я був таким же, як і ви»);

«**В очах потемніло**» (С. 96, «Я був таким же, як і ви»);

«**Побий мене, Боже**, ці слова стосувалися нікого іншого, як саме мене (С. 97, «Я був таким же, як і ви...»);

«У любовних стосунках він, можливо, мимоволі завдавав образи, проте майже при кожній розлуці Лука залишався **без каменя в грудях**, пригадуючи кожну з легким смутком» (С. 131, «У старому домі»);

«Волочився цілими днями, усе літо **пробайдикував**» (С. 51, «Історія одного похорону»);

«Бідувала ще змолоду так, що ї **ворогам не побажаєш**» (С. 54, «Наталочка»);

«Отож, почувши тривожну звістку від Варки, Наталочка сплеснула в долоні, **вирячила оченята** та й поспішила до хати» (С. 54, «Наталочка»);

«В Наталочки **відлягло від серця**, але виступили сльози» (С. 56, «Наталочка»);

«До нього ще було **дороги й дороги**» (С. 57, «Наталочка»);

«І тоді здається, що ніс набухає ще більше і ось-ось лопне, а Митоня **заливається від сміху**» (С. 59, «Чого-то Сашко не приходиться»);

«Згодом за вікном **закипіла робота**» (С. 37, «Маленьке життя»);

«Проте Марфа ніколи не сердилась на лайливу Зіньку і **не тримала зла на неї**» (С. 45, «Історія одного похорону»);

«І дійсно, Марфі не було чого **кривити душею**, все сталося майже так, як вона мріяла, і мертве тіло її в просторій домовині лежало тепер спокійно, нерухомо, **відпочиваючи від земних турбот**» (С. 46, «Історія одного похорону»);

«Поки жував, **очі просохли**» (С. 30, «Маленьке життя»);

«– А це що? – запитують вони, **вирячивши** на мене свої естетські **очі**» (С. 26, «Маленьке життя»);

«І раптом я побачив, **мороз побіг** у мене **по спині**» (С. 15, «Вдовушка»);

«Мені хотілося запитати про «Вдовушку», але **язик мій мов налився свинцем**, а губи склеїлись і висохли» (С. 10, «Вдовушка»);

«Вони метушилися під його ногами, **мов комашня**, і всі кудись поспішали» (С. 8, «Вдовушка»);

«Не даючи собі ради, я, **мов очманілий**, пішов поряд з незнайомкою» (С. 9, «Вдовушка»);

«**Узявся за гуж, не кажи, що не дуж...** чи як там ще?» (С. 321, «S.H.SEKONDHAND»);

«Повернувшись на бік, я знову **провалився в сон** і свідомість мою окутав суцільний морок» (С. 334, «S.H.SEKONDHAND»).

Дослідження школярів показали, що в аналізованих творах є фразеологізми всіх груп, пропонованих шкільним курсом української мови: фразеологічні зрощення (**бити байдики (байдикувати), бути на сьомому небі**), фразеологічні єдності (**без каменя в грудях, провалитися в сон, очі просохли, вирячити очі**), фразеологічні сполучення (**відпочивати від земних**

турбот, в очах потемніло, хоч око виколи, валитися з рук), фразеологічні вислови (*узявся за гуж, не кажи, що не дуж; як біс ладана; медом помазано*).

Учні своїми роботами ще раз довели, що фразеологізми необхідно вивчати не ізольовано, а лише у зв'язку з іншими одиницями мови. Тільки в контексті вони виступають органічними компонентами нероздільної комунікативної одиниці, беруть активну участь у формуванні її змісту, надають йому яскравого стилістичного забарвлення. Наприклад, фразеологізми в реченнях: *«Торгівля того дня – знову мов мокре горіло» – дуже повільно, ледве-ледве, мляво, не бажаючи* (С. 218, «Кооператив "Зелений папуга"»); *«Старий злетів з місця, наче ошпарений і, бігаючи навколо Любаші, поквапився вмостити її на кушетку» – раптово, швидко* (С. 134, «У старому домі»). Обидві фраземи приєднуються за допомогою порівняльних сполучників *мов* та *наче*, які не тільки створюють яскраву картинку мовленнєвої ситуації, роблять її виразною, а й дають змогу пригадати формати фразем (стійкі сполучення, сполучення у вигляді порівнянь, цілі речення (прислів'я, приказки).

Найважливіша проблема у вивченні фразеології – це семантизація фразеологізмів, тобто встановлення їхніх значень. Семантизація є важливим аспектом роботи з розвитку і збагачення мовлення учнів лексичними і фразеологічними одиницями. Під способом семантизації ми розуміємо прийоми визначення смислового значення фразеологізмів.

Основними прийомами семантизації фразеологізмів у сучасній методиці мови є: семантизація за допомогою лексичного синоніма; семантизація за допомогою кількох синонімів; прийом зіставлення стійкого й омонімічного вільного словосполучення; семантизація за допомогою синонімічного фразеологізма; семантизація за допомогою вільного словосполучення; комбінований спосіб семантизації; семантизація за допомогою контексту; контекстна етимологізація як прийом семантизації; етимологізація як прийом семантизації [2, С. 26-28].

*«Я був на сьомому небі» (радіти від захоплення ким/чим-небудь, бути дуже задоволеним) / «І тоді здається, що ніс набухає ще більше і ось-ось лопне, а Митоня заливається від сміху» (дуже сміятися, бути радісним) (С. 59, «Чого-то Сашко не приходить»); «Шукіс надув губи» (образитися, розгніватися, завередувати, виявити невдоволення) / «І тоді здається, що ніс набухає ще більше і ось-ось лопне, а Митоня заливається від сміху» (дуже сміятися, бути радісним) (С. 59, «Чого-то Сашко не приходить») / «І раптом я побачив, мороз побіг у мене по спині» (відчувати страх, боятися, хвилюватися) / «Невідомо чому всі перехожі минали кафе, як біс ладана» (боятися кого-чого до нестями, дуже) (С. 209, «Кооператив "Зелений папуга"») / «Шукіс надув губи» (образитися, розгніватися, завередувати, виявити невдоволення). Учні з'ясовують не лише семантику фразеологічних одиниць, але й відновлюють у пам'яті вивчене про синоніми та антоніми на прикладі фразем (*надуті губи/заливатися від сміху*).*

Отже, цілісний підхід до вивчення фразеології в школі дає змогу реалізувати комплексне завдання, яке повинен ставити перед собою вчитель-

словесник: збагачення словникового запасу учнів, розвиток культури мовлення, високих моральних якостей, етнічної приналежності, знання літератури рідного краю в контексті багатства рідної мови. Вивчення мови на матеріалі текстів літератури рідного краю – це не лише інтегрований підхід в освоєнні цих предметів, але й реалізація компетентнісного підходу як пріоритетного в сучасній школі.

Список використаних джерел

1. Глазова О. Підручник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Академічний рівень / О.Глазова, Ю.Кузнецов. – К.: «Зодіак – ЕКО», 2010. – 256 с.
2. Жуков В.П. Семантика фразеологических оборотов / В.П. Жуков. –М. : Просвещение, 1978. – 159 с.

Розділ II

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ

Панченко О.М.

ТЕХНОЛОГІЧНА КАРТА УРОКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (10 клас)

Тема. Фразеологія. Основні групи фразеологізмів (на основі творчості І. Карпенка-Карого).

Мета: поглибити знання учнів про фразеологізми, дослідити джерела їх походження, навчити поділяти фразеологізми на лексико-граматичні розряди; розвивати синтаксичну й орфографічну вправність, увагу, спостережливість, творчі здібності учнів, формувати навички самостійного навчання; сприяти вихованню любові та поваги до рідного слова на прикладі творчості І. Карпенка-Карого.

Тип уроку: засвоєння нового матеріалу.

Обладнання: роздатковий матеріал (картки з вправами).

Технічне обладнання та програмне забезпечення: мультимедійний комплекс, інтернет-ресурси: Coggle.it, Padlet.com, Youtube.com.

Форма: «перевернутий клас».

Робота вдома: <https://padlet.com/opanchenko79/nnv6y0f6aslk>.

Орієнтовний час для виконання завдань – 30 хв. Учні самостійно опрацьовують навчальний матеріал та виконують оптимально підібраний обсяг вправ: переглянути відео, пригадати правила, опрацювати таблицю, перевірити засвоєні знання.

Робота в класі: <https://padlet.com/opanchenko79/qj6j7hjkqdhb>.

Перебіг уроку

I. Організаційний момент (1 хв.).

II. Актуалізація опорних знань (3 хв.).

На основі самостійно опрацьованого матеріалу:

- 1) відтворити опорну схему «Словосполучення»;
- 2) навести приклади стійких і вільних словосполучень.

Фронтальна робота.

III. Оголошення теми, мети уроку (4 хв.).

Розподілити фразеологізми за лексико-граматичними розрядами.

Фронтальна робота.

IV. Формування умінь і навичок (20 хв.).

1. Об'єднання в пари, виконання завдання на швидкість (замініть фразеологізми синонімічними відповідниками).

2. Визначити синтаксичну роль фразеологізмів та типи речень.

Письмова робота в парах за дидактичними картками.

Кожен учень має можливість взяти участь у виконанні завдань, отримати відповідний бал і позитивні емоції від гри.

V. Закріплення вивченого матеріалу (8 хв.).

«Знайди пару».

Виконати тренувальні інтерактивні вправи у Learning.Apps.

«Розподіли речення за типами».

Інтерактивна вправа у Learning.Apps.

Обговорення результатів виконаних завдань.

VI. Підсумки уроку (6 хв.).

Виконання тестових завдань (вправа в Learning.Apps).

Усна колективна робота.

VII. Оцінювання (1 хв.).

VIII. Домашнє завдання (2 хв.).

До поданих слів дібрати фразеологізми (завдання виконується індивідуально в інтернет-сервісі Coggle).

Список використаних джерел:

1. Карпенко-Карий І. Сто тисяч / І. Карпенко-Карий. – К.: Шанс, 2013.
2. Плющ М.Я., Тихоша В.І. Українська мова. 10 клас. – К.: Освіта, 2010.
3. Рашевська Н.В. Програмні засоби мобільного навчання [Електронний ресурс] / Н.В. Рашевська // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2011. – № 1 (21). – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/ITZN/2011_1/Rashevaska.pdf.
4. Bergmann J. TheFlippedClass: Mythsvs. Reality [Електронний ресурс] / J. Bergmann, J. Overmyer, B. Wilie // The Daily Riff. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.thedailyriff.com/articles/the-flipped-class-conversation-689.php>.

Стась Ю.М.

УРОК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

(10 клас)

Тема. Фразеологізми у творах письменника-земляка Івана Горового.

Мета: розширити знання учнів про фразеологізм як одиницю мови (використовуючи приклади фразеологізмів з творів письменника-земляка Івана Горового); сприяти розвитку усного мовлення учнів, їх критичного та креативного мислення; сприяти вихованню пошани до скарбниці народної мудрості, інтересу до вивчення рідної мови, культури мовлення.

Тип уроку: узагальнення й систематизація знань.

Вид уроку: урок-практикум.

Обладнання: фразеологічний словник; тексти творів І. Горового зі збірки новел «Коромисло»; мультимедійний комплекс.

Міжпредметні зв'язки: українська література, образотворче мистецтво, інформатика.

Перебіг уроку

I. Організаційний момент.

Психологічний настрій.

Я – старанний учень.

Я – особистість творча.

Я – думаю, аналізую, висловлюю свої судження.

У мене все вийде!

II. Актуалізація опорних знань.

«Кожен вираз рідної мови має своє обличчя. Як у квітки, у них свій неповторний аромат і відтінок барви, а цих відтінків кожна барва має тисячі», – писав наш земляк видатний педагог Василь Сухомлинський. І життя підтверджує істинність цих слів, адже емоційність і виразність нашої мови залежить від доречного вживання фразеологічних виразів з їх неповторністю, зашифрованістю образів, стислістю, влучністю, мальовничістю метафор.

Пригадаймо:

– *Що називаємо фразеологізмом?*

– *Які типи фразеологізмів ви знаєте? Наведіть приклади.*

– *Назвіть джерела фразеології.*

Учні згадують імена письменників-земляків.

III. Оголошення теми та мети уроку.

Ми не випадково згадали імена талановитих митців-земляків Кіровоградщини, бо з творчістю одного з них познайомимося на уроці. Виконуючи завдання, будемо використовувати фразеологізми з творів письменника-земляка Івана Горового.

Тож запишіть, будь ласка, тему уроку «Фразеологізми у творах письменника-земляка Івана Горового».

IV. Основна частина. Практикум (виконання вправ та інтерактивних завдань).

Завдання 1.

Прочитайте уривок з новели «Купив хату» І. Горового та выпишіть усі фразеологізми, поясніть їх лексичне значення, скориставшись фразеологічним словником.

КУПИВ ХАТУ

Учора купив хату-глинянку. Кожен куток оглядаю. А тут уже й двері із самого ранку не зачиняються – одвідини за одвідинами. Не забарилася й сусідка Талька.

– А хазяїн уже й новиною милується? – питає.

У всяке діло суне кирпатого носа. Хто б яку хату не купив у селі – вона перша оглядачка.

– Думаю жити в ній, – відповідаю.

Талька зніяковіло:

– Хотіла й собі купити, та хіба за городянами поспієш. Як сороки на здобич злітаються в село.

Аж розбігаються заздрісні очі. Хто ж їй забороняв мати швидші ноги за мене?

– А куди ж свою чепурницю?

– У ній зять із дочкою сидять. Не притісниш молодих. Хай пошепочуться вночі – швидше діти підуть, – стурбовано розводить руками Талька.

Досиділася (під боком живе) – сама й винувата.

– Де ви тоді були, коли продавалася? Могли б домовитися з чоловіком.

Талька зашарілася:

– Хіба не закутишся біля хазяйства. Буває, не знаєш, що в селі робиться.

Куті меду передає.

– Я б не сказав... Тут все видно, як на долоні.

– А ви добрий зір маєте, Павле Микитовичу. Аж з міста побачили. Чи, може, хтось підказав?

Де б не була – порожняком додому не прийде.

– У мене один підказчик – дорога в село...

– І ви прислухалися...

– А що ж робити, коли усе життя на ногах.

– Надовго до нас?

Отак усе й розкажи!

– Чого про це питаєте? – недовіжливо глянув на неї.

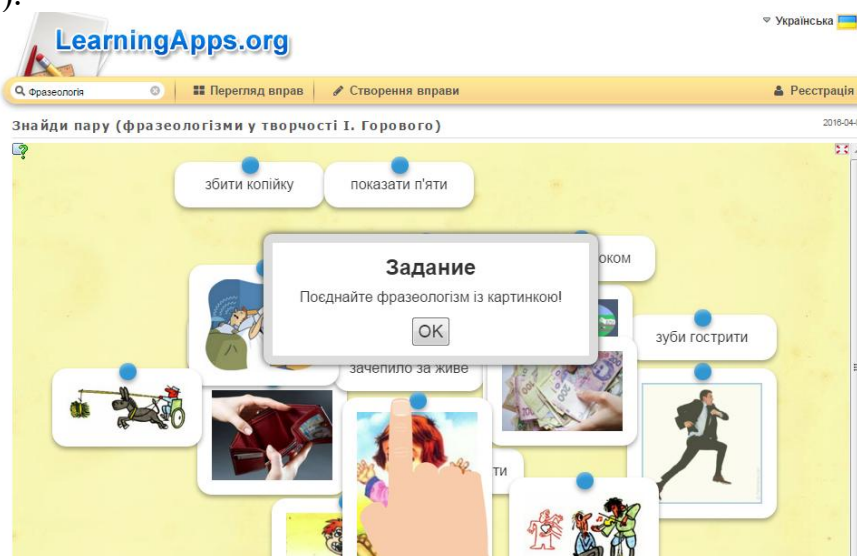
– Тут уже не одні були...

Ця хата часто переходила з рук у руки. Люди покладали надію на Петра Рудого (першим відкупив у Щучки). Нарешті захазяйнує. Але той і пальцем не доторкнувся дати їй якийсь толк: його не так приваблював притулок, як отой город (на ньому й камінь родив), котрому не було ціни. Цим він і підлатався. Восени нашвидкуруч зібрав городину, збив копійку й подався із сім'єю в місто мостити собі тепле гніздечко. А після нього у цій хаті проживав Вітька Скакун, але недовго. Теж пройшовся слідами Петра й відпродав житло мені, а сам погнався за легким хлібом по світу. Аж у Скадовську припнувся, аби ціле літо вигрівати черево біля моря.

Завдання 2.

Інтерактивна вправа «Парочки».

Виконайте завдання за покликанням <https://learningapps.org/watch?v=p9jpb44za16>, у якому необхідно поєднати картинку з фразеологізмом (фразеологізми вибрати зі збірки І. Горового «Коромисло»).

Завдання 3.

Інтерактивна вправа «Фразеологічний пазл».

Виконайте завдання за покликанням <https://learningapps.org/watch?v=pgts60jt316>, у якому потрібно з'єднати

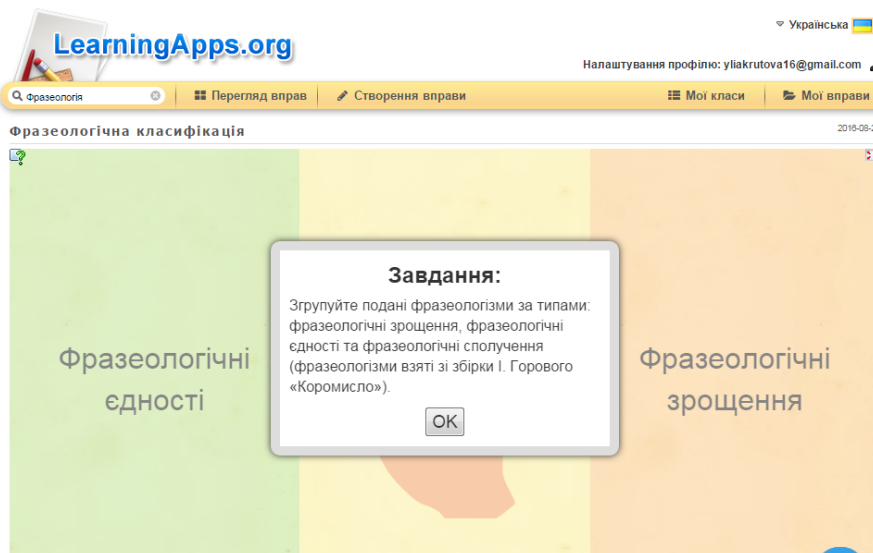
фразеологічні синоніми з їхнім значенням (фразеологізми вибрано зі збірки І. Горового «Коромисло»). Якщо ви правильно виконаєте завдання, то складеться пазл.

Завдання 4.

Інтерактивна вправа «Класифікація».

Згрупуйте подані фразеологізми за типами: фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності та фразеологічні сполучення (фразеологізми вибрано зі збірки І. Горового «Коромисло»). Для цього перейдіть за покликанням <http://LearningApps.org/watch?v=psf2bmcsu316>.

V. Рефлексія.

Завдання 5.

Використовуючи фразеологізми з попередніх вправ, складіть речення з будь-якими п'ятьма.

VI. Домашнє завдання.

Виписати зі збірки новел «Коромисло» 15 фразеологізмів, пояснити їх значення.

На вибір:

1. Скласти твір-розповідь із власного життя, використовуючи фразеологізми.

2. «Творчий вернісаж».

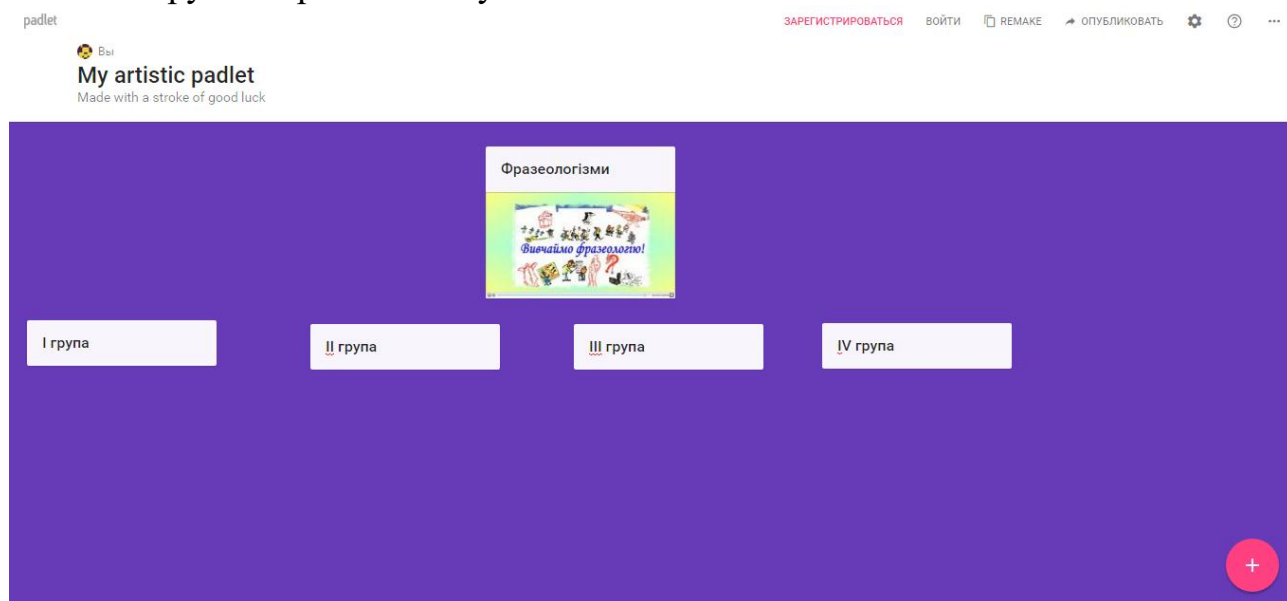
Намалюйте фразеологізм:

I група – «водити за носа»;

II група – «взяти руки в ноги»;

III група – «робити з мухи слона»;

IV група – «розвісити вуха».

Виконавши завдання, кожна команда повинна сфотографувати свою картинку-фразеологізм і прикріпити на інтерактивній дошці PADLET за покликанням <https://padlet.com/wall/wdb0eowobgge>.

Шаповал Н.М.

УРОК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (10 клас)

Тема. Фразеологізми, їх джерела. Стилiстична роль фразеологізмiв (на основi творiв письменника Кiровоградщини В.В. Бондаря).

Мета: розширити знання учнiв про фразеологізм як одиницю мови, джерела й стилістичну роль фразеологізмiв; сприяти розвитку усного мовлення учнiв, їх критичного та креативного мислення, культури мовлення.

Обладнання: тексти творiв В. Бондаря, електронна презентація, картки, фразеологічні словники.

Перебiг уроку

I. Організаційний момент.

II. Актуалізація опорних знань учнів.

Дати визначення фразеології як розділу мовознавства.

III. Оголошення теми й мети уроку. Мотивація навчальної діяльності.

На уроці ми познайомимося з творчістю майстра смарагдового різьблення

слова, нашим письменником-земляком Василем Васильовичем Бондарем. Його мала проза – це ціла енциклопедія народних перлин. Наприклад, в оповіданні «Ти чого скривився?» автор використовує понад 80 фразеологізмів. Отже, будемо працювати з текстом цього твору.

(Короткі відомості про письменника. Цікаві факти з життя.)

IV. Формування умінь і навичок.

Лінгвістична задача (за книжкою М. Никончука «Веселе мовознавство» – «На фестивалі...»).

Прослухайте жартівливу оповідку, дайте відповіді на питання:

- Чому виникають неточності, а часом і недоречності в перекладах?
- Чим фразеологізми відрізняються від вільних словосполучень?
- У яких стилях мовлення вживаються фразеологізми?

Робота з текстом оповідання «Ти чого скривився?».

– Прочитайте уривок, випишіть з нього фразеологізми, усно поясніть їх значення. За потреби скористайтеся фразеологічним словником.

I група – 1, 2 абзац (за простої не платять, нічого хлопець, ходити з похнюпленою головою, кури загребуть, битком набиті, одне одному на голову лізе, перший клас).

II група – абзац від слів «О, ти чого скривився?» (не падай духом, гіркого й солоного хватає по саму зав'язку, на ходу придумаєш, корчити з себе Лазаря).

Презентація домашнього завдання «Джерела української фразеології» (за зразком).

(Учні отримали індивідуальне випереджуваче завдання – створити презентацію про джерела фразеології, взявши для прикладів фразеологізми з оповідання В. Бондаря.)

Яка група фразеологізмів за походженням переважає. Чому?

«Фразеологічний відповідник»: з'єднати стрілкою фразеологізм і його значення.

I група:

Дати прикурити	бути неуважним
Кожну ямку знати	Щиро
Рота роззявляти	у великій мірі
Брати на себе гріх	утискати
Поклавши руку на серце	допомогти
Хватає по саму зав'язку	бути добре обізнаним
Дорога відкрита	діяти всупереч власній совісті, загальноприйнятим нормам
На збитки ляпне	вільно
Прийти на виручку	Навмисне

Презентація <http://bit.ly/2fnotLR>.

II група:

Шарики крутяться	думати про що-небудь
Дим в очі напускати	дуже хвилюватися
Ходити з похнюпленою головою	обманювати
Брати в голову	бути викритим
Шкурою перетрясати	безгрошів'я
На гачок попастися	бути розумним кмітливим
Як раз плюнути	сумувати, бути без настрою
Корчити з себе Лазаря	Легко
У кишені вітер віє	видавати з себе кращого

Дібрати до фразеологізмів синоніми й антоніми, використовуючи словники.

I група:

У кишені вітер віє, на гачок попастися, дим в очі напускати, не дати пропасти, неписаний закон, язик без кісток.

II група:

Хватає по саму зав'язку, рота роззявляти, покласти руку на серце, кури загребуть, знаходиться перед носом, мізки вправляти.

Гра «Гаряча картоплина».

– Василь Бондар розповідає у творі про водія, але використовує фразеологізми, пов'язані з різними професіями. Я «кидаю» вам «гарячу картоплину» – словосполучення, а ви повинні швидко назвати професію, від якої утворився фразеологізм.

Битком набиті; на гачок попастися; перший клас; неписаний закон; шарики крутяться; заздрісне на чужу копійку; шкурою перетрясати; все в ажурі; добре чесати; роги виставити; дим в очі напускати; подати сигнал.

Гра «Третій зайвий».

В оповіданні «Ти чого скривився?» письменник широко використовує фразеологічні синоніми. Знайдіть серед поданих груп зайві фразеологізми.

Битком набиті; нашевкаються, як камси у бочці; гіркого й солоного хватає; аж на голову лізуть; наб'ються повно.

Ходити з похнюпленою головою; падати духом; скривився, як середа на п'ятницю; коси довгі – ум короткий; зовсім розкиснути.

Творча робота.

Скласти твір-мініатюру, використовуючи фразеологізми з оповідання Василя Бондаря.

V. Підсумок уроку.

Метод «Незакінчене речення».

- На сьогоднішньому уроці я пригадав...
- Під час уроку я навчився...
- У подальшому я б хотів...

VI. Домашнє завдання (на вибір).

Із тексту оповідання В. Бондаря:

- випишіть 5 пар фразеологізмів з антонімічним або синонімічним значенням;
- випишіть 5-6 речень із фразеологізмами, підкресліть усі члени речення.

Список використаних джерел

1. Словник фразеологізмів української мови / уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 2003. – 788 с.
2. Фразеологічний словник школяра / В.А. Забіяка, І.М. Забіяка. – К.: Освіта, 2007. – 112 с.

Бугайова Н.А.

ВЕБ-КВЕСТ З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ (10 КЛАС)

Тема. Туристичне агентство «ФразоДрайв». Фразеологічне багатство комедії І. Карпенка-Карого «Мартин Боруля».

Мета: навчити знаходити та пояснювати фразеологізми; розвивати творчі здібності учнів; сприяти вихованню любові та поваги до рідного слова на прикладі творчості І. Карпенка-Карого.

Тип: короткостроковий (можна використовувати як домашнє завдання).

Платформа проведення <http://bit.ly/2hF2wJR>.

На початку роботи над веб-квестом учні знайомляться з темою та метою. Наступний етап – вхідне анкетування.

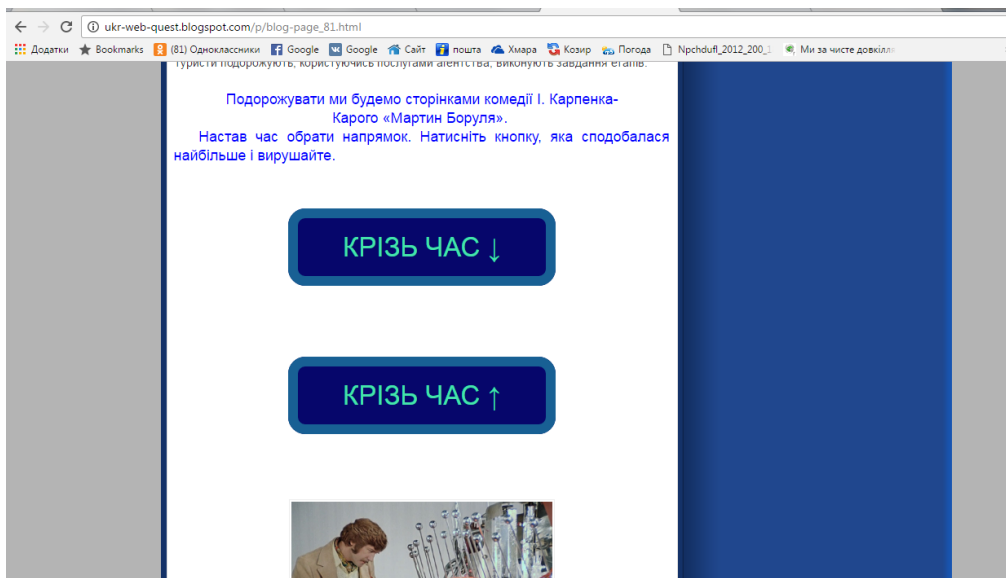
Ведучий: Шановні учасники гри, дякуємо, що для подорожі Ви обрали туристичне агентство «ФразеоДрайв». Протягом усієї мандрівки в часі на Вас чекають неймовірні пригоди.

Для початку заповніть форму <http://bit.ly/2isImXk>.

Далі кожен повинен визначитися з роллю: *клієнт агентства* «ФразеоДрайв» чи *експерт тьютора*.

Експерти разом із тьютором створюють і погоджують завдання, спостерігають за виконанням, надають допомогу (у разі потреби).

Клієнти агентства збираються в подорож. Для визначення напрямку оберіть кнопку.

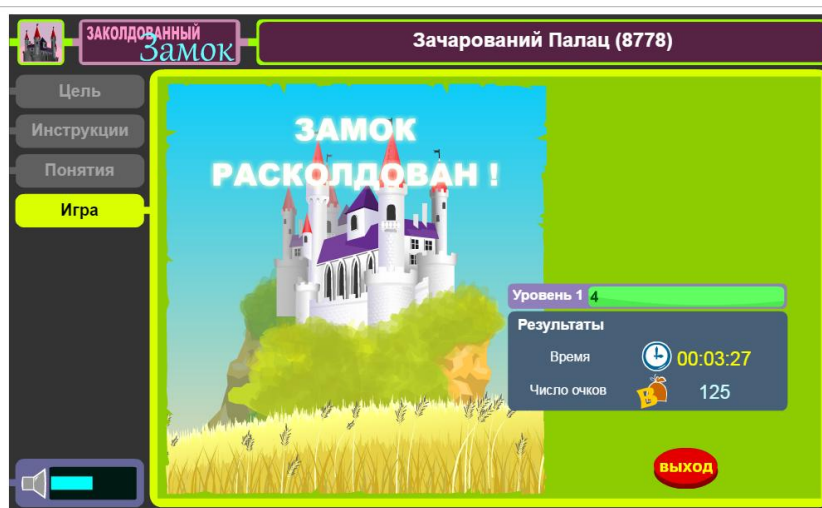
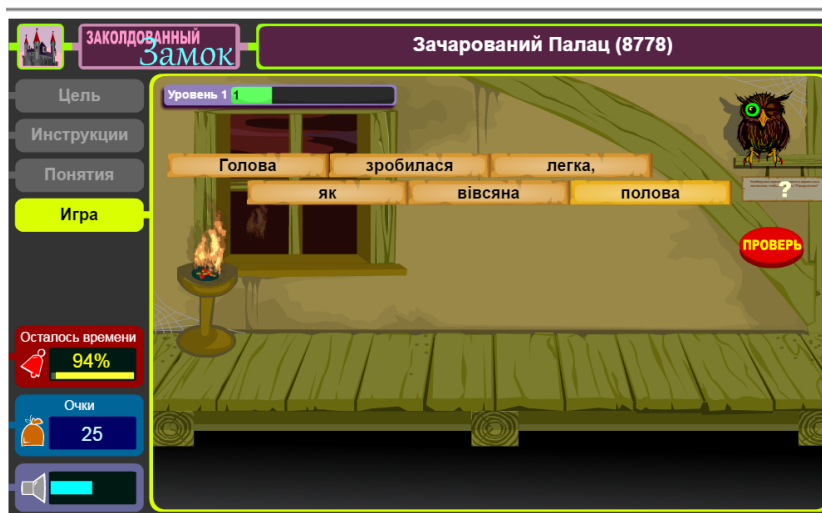
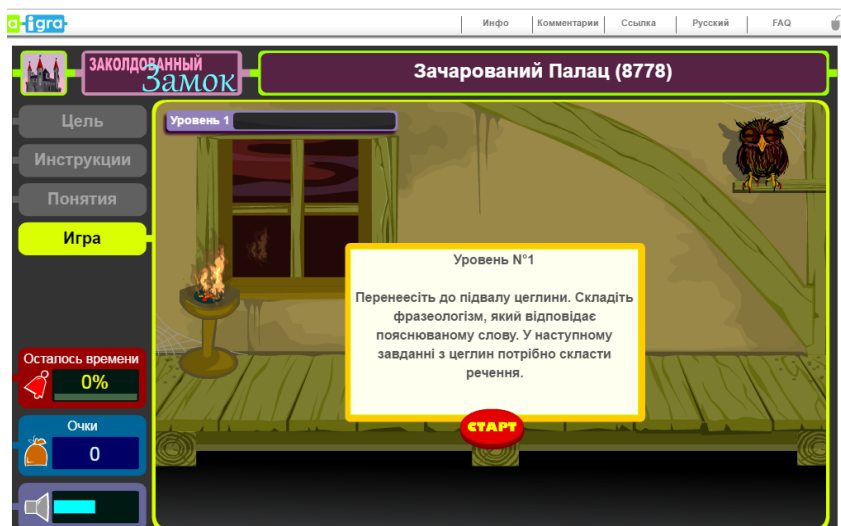

Хто обрав першу, потрапляє у ХІХ століття до Мартина Борулі <http://bit.ly/2iucrBW>. Щоб порозумітися з персонажами, потрібно виконати завдання: інтерактивну вправу, де потрібно пояснити значення фразеологізмів і виконати завдання Google форми (встановити відповідність: фразеологізм – значення).

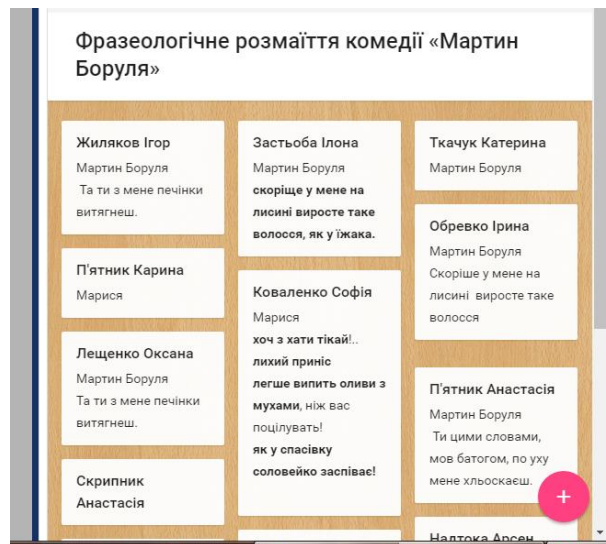
	Ніколи	Дощуклити	Стати самостійним	Важливий
Поки-то станеш на дворянську ногу	☐	☐	☐	☐
Та скоріще у мене на лисині виросте таке волосся, як у їжака, ніж я йому подарую.	☐	☐	☐	☐
Важна птиця	☐	☐	☐	☐
Щоб у носі закрутило, щоб йому свербіло!..	☐	☐	☐	☐

Так сталося, що подорож у часі виявилася непередбачуваною. Туристи «ФразеоДрайву» опинилися в іншому вимірі. Щоб повернутися у ХХІ століття потрібно розблокувати зачарований палац, бо машина часу випадково перекинула до Середньовіччя. Коли завдання гри буде виконано – Ви одразу опинитеся вдома.

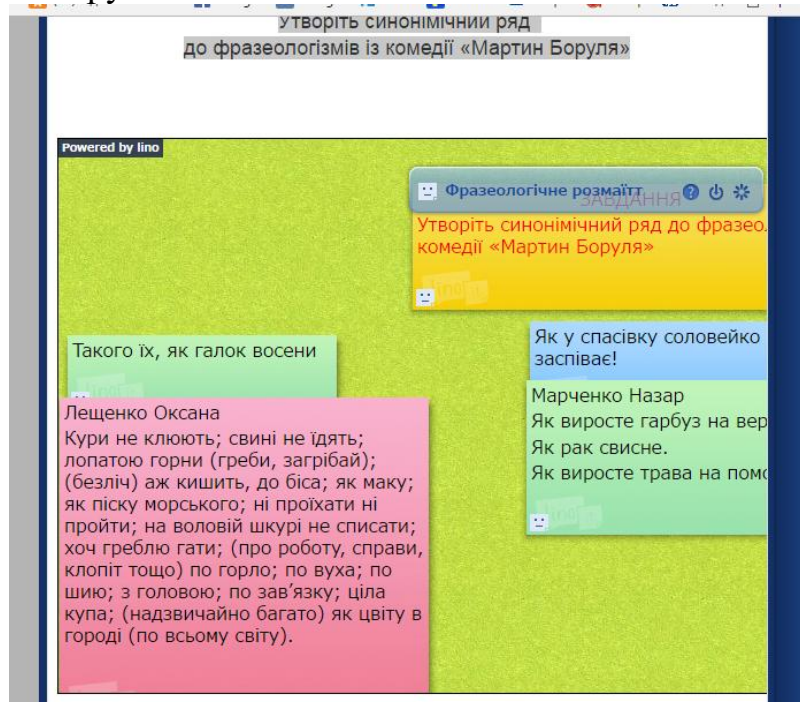
Гру «Чарівний палац» створено в сервісі Umapalata.com. Усі фразеологізми гри належать героям комедії «Мартин Боруля». <http://bit.ly/2igOZsy>.

Для гравців, які обрали наступну кнопку, відкривається сторінка майбутнього – 2059 рік. Для учасників квесту нічого дивного, а Мартинові та Омелькові дуже важко. Завдання учасників – допомогти зорієнтуватися, виконавши завдання. Потрібно вибрати, пояснити значення фразеологізмів, які вживали Мартин та Омелько, розмістити на стіні Padlet.com.

Наступне завдання: утворити синонімічні ряди до фразеологізмів із комедії «Мартин Боруля». Розмістити на стіні linoit.com.

Під час зворотної подорожі виникли непередбачувані обставини. Ви всі разом опинилися в усипальниці фараона. Потрібно знайти скарб, який допоможе повернутися додому. Виконати завдання гри «Скарби фараона».

Гру «Скарби фараона» створено в сервісі Umapalata.com.
<http://bit.ly/2i84KEY>.

Uma-igra | Инфо | Комментарии | Ссылка | Русский | FAQ |

СОКРОВИЩЕ ФАРАОНА | **Знайги скарби фараона (8779)**

Цель | Инструкции | Поняття | **Игра**

Уровень 1

Уровень №1
Поясни значення фразеологізму одним словом

СТАРТ

Осталось времени: 0%
Очки: 0

Uma-igra | Инфо | Комментарии | Ссылка | Русский | FAQ |

СОКРОВИЩЕ ФАРАОНА | **Знайги скарби фараона (8779)**

Цель | Инструкции | Поняття | **Игра**

Уровень 1

Поясни значення фразеологізму одним словом. Скордіє у мене на рівні вірості таке волосся, як у мата.

Х	Щ	Ш	П	Р	Л	У	П	Э	Е	Ы	М			
Ц	В	У	Ф	Ы	Р	И	О	И	Р	И	Й			
Л	Ф	И	З	В	Т	Ч	М				К	И		
Я	И	Н	Ч	Ф	Э	О	В				Х	Е	П	
Ц	И	Л	К	М		Щ	В	У	Ц	Н	Д			
Ю	Ы	Ф	Е	Ц	Щ	И	Р	Н	И	К	О	Л	И	С
Щ	В	З	И	Ж	У	А	М	Н	З	И	Я			

ЗНАЙДИ СЛОВО
НИКОЛИ

ХТО СКАЗАВ
МАРТИН

ОТКРОЙ

Осталось времени: 96%
Очки: 0

Uma-igra | Инфо | Комментарии | Ссылка | Русский | FAQ |

СОКРОВИЩЕ ФАРАОНА | **Знайги скарби фараона (8779)**

Цель | Инструкции | Поняття | **Игра**

Уровень 1 1

ЗНАЙДИ СЛОВО

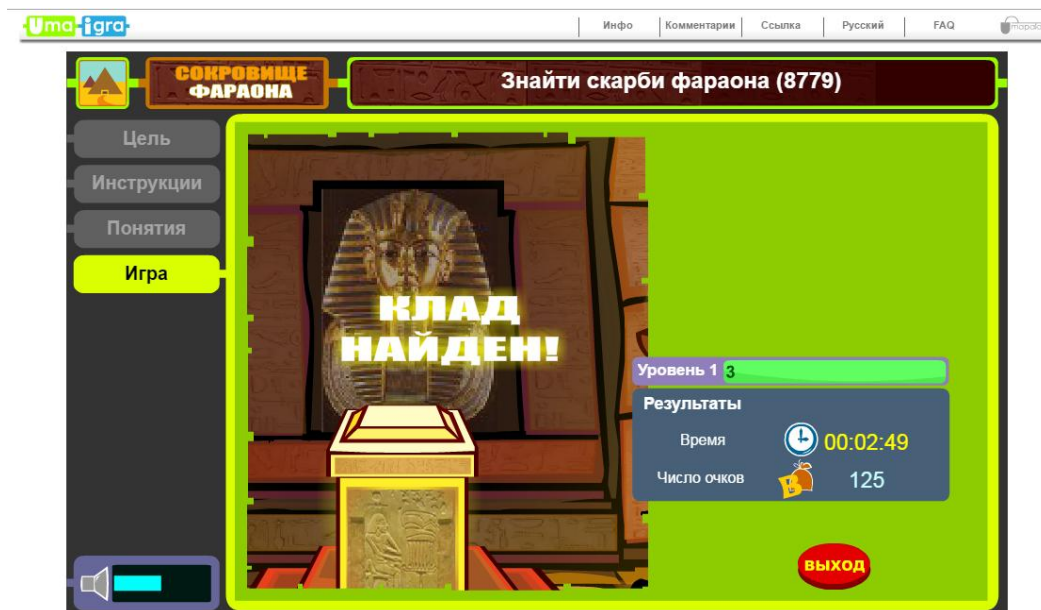
Поясни одним словом. Полуда з очей упала. Кому належить.

Ы	Х	Р	Ж	Т	П	А	П	Ш	Я	В	Р		
М	Д	Ф	Ц	Э	Х	В	Ж	Э	Ю	Н	П	М	М

Ц	Э	В	Е	К	Р	А	У	Н	Ю	Ж	Т	Р	
Ф	Ч	Щ	Ч			Ф	И	Ц	И	П			
Я	Д	Н	Н	Р		О	Д	Ы	Ф	Г	Н		
Р	Х	З	З	П	С	С	Ь	Г	О	Э			
Ч	Ж	М	З	Ю	О	Д	В	С	С	Э	К		
Ю	Б	У	И	О	Ь	Н	И	И	А	Е	Е		
Я	Ш		И	Т	Р	Ф	Д	И	У	П	М	Л	И
Я	Ж		Ф	Я	У	Я	С	А	Л	Ы	Ш		

Найдено 0 из 2

Осталось времени: 94%
Очки: 33

Результати оцінювання кожен отримує на свою електронну адресу.

Пінчук Т.М.

ДОСЛІДНИЦЬКО-ПОШУКОВИЙ ПРОЕКТ

Тема. Використання фразеологізмів у комедії І. Карпенка-Карого «Мартин Боруля».

Тип проекту: теоретико-практичний, колективний, дослідницько-пошуковий, внутрішній.

Тривалість: довготривалий.

Учасники: учитель, учні 10 класу.

Вступ

Іван Карпенко-Карий – найвизначніша постать в українській драматургії кінця XVIII – початку XIX століття, батько української комедії та трагедії, митець, має значний творчий доробок (написав вісімнадцять оригінальних п'єс). Як актор, віртуозно зіграв ролі Назара Стодолі, Герасима Калитки, Терентія Гавриловича Пузиря, Мартина Борулі й Омелька, Потоцького і Яна Шмигельського.

Драматург високо підносив роль сміху як засобу боротьби з людськими вадами. Дійсно, сміх – могутня зброя: те, над чим посміялися, втрачає свою значимість і з кумира перетворюється на предмет кепкування. Сміх примушує кожного з нас критично дивитися на себе і прагнути позбавитись тих чи інших недоліків у своєму характері.

За творами І. Карпенка-Карого можна укласти фразеологічний словник української мови – стільки тут природно вплетеного в мову персонажів справжнього золота.

Питання про те, як використовує той чи інший письменник лексику і фразеологію загальнонародної мови, що нового вносить у її розвиток і збагачення мови художньої літератури є одним з актуальних у лінгвістиці. Ось

чому багато мовознавців приділяють велику увагу дослідженню мови та стилю того чи іншого класика літератури, вивченню лексичного й фразеологічного складу його творів.

Однак ще мало вивчено мову майстрів художнього слова Кіровоградщини, які зробили значний внесок у розвиток літератури.

Фразеологізми – стійкі словосполучення, які складаються з двох або більше слів з цілісним значенням і характеризуються постійністю лексичного і граматичного складу. Вони не створюються кожен раз по-новому в процесі мовлення, а використовуються в мові як готові змістові одиниці. До фразеології відносять не лише мовні одиниці, які називаються фразеологічними зрощеннями, фразеологічними єдностями, фразеологічними сполуками, але й прислів'я, приказки, крилаті слова, літературні цитати (які отримали широке розповсюдження в загальнолітературній мові), авторські фразеологічні новоутворення.

Мета проекту: дослідити функціональну роль фразеологічних одиниць у комедії І. Карпенка-Карого «Мартин Боруля».

Завдання проекту:

✓ опрацювати теоретичний матеріал, необхідний для проведення дослідження;

✓ дослідити фразеологізми з комедії І. Карпенка-Карого «Мартин Боруля», різновиди, їх роль у творі;

✓ уміти пояснювати значення фразеологізмів, їх походження, синтаксичні функції фразеологічних зворотів;

✓ укласти словничок фразем із комедії І. Карпенка-Карого «Мартин Боруля»;

✓ зафіксовані фразеологізми перевірити за словником;

✓ сприяти підвищенню мовної культури учнів, розширенню словникового запасу;

✓ навчити правильно вживати фразеологізми у мовленні.

Етап I.

Визначення теми та мети проекту, обговорення їх із учнями, мотивація до роботи над проектом.

Етап II.

Створення груп, розподіл обов'язків між членами, конкретизація завдань для кожної групи, координація роботи, підготовка необхідних матеріалів.

Етап III.

Робота над завданнями проекту. Учитель спостерігає, коригує, радить.

Етап IV.

Захист проекту.

Результати діяльності

I група

Завдання:

1. Вибрати з трагікомедії «Мартин Боруля» фразеологізми, які вживає кожен із персонажів.

2. Укласти фразеологічний словничок із вибраних фразем.

3. Виділити трансформовані фразеологізми та порівняти із зафіксованими в словник.

4. Записати фразеологізми, створені автором.

1. У мовленні персонажів так і лунають, аж вибухають своєю влучністю та дотепністю фразеологізми, прислів'я й приказки. Ряд фразеологізмів письменник вводить у п'єсу так, як подає словник, без змін.

Із мовлення Мартина Борулі:

щоб у носі засвербіло (С. 24), очі вивалив (С. 25), голову заморочили (С. 26), бог дасть (С. 26), дай бог пам'яті (С. 26), важна птиця (С. 27), мов батогом (С. 27), з богом (С. 30), трешся між людьми (С. 31, 34), сто чортів тобі (С. 32), будуть люде (С. 34), з глузду з'їхав (С. 38), щоб ти подавився (С. 41), шкуру здерти (С. 41), геть з очей (С. 42), не печи моїх очей (С. 43), розумна голово (С. 43), у вічі лізеш (С. 43), хіба тобі повилазило (С. 43), день-два (С. 44), бодай тебе за пупа взяло (С. 45), не святі горшки ліплять (С. 46), у пригоді стала (С. 50), серце роздирають (С. 51), зуби скалив (С. 51), бодай ти луснув (С. 52), серце забилося (С. 52), на славу (С. 52), ще й чорти навкулачки не билися (С. 53), на пальчиках (С. 53), душу віддять (С. 55), в голову влізе (С. 60), кипить моя кров (С. 63), у серце шпигає (С. 72), бог благословить (С. 74).

Із мовлення Марисі:

з якої речі (С. 28), невесело на душі (С. 47), серце віщує (С. 47), лихий приніс (С. 47), дівкою посивіла (С. 48), занастить вік (С. 49), хоч ріжуть (С. 56), як у Спасівку соловейко заспіває (С. 58), лізете у вічі (С. 43, 57), слава богу (С. 65, 67), з мочі вибилися (С. 65), ради не дамо (С. 65, 66), як мертві (С. 65), не доведи господи (С. 65), в ногах валялись (С. 65), з сил вибились (С. 66), борони боже (С. 66, 68, 69), господи милосердний (С. 66), на... уся надія (С. 66).

Із мовлення Омелька:

на біса (С. 32), язик одпаде (С. 32), видимо-невидимо (С. 41), собака не перескочить (С. 41), зіб'єте з пантелику (С. 42), до схід сонця (С. 42), сюди туди (С. 42), чорта з два (С. 43), дух виперло (С. 43), к бісовому батькові (С. 51), лупнув очима (С. 54), аж очі в себе вбирає (С. 56), голова тріщить (С. 59), побий мене бог (С. 63), з копита (С. 64), що є духу (С. 65).

Із мовлення Гервасія Гуляницького:

як корові сідло (С. 36), сльозами не допоможете (С. 66), байди бить (С. 68), піде прахом (С. 68), плюнь на це діло (С. 68), готові гроші (С. 68), за штатом (С. 68), добра зичу (С. 70).

Із мовлення Палажки:

хазяйський син (С. 38), не мороч мене (С. 38), стерявся розумом (С. 38), у біса (С. 39), не пристало тобі (С. 48), не завдавай жалю (С. 49), серце болить (С. 49), наче полуда з очей упала (С. 49), не тямлять нічого (С. 55), нехай тобі чорт (С. 59), слава богу (С. 67), як смерть (С. 66).

Із мовлення Степана:

через його руки (С. 27), мов маком всіяний (С. 29), пальці знать (С. 29), очі розбіглися (С. 30), пішло шкереберть (С. 65).

Із мовлення Протасія Пенъонжки:
царство небесне (С. 62, 70), *дай бог пам'ять* (С. 68), *борони боже* (С. 69), *крутила хвоста* (С. 69), *а бодай тебе* (С. 69), *доц, як з відра* (С. 70).

Із мовлення Матвія Дульського:

зап'ємо могорич (С. 36, 37), *піднесли дулю* (С. 37), *на смерть* (С. 49).

Із мовлення Миколи:

оскому наб'є (С. 28), *щастя усміхнеться* (С. 66).

Із мовлення Націєвського:

давай бог ноги (С. 59), *поминай як звали* (С. 59).

2. Словничок фразеологізмів, використаних у комедії І.Карпенка-Карого «Мартин Боруля» (див. додаток).

3. Досліджуваний матеріал дає підстави стверджувати, що письменник нерідко вдається до трансформації стійких словосполучень, тим самим розширюючи їх семантику й стилістичні можливості. Принципи зміни фразеологізмів самі по собі не нові, але своєрідність стилю І. Карпенка-Карого проявляється в них дуже яскраво.

Таблиця 1

Фразеологізм, що вживається в п'єсі	Фразеологізм, що подається у словнику	Герой, якому належить
Вилізеш в люди	вивести в люди	Боруля
Станеш на дворянську ногу	стати на ноги	
Покладаю всі свої надії	покладати надії	
Інша дорога	мати свій шлях	
Печінки витягнеш	жили витягати	
В печінку сіли	сидіти в печінках	
Бісова патяка	бісова баба	
П'ять котів дряпає в грудях	коти шкребуть на душі	
Світ навиворіт	світ [догори ногами] перевертається	
Не черствий хліб їли	хліб їсти	
Другу пиху дає	набити пиху	
На твоїй спині всю свою обиду випишу	списати спину	
Жаль живий бере за серце	жаль бере, брати за серце	
Попелом стала	обертатися на попіл	
Слово подала	слово дати	Марися
Не бачить краю	немає краю	Омелько
Наче тронулися	з глузду з'їхати	
Голова легка, як вівсяна полова	голова половою набита	
Вкусила шляхетська муха	вкусила муха	Гервасій
З добра-дива	з доброго дива	
Вчену голову	розумна голова	
Далеко не заскочиш	далеко не підеш	
Витягне з тебе яку сотню або й дві	витягати гроші	
Ледве живе	ледве дихати	

4. Творчий підхід до використання фразеологічного багатства української мови особливо яскраво проявляється у створенні письменником власних фразеологізмів та висловів, які не подає фразеологічний словник, але їх можна віднести до стійких сполучень слів: *усі закони вставте; така жеч; кулката в корінь; перве діло; сто кроць дяблів його мамці і таткові; сметана – одно, а кисле молоко – друге; погнався за чорними бровами; брови злиняли; но не я буду, будеш ти струпи гоїть; злість задавить; я з тебе зроблю писанку; з носа печерицю зроблю; і дітям закажеш; молоде – дурне (Боруля); легше випить оливи з мухами (Марися); роздувать гонор; не будь дитиною (Гервасій); співаємо карамбамбулі (Степан); разом з соловейком щебечемо (Микола); не балакай навтямки; дроку напився; ти мене не уважиш (Палажка); добивається бумажного горба (Трохим); і чорт не збіжить; чорт на тебе угодить (Омелько); не вскочил у корито (Націєвський); де чорт упре (Протасій).*

Висновок: у творі І. Карпенка-Карого досліджено 168 фразеологізмів (серед них більшість зафіксовано у словниках, є трансформовані стійкі сполучення слів, а також створені автором фраземи).

Презентація <http://bit.ly/2f0zYfg>.

II група

Знайти:

1. *Експресивно знижені фразеологізми.*
2. *Фразеологізми, у яких є лексема «Бог (Господь)».*
3. *Фразеологізми-порівняння.*
4. *Прислів'я та приказки.*

1. Експресивно знижені фразеологізми:

– фразеологізми-лайки: *мужик репаний; пику репану; з глузду з'їхав; хіба тобі повилазило; супесе клятий;*

– фразеологізми для експресивного вираження негативних рис героїв: *очі вивалив; вилізеш в люди; геть з очей; не печи моїх очей; зуби скалив; надмешся, як гиндичка; язик однаде; лупнув очима; напарив жида;*

– фразеологізми-прокльони: *щоб у носі закрутило, щоб засвербіло; накрутіль йому, щоб нюхав і чхав; сто кроць дяблів його мамці і його таткові; ...бодай ти галушки не проковтнув, щоб ти вареником подавився, кажи, шкуру з тебе здерти?; бодай тебе за пупа взяло; бодай ти луснув; бодай тому писареві руки назад лопатками повикручувало; бодай тебе чорти підпалили; а щоб ти подавився! А щоб ти утопився!;*

– фразеологізми з лексемою «**чорт (біс)**»: *сто чортів тобі в потилицю; бісова патяка; ще й чорти навкулачки не билися; бодай тебе чорти підпалили; к бісовому батькові; чорт на тебе угодить;*

2. Фразеологізми з лексемою «Бог (Господь)»: *бог дасть; дай бог пам'яті; з богом; бог благословить; наказаніє господнє; побий мене бог; слава богу; не доведи господи; борони боже; господи милосердний; давай бог ноги; дай бог пам'ять; борони боже;*

3. Фразеологізми-порівняння: *волосся, як у їжака; словами, мов батогом; дьогтем смердить, як від мазаниці; як до пенька балакаєш; язик став, як кілок; лізеши, як черепаха; сопєши, як підпалений кінь; надмєшєся, як гиндичка; свиня... як лубок; горить, як кров; бульвар, мов маком всїяний; як молитви, знаєши; личить як корові сїдло; голова легка як вївсьяна полова; бїгти як собака; болить як печене; конї як змїї; фурман, наче коробейник; упали як неживї; наче полуда з очей упала; як смерть; наче ожив трохи; упали як мертвї; дощ як із вїдра;*

4. Прислїв'я та приказки: *живи – не тужи! Все одно що лікар: чи вилїчив, чи залїчив – плати; цо там по титулі – кеди нїма нїц в шкатулїцї; по батькївськoму молитовнику теплїш молиться; як наше не в лад, то ми з своїм назад; ...сметана – одно, а кисле молоко – друге!; не святї горшки лїплять; ...краще бїлий хлїб, нїж чорний, краще пан, нїж хам; лягли легко, встали ще легше; а ви як? Здаєтьсєя, і лягли важко і встали тяжко...; легше випить оливи з мухами; як у Спасївку соловейко заспїває; ...поминай, як звали.*

Як бачимо, розмовна фразеологїя трагедїї надзвичайно багата, рїзноманїтна, яскрава та емоцїйно насичена.

Презентацїя <http://bit.ly/2fB9YJL>.

III група

Завдання:

I. Класифїкувати фразеологїзми за семантикою компонентїв:

1. Фразеологїзми-соматизми.

2. Зоофразеологїзми.

3. Фразеологїзми, до складу яких входять абстрактнї поняття.

II. Видїлити синонїмїчні ряди фразеологїзмїв.

1. Уся соматична лексика залежно вїд характеру об'єкта номїнацїї розподїлена за групами та розрядами:

– сомонїмїчна лексика (тїло, голова та її частини, шия, тулуб, верхнї та нижнї кїнцївки);

– остеонїмїчна лексика (кїстки людськoго тїла та їх з'єднаннєя);

– спланхнонїмїчна лексика (внутрїшнї органи);

– ангїонїмїчна лексика (кровоносна система);

– сенсонїмїчна лексика (органи чуттєя).

Сомонїмїчнї лексеми у фразеологїзмах:

– очї: *очї в себе вбирає; очї вивалив; геть з очей; у вїчї лїзти; лупти очима; наче полуда з очей спала; очї розбїглися; не печи моїх очей;*

– голова: *в голову влїзе; голова легка, як вївсьяна полова; голова трїщить; голову заморочили; учена голова;*

– уста, зуби, язик: *нї пари з уст; зуби скалити; язик однадає; язик став, як кілок;*

– ноги: *в ногах валятьсєя; дай Бог ноги; стати на дворянську ногу;*

– руки: *набити руку; через його руки;*

- тулуб: *бодай тебе за пупа взяло; списати спину;*
- пальці: *на пальчиках; пальці знать;*
- шкіра: *шкуру здерти; із шкури вилазити.*

Остеонімічні лексеми у фразеологізмах: *бодай тому писареві руки назад лопатками повикручувало.*

Спланхнонімічні лексеми у фразеологізмах: *печінки витягнеш; в печінку сіли.*

Ангіонімічна лексика: *бере за серце; серце роздирають; серце віщує; серце болить; серце забилося; у серце шпигає; кипить кров.*

Сенсонімічна лексика: *щоб у носі закрутило; щоб засвербіло; накрутіль йому, щоб нюхав і чхав; хіба тобі повилазило.*

2. Семантичні групи зоофразеологізмів (далі – ЗФ).

Згідно з концепцією Д. Ужченка (6), у межах фразеотематичних груп (далі – ФТГ) виділяємо такі основні семантичні групи:

1) ЗФ зі значенням якісної характеристики особи, що передають:

- загальну характеристику особи;
- вікову характеристику;
- фізичну силу/слабкість, спритність/неспритність.

2) ЗФ зі значенням фізичного й психічного стану людини;

3) ЗФ зі значенням поведінки чи реакції особи;

4) ЗФ зі значенням зовнішнього вигляду, портретної характеристики особи;

5) ЗФ зі значенням дії, занять особи;

6) ЗФ зі значенням обставинної характеристики дії;

7) ЗФ зі значенням якісної характеристики предмета;

8) ЗФ зі значенням кількісної характеристики (міри) предметів чи квантитативних характеристик, пов'язаних з особою:

– «дуже багато»;

– «дуже мало».

9) ЗФ зі значенням часу;

10) ЗФ зі значенням сприйняття відстані в просторі, місця або напрямку дії;

11) ЗФ зі значенням побажань, емоційності;

12) ЗФ як образні перифрази назв предметів, істот (осіб).

ЗФ зі значенням якісної характеристики особи: *важна птиця; як собака; як черепаха.*

ЗФ зі значенням фізичного і психічного стану людини: *п'ять котів дряпає у грудях; надутися як індик; вкусила муха.*

ЗФ зі значенням поведінки чи реакції особи: *крутила хвоста; нагородив харків-макогоників.*

ЗФ зі значенням зовнішнього вигляду, портретної характеристики особи: *як корові сідло.*

ЗФ зі значенням часу: *з копита; як у спасівку соловей заспіває.*

ЗФ зі значенням кількісної характеристики (міри) предметів чи квантитативних характеристик, пов'язаних з особою: *собака не перескочить*.

3. Фразеологізми, що в семантичній основі містять абстрактні поняття: *з сил вибилися; з мочі вибилися; душу віддати; не давати ради; дай бог пам'яті; слово подала; діло не пішло; діло не стане; добра зичу; не завдавай жалю; дух виперло; душа не лежить; жаль бере; зіб'єте з пантелику; наче тронулися; другу тиху дає; на одчай; на славу; на смерть; товку не буде; невесело на душі; нічого не тямите; покинь думку; покладати надії; в пригоді стала; стерявся розумом; у хворобу угнало; усміхнулося щастя; уся надія на...; що є духу.*

II. Фразеологічні синоніми:

- *розумна голова; вчена голова;*
- *стерятися розумом; з ума тронулися; з глузду з'їхати;*
- *з сил вибилися; з мочі вибилися;*
- *ні пари з уст; язик став, як кілок;*
- *серце шпигає; серце болить; бере за серце; додавати жалю; коти шкребуть на душі; серце роздирають;*
- *ледве дихати; як смерть; як мертві;*
- *не сьогодні-завтра; день-два;*
- *попелом стала; прахом іти;*
- *як по маслу; як слід.*

Презентація <http://bit.ly/2ekjVor>.

Висновок: І. Карпенко-Карий – великий знавець народної фразеології і майстер її доречного використання. Багато відомих і широковживаних у народній мові фразеологізмів у творі зазвучали свіжо й оригінально, сприяючи створенню цікавих жанрових сцен, які належать до кращих в українській класичній драматургії.

Додаток

Словничок фразеологізмів, використаних у комедії І. Карпенка-Карого «Мартин Боруля»

А щоб (бодай) тебе. Уживається для вираження незадоволення, роздратування, злості або захоплення, подиву тощо.

Байди (байдики) бити. Байдикувати, нічого не робити.

Бісова баба (бісова патяка). Лайливе: вживається для вираження здивування чи негативного ставлення до когось.

Бог (Господи) благослови, заст. Вираз, що вживається, коли приступають до роботи або їди.

Бог дасть. Кому-небудь пощастить у чомусь.

Бодай подавився хто чим. Уживається як лайливе побажання.

Бодай тебе за пупа взяло, лайл. Уживається для вираження незадоволення, обурення ким-, чим-небудь, зневаги до когось-чогоось або недоброго побажання комусь.

Бодай тебе чорт візьме (візьмуть). Уживається для вираження незадоволення, обурення, досади з приводу чогось.

Бодай ти луснув, лайл. Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, як прокляття, побажання смерті комусь.

Борони боже. Уживається для вираження небажаності, заперечення чого-небудь.

Брати за серце. 1. Дуже розчулювати, хвилювати кого-небудь // Охоплювати кого-небудь, оволодівати кимсь (про почуття і под.). 2. Впливати, діяти на кого-небудь; дурманити, п'янити.

Будуть люди. Хто-небудь досягне певного становища, сформується з позитивними якостями.

Важна птиця. Людина, яка займає високе становище в суспільстві й має владу, вагу, великий вплив.

Валятися в ногах. Принижуючись, просити у когось про щось.

Вбирати в себе очі (аж очі в себе вбирає). Вабити своєю красою, яскравістю кольорів та ін.

Вибитися з м'ячів. Слабнути, знесилюватися від тривалої, надмірної, напруженої роботи, хвороби тощо.

Вивалити очі, зневажл. Широко розкрити очі, виражаючи здивування, безтямність, гнів та ін.

Видимо-невидимо. Дуже багато.

Вибитися з сил. Слабнути від тривалого напруження; знесилюватися.

Вилізти (вивести) в люди. Докладаючи зусиль, домогтися певного становища в суспільстві.

Витягати гроші (сотню). Домагатися вигоди, прибутку.

Віддати душу. 1. за кого – що, заради кого – чого. Пожертвувати собою чи бути готовим умерти заради кого-, чого-небудь. 2. кому, чому. Витратити всю силу, всю енергію. 3. Померти.

Вкусила муха. Про того, хто в поганому настрої гнівається, нервує; про чийсь незрозумілу, дивну поведінку.

Влізти в голову. Виникнути, з'явитися у свідомості, у думці.

Встречний і поперечний – всякий.

Геть з очей. Іти геть, подалі від когось.

Гіркими сльозами плакати. Гірко, невтішно плакати.

Голова половою набита у когось (голова легка, як вівсяна голова). Хто-небудь нерозумний, нерозторопний.

Голова тріщить. Хто-небудь постійно зосереджений на здійсненні чого-небудь, напружено думає про що-небудь.

Господи милосердний, заст. Уживається як вигук, що виражає сильні переживання.

Готові гроші. Те саме, що готівка.

Дай (давай) Бог ноги. Швидше утікати, бігти.

Дай Бог пам'яті. Уживається для вираження бажання, зусилля пригадати що-небудь.

Далеко не підеш (не заскочиш). Багато не досягнеш, не доб'єшся.

Дати (подати) **слово**. Обіцяти що-небудь комусь.

День-два. Не довго, скоро.

Дівкою посивіти. Довго не виходити заміж або зовсім не бути заміжною; не перебувати в шлюбі.

Діло не пішло. У чомусь не досягається успіхів.

Діло не стане. Затримки не буде.

До біса. 1. чого і без додатка. Багато, безліч чого-небудь. 2. Дуже, занадто, надзвичайно. 3. Уживається для вираження категоричного небажання мати справу з ким-, чим-небудь, терпіти когось, щось. 4. Уживається, коли проганяють або відпускають кого-небудь з невдоволенням, обуренням і т. ін.; геть звідси, куди завгодно.

До схід сонця. На світанку, перед тим, як зійде сонце.

Додавати (завдавати) **жально**. Збільшувати переживання, тугу, смуток.

Дощ, як з відра. Великий, сильний дощ.

Дух випер з кого. Хто-небудь помер, загинув.

Душа не лежить. Хто-небудь не має інтересу, прихильності, симпатії і т. ін. до кого-, чого-небудь; не подобається хтось або щось.

Жаль бере (взяв). Проїматися співчуттям, тугою, скорботою.

Живи – не тужи. Добре.

Живцем топити кого, що (не топить мене). Нівечити, занапащати життя комусь, мучити кого-небудь.

Жили витягати, витягти з кого (**печінки** витягти). Зморювати чим-небудь неприємним, виснажливим.

З богом. Уживається як форма побажання успіху, удачі, позитивних наслідків у роботі, в якій-небудь справі і т. ін.

З глузду з'їхати. Стерятися розумом, рідко – те саме, що Зійти з розуму.

З доброго дива (з добра-дива). Невідомо чому, без будь-якої причини.

З копита. Миттю, відразу (вийти, піти, побігти тощо).

З ума тронутися (наче тронулися), заст., рідко. Стати психічно ненормальним, душевнохворим; збожеволіти.

З якої речі? На якій підставі, чому?

Загубити (занапастити) **вік**. Змарнувати кращі роки життя, зробити їх безрадісними, нещасливими.

Закипає (кипить) **кров**. Хтось перебуває в стані сильного збудження.

Залишитися за штатом. 1. Не бути у визначеному складі співробітників якої-небудь установи. 2. Виявитися зайвим, непотрібним для чого-небудь.

Заморочити голову. Хто-небудь втрачає здатність розумно міркувати.

Запивати (запити) **могорич**. 1. Пити вино, горілку з приводу успішного завершення якої-небудь справи (купівлі, продажу чого-небудь, заручин і т. ін.) 2. перен. Плата за послугу, допомогу і т. ін.

Збити з пантелику. 1. Дезорієнтувати, заплутувати кого-небудь. 2. Викликати замішання, бентежити кого-небудь.

Збити пиху. Змусити стати, зробити кого-небудь скромнішим.

Здирати шкуру. 1. Нещадно визискувати, експлуатувати кого-небудь, брати надмірну плату, ціну. 2. Нещадно, сильно бити когось.

Зичити добра. Висловлювати побажання чого-небудь; бажати.

Зроби милість (здіймай милість). Форма ввічливого прохання зробити щонебудь.

Із шкури лізти. 1. Докладати великих, надмірних зусиль для досягнення чого-небудь; дуже важко працювати, дуже старатися і т. ін. 2. Запопадливо вислужуватися перед ким-небудь, догоджати комусь.

Їй(єй)-богу. Дійсно, істинна правда.

Інша справа (другі діла). Зовсім не те, що було раніше, по-іншому.

Іти (піти) шкереберть. Відбуватися протилежно до того, як має бути, всупереч звичайному порядку.

К бісовому батькові, лайл. Уживається для вираження зла на когонебудь, незадоволення, обурення з приводу чогось, бажання позбутися когось.

Кара господня (наказаніє господнє). Використовують, коли прагнуть висловити невдоволення, розпач від неприємної, складної ситуації.

Коти шкребуть на душі (п'ять котів дряпає в грудях). Кого-небудь охоплює почуття незадоволення, гіркоти, суму, неспокою, тривоги.

Крутити в носі кому. Спричиняти неприємне враження, відчуття і т. ін. від чого-небудь.

Крутити хвостом. Хитрувати, лукавити, лицемірити.

Ледве дихати (живе). Перебувати у важкому стані; бути на грані припинення існування.

Лихий приніс, зневажл. Уживається для вираження незадоволення з приводу небажаної появи кого-, чого-небудь або небажаного руху кудись; іде хтось.

Лізти у вічі. 1. Настирливо поставати в уяві; ввижатися. 2. Набридати комусь чим-небудь; приставати, чіплятися. 3. Прагнути бути поміченим, привернути чию-небудь увагу.

Лупати очима, грубо. 1. Мовчки дивитися, поглядати на кого-, щонебудь, не відповідати комусь. 2. Виявляти поглядом зацікавленість, дивуватися. 3. перед ким і без додатка. Переживати почуття неприємності, сорому і т. ін., відповідаючи за щось. 4. Марно витрачати час; сидіти без діла. 5. рідко. Не мати чого їсти; голодувати; бути голодним.

Мати свою стежку (свій шлях) (інша дорога). Виявляти свої здібності, нахили, власну особистість (у житті, роботі, творчості і т. ін.); бути оригінальним, не схожим на інших.

Милості прошу. Увічлива форма відвідати щонебудь або когонебудь.

Мов маком усіяний. Часто, густо, вдосталь.

На біса, лайл. Для чого, навіщо; зовсім непотрібний, непотрібно.

На відчай. Зважившись на все, ризикуючи всім.

На пальчиках. Побоюючись когонебудь, лестити, догоджати йому, запобігати перед ним.

На перших порах. У період виникнення, творення чого-небудь, на самому початку; спочатку.

На славу. 1. Для прославлення кого-, чого-небудь. 2. Дуже хороший; чудовий. 3. Дуже добре. 4. Дуже.

На смерть. 1. Так, що наступає смерть. 2. Дуже, сильно; нещадно.

Набити оскому. Займаючись довго чим-небудь, втрачати до нього інтерес; пересичуватися чим-небудь.

Набити пиху (другу пиху дає). Давати можливість кому-небудь ще більше зазнаватися, гордитися.

Набити руку. Призвичаїтися до виконання якої-небудь роботи, набути уміння, вправності в чому-небудь.

Нагородити харків-макогоників. Наговорити дурниць.

Надутися як індик (індичка). Сердитися, ображатися.

Накрутіть, щоб нюхав, щоб чхав. Висловлюючи незадоволення, картати, лаяти кого-небудь за щось.

Наче полуда з очей спала. Хто-небудь починає правильно розуміти, усвідомлювати щось незрозуміле раніше.

Не буде толку. Хто-небудь не подає надій на майбутні успіхи в чомусь.

Не давати ради. Самостійно, без допомоги не справлятися з труднощами, турботами, клопотами.

Не дай (не доведи) господи, заст. Уживається при небажанні, запереченні чого-небудь.

Не мороч мене. Завдавати кому-небудь клопотів, турбот; заважати, набридати.

Не пристало кому. Не личить, не пасує, не гармонує.

Не святі горшки ліплять. При бажанні можна навчитися багато чого.

Не сьогодні-завтра. Найближчим часом.

Невесело на душі. Неприємно, неспокійно, нерадісно комусь.

Немає (не бачити) краю. 1. Щось дуже далеко простягнулося. 2. Щось дуже довго триває.

Нехай тобі чорт, лайл. Уживається для вираження сильного незадоволення ким-, чим-небудь, перев. із втратою інтересу до нього.

Ні пари з уст. 1. Мовчки, ні слова не кажучи; не подаючи голосу. 2. Уживається як наказ мовчати.

Нічого не тямити. 1. Не розуміти. 2. Не вміти.

Обертатися на (в) попіл (попелом стати). Згоряти.

Оглядає щось. Хто-небудь приємно вражений чимось.

Очі розбіглися. 1. Хто-небудь не може зупинитися, зосередитися на чомусь одному від різноманітності вражень. 2. Хто-небудь швидко, блискавично, без певної послідовності

Пальці знати. Зробити що-небудь недбало, грубо, невміло.

Пекти очі. 1. В'їдливо дорікати, докоряти кому-небудь. 2. Дратувати когось, не давати спокою комусь, викликати осуд.

Піднести дулю, вульг. Абсолютно нічого не дати, не зробити і т. ін.

Плювати на кого-що. Уживається для вираження нехтування ким-, чим-небудь, презирства, байдужості до когось-чогось.

Побий мене Боже. Уживається як заприсягання в правдивості своїх слів, запевнення в чому-небудь.

Покинути думку. Перестати думати про кого-, що-небудь, забути кого-, що-небудь.

Покладати надії на кого-небудь. Розраховувати на щось.

Поминай як звали. Зникнути, сховатися, пропасти.

Прахом іти (піти). 1. Зникати, щезати, гинути (про статки, матеріальні цінності). 2. Руйнуватися, розвіюватися (про надії, мрії, сподівання).

Прінімая во вніманіє. 1. що. Зважати на що-небудь, враховувати щось. Пор. : брати до відома. 2. кого. Визнавати, помічати кого-небудь або рахуватися з кимсь.

Роздирати серце [на шматки (по шматках)] (надвоє). Завдавати кому-небудь душевного болю, переживань.

Розумна (вчена) голова . Хто-небудь розсудливий, кмітливий, тямущий.

Світ [догори ногами] перевертається (світ навиворіт). Усе змінюється, стає іншим.

Серце болить. Хто-небудь тяжко переживає з якогось приводу, уболіває, тривожиться за кого-, що-небудь.

Серце віщує. Хто-небудь відчуває наближення чого-небудь.

Серце загупало (забилося). Хто-небудь почав хвилюватися.

Сидіти (остатися) без хліба. Голодувати; терпіти нестатки, мати нужду.

Сидіти в печінках. Набридати, надокучати кому-небудь.

Скалити зуби. 1. Посміхатися, сміятися. 2. з кого – чого, над ким – чим. Недоброзичливо, зло висміювати кого-, що-небудь; насміхатися з кого-небудь.

Слабий (слабкий) на утори (на дворянство). Невитриманий, невірноважений (про людину).

Слава богу. 1. (у знач. присудка) Добре, гаразд. 2. (у знач. вставних слів) Нівроку, далєбі, як видно.

Сльозами не поможеш. Говориться тому, хто чимось засмучений, щось тяжко переживає, плаче.

Собака не перескочить. Великий (за розмірами).

Списати спину (виписати обиду на спині). Шмагати, залишаючи сліди від ударів.

Стати на ноги (стати на дворянську ногу). Розбагатіти, поправити своє матеріальне становище.

Стати в пригоді кому. 1. Допомогати кому-небудь. 2. Виявлятися потрібним, необхідним. 3. Бути причиною чого-небудь або приводити до чогось; спричиняти.

Стерятися розумом, рідко. 1. Ставати психічнохворим, божевільним. 2. Робити безглузді, необдумані вчинки, поводити себе нерозумно.

Сто чортів тобі. Лаяти кого-небудь, проганяти геть.

Тертися між людьми. Набувати певних навичок, знань, життєвого досвіду.

Туди, сюди. У різні місця, у різних напрямках.

У біса, грубо, ірон. 1. Уживається як підсилення або при вираженні незадоволення. 2. Уживається для вираження заперечення, спростування чогось (перев. у питальній формі).

Угнало у хворобу. Погіршився стан здоров'я.

Усміхнулося щастя. Пощастило.

Уся надія на кого. Дуже вірити, що хтось здійснить щось бажане, потрібне і т. ін.

Хазяйський син. Син поважного господаря, поважних батьків.

Хіба тобі повилазило. Уживається для вираження незадоволення ким-небудь, злості з приводу чогось.

Хліб їсти (не черствий). Мати все необхідне для життя.

Хоч ріж (ріжуть). Уживається для вираження впертості чи стійкості кого-небудь.

Царство небесне, книжн. Побажання покійному загробного життя в раю.

Через його руки. Через посередництво кого-небудь, з чиеюсь допомогою.

Чорта з два, вульг. Уживається для вираження заперечення, незгоди і т. ін.; не буде так, не вийде так; ні за яких обставин.

Шпигати в серце. Дошкуляти кому-небудь неприємними зауваженнями.

Ще [й] чорти навкулачки не билися. Дуже рано.

Що є духу. З усієї сили, скільки вистачає сили.

Щоб ти подавився (утопився). Уживається як лайливе побажання.

Язык кілком (язык став, як кілок). Уживається для вираження незадоволення, свого негативного ставлення до чийось розмов, слів.

Язык одпаде. Уживається для вираження великого незадоволення чийми-небудь словами, розмовами і т. ін.

Як собака. Дуже швидко, нестримно.

Як батогом (словами). Сказати різко щось неприємне.

Як корові сідло, ірон. 1. зі сл. личить, пристало і т. ін. Уживається для вираження повного заперечення змісту зазначених слів; зовсім не (личить, пристало). 2. Зовсім не підходить що-небудь.

Як мертвий (не живий). 1. Дуже стомлений, млявий і т. ін. 2. Блідий, нерухомий і т. ін.; // Чимось приголомшений, стурбований і т. ін. 3. зі сл. спати. Міцно, непробудно.

Як пень. 1. Уживається для підсилення, підкреслення якої-небудь ознаки, дії, якогось стану і т. ін.; дуже. 2. зі сл. стояти, сидіти і т. ін. Бездумно, бездіяльно, нічого не розуміючи.

Як по маслу. Чітко, легко, успішно, без перешкод і т. ін.; дуже добре.

Як слід. Як того вимагає ситуація.

Як смерть. Дуже блідий.

Як у спасівку соловейко заспіває. Ніколи.

Як черепаха. Дуже повільно, незграбно.

Список використаних джерел

1. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології. – Х.: Вища школа, 1987.
2. Карпенко-Карий І. П'єси. – К.: Мистецтво, 1982. – 207 с.
3. Скрипник Л.Ф. Фразеологія української мови. – К.: Наукова думка, 1973.
4. Словник фразеологізмів української мови // укладачі В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, В.В. Дятчук, Н.М. Неровня, Т.О. Федоренко. – К.: Наукова думка, 2003. – 1097 с.
5. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник української мови. – К.: Освіта, 1998. – 224 с.
6. Ужченко Д.В. Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Д.В. Ужченко; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Х., 2000. – 18 с.
7. Фразеологічний словник української мови: У 2-х книгах / укладачі В.М. Білоноженко, В.О. Винник, І.С. Гнатюк та інші. – Київ: Наукова думка, 1993. – 980 с.

ДИДАКТИЧНІ МАТЕРІАЛИ

Валькевич Л.А.

ЛІТЕРАТУРНЕ КРАЄЗНАВСТВО НА УРОКАХ МОВИ

Майбутнє України залежить від тих, хто сьогодні сидить за шкільними партами, тому національно-патріотичне виховання повинне займати чільне місце в навально-виховному процесі. Уроки української мови та літератури – прекрасне підґрунтя для цієї роботи. Тут можна «запалити» дитячі душі словом.

Кожен учитель шукає шляхи й засоби ґрунтовного засвоєння програмового матеріалу та формування в учнів високої національної свідомості, акцентує увагу на краєзнавчому матеріалі як складовій національного виховання школярів.

Як часто в нашій пам'яті зрина

Той край, який з дитинства душу гріє, –

Кохана Інгульцева сторона... (О. Попов).

Відомо, що патріотизм починається з любові до батьківської хати, до маминої колискової, до сім'ї, родини, до рідної мови й народної пісні. Саме це формує поняття «малої Батьківщини». Пізніше приходять усвідомлення себе сином чи донькою України, гордість за її славне минуле і розуміння того, що треба навчатися, працювати для її майбутнього. Розуміючи це, учитель-словесник повинен використовувати всі можливості, щоб ознайомити учнів з історією області, району і, звичайно, з історією рідного краю. Вдячним матеріалом для цього є літературне краєзнавство. Воно розкриває великі можливості для інтелектуального, морального, естетичного розвитку. Збагачуючись знаннями про рідний край на уроках мови та літератури, учні зростають духовно, задумуються над сенсом життя, над своїм походженням, проймаються любов'ю до своїх земляків.

Пропонуємо для прикладу завдання на основі літературно-краєзнавчого матеріалу, призначені для систематизації й перевірки рівня навчальних досягнень учнів з теми «Фразеологія». Вони дозволять продовжити роботу з літературного краєзнавства на уроках мови, оскільки мовний матеріал базується на реченнях і уривках творів письменників, що народилися й зростали на Кіровоградщині: Д. Бузько, М. Григорів, Г. Гусейнов, О. Кердіваренко, В. Кобзар, М. Литвин, М. Миценко.

Завдання 1.

Перепишіть речення, вставляючи замість крапок у фразеологізми слова на позначення частин тіла. З яким значенням уживаються фразеологізми? До фразеологізму в останньому реченні доберіть фразеологічні антоніми й синоніми.

Ти таке мелеш, чоловіче, що я вже починаю сердитися, вже ... сверблять, тягнуться до рогача (Олександр Кердіваренко). Спохопився: ще знову накиває ... капосний хлопець (Володимир Кобзар). Дожену і намну ...! Я тобі не Світлана Кузьмівна. Це їй ніззя, а мені дозволяється (Володимир Кобзар). Не беріть, Степановичу, дурного близько до ..., – махнула рукою (Микола

Литвин). Звечора ніби й нічого, а під ранок ... на ... не попадає (Микола Литвин). Але доводилося за законами ввічливості мовчати й терпіти, тримати ... за зубами, тільки сторожко ввібравши голову в плечі (Григорій Гусейнов).

Довідка: язик, серце, руки, п'яти, зуб, вуха.

Завдання 2.

Прочитайте речення. Знайдіть фразеологізми. Поясніть їх значення. Відповіді перевірте за словником.

Ні світ ні зоря встала, внесла з сіней сухого бур'яну, розпалила в печі (Микола Григорів). У першу чергу, мабуть, думав Василь Васильович, треба підкрутити гайки, тобто зміцнити дисципліну, що означало одне і те ж на станції юних натуралістів (Володимир Кобзар). Серце аж у п'яти покотилося (Микола Литвин). Михасько ждав-ждав, та й усі жданики поїв (Микола Литвин). Мені здавалося, що вона звертала на мене пильну увагу тільки тоді, коли я щось несусвітнє витворяв, викидав усякі коники, демонструючи, що все те й за вухом мені не свербить (Микола Миценко). От Федора вміла готувати! Щось таке вкине, красненьким слівцем придобрить, і вже за вуха від кулешу не відтягнеш (Микола Литвин).

Завдання 3.

Користуючись словником, доберіть синоніми та антоніми до виділених фразеологізмів. Складіть із ними речення (усно).

– Ой, – глипнула на сонце, – лавку скоро зачинятимуть, а я тут із вами **ляси точу**. Бувайте ще здоровіші! (Микола Литвин). Ольга й без пудри **мов райське яблучко** була (Микола Литвин). І **волосся на моїй голові заворушилося**: у відблиску ліхтаря я побачив, як край ковдри на сусідньому ліжку поволі спускається нижче й нижче до світлої плями на долівці (Дмитро Бузько).

Завдання 4.

Народні прислів'я й приказки є різновидом фразеологізмів, їх досить часто у своїх творах використовує наш земляк Микола Литвин. Прочитайте уривок з оповідання «Вінок цибулі». Випишіть з нього прислів'я. Поясніть, як ви їх розумієте.

– Людина без хати – все одно, що птах без гнізда. Але моя хата, як і я, вже дійшла до ручки. Он там, біля печі, сильно тече. Шифером перекрити б її, або хоч руберойдом... Приїдь на ту неділю, сніпками дірки позалатуємо.

– Я не вмю, дядьку.

– У невмілого руки не болять. Сніпки подаватимеш, а заодно й приглядатимеш, що до чого.

– Як це ви, дядьку, з вашими ногами та на хату полізете?

– Помаленьку. Прив'яжусь мотузком до хати, а ноги відпочиватимуть.

Вивчаючи творчість певного письменника на уроках літератури, розповідаємо про його зв'язок з рідним краєм, про твори, написані на місцевому матеріалі. Відповідно на уроки мови добираємо зв'язні тексти з творів цього письменника, пропонуємо завдання літературно-краєзнавчого і

мовно-граматичного характеру, які, по-перше, сприятимуть кращому засвоєнню краєзнавчого матеріалу на уроках літератури, а по-друге, формуватимуть мовленнєві уміння й навички – увагу до слова, спостережливість, естетичне чуття мови, прагнення до точності, виразності, образності власного мовлення, його збагачення. В.Сухомлинський про це писав так: «Чуйність до краси – це величезна сила, що облагороджує духовний світ дитини. У цій чуйності – одне з джерел людської духовності».

Отже, поєднання літературно-краєзнавчого й мовного аспектів у процесі вивчення мови та літератури сприяє естетично-художньому вихованню учнів, розвитку їх емоційного світу й художніх смаків, а також активізує знання з мови, сприяє ефективнішому засвоєнню вивченого.

Список використаних джерел

1. Блакитні вежі: Хрестоматія. – Кіровоград: ПВЦ «Маквік», 2009. – 408 с.
2. Літературне краєзнавство як засіб патріотичного виховання молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fastiv5.itschool.com.ua/literaturne-kraieznavstvo-yak-zasib-patriotichnogo-vihovannya-molodi-stattya>.
3. Башманівська Л.А. Поєднання літературно-краєзнавчого та мовного аспектів у процесі вивчення української мови та літератури в школі [Електронний ресурс] / Л.А. Башманівська. – Режим доступу: <http://studentam.net.ua/content/view/8357/97/>.

Шевченко А. О.

ДИДАКТИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДО ТЕМИ «ФРАЗЕОЛОГІЯ»

Творчість І. Карпенка-Карого – вершина української драматургії 80-90-х років ХІХ – перших років ХХ ст. Драматург продемонстрував глибинність аналізу соціальних конфліктів, справжню, а не показну народність, яка полягала не в простих запозиченнях з фольклору й етнографії, а в збагаченні його творів народною мудрістю. Мова його героїв яскраво індивідуалізована, насичена фразеологізмами, приказками і прислів'ями.

Формування мовної особистості неможливе без роботи з текстом. Вивчення мовних одиниць здійснюється на основі аналізу тексту п'єси «Мартин Боруля». Навчання на текстовій основі є найефективнішим.

Завдання 1.

Визначте, у якому рядку фразеологізм, використаний у реченні, відповідає ілюстрації.

А. Погані наші діла, усе пішло шкереберть – і в дворянстві одказали, і земський суд скасували...

Б. – Без нього ні одна бумага не вийде з ратуші. – Виходить, важна птиця.

В. Зовсім одурів старий: робітникові плате на своїх харчах тридцять рублів, а сина, замість того, щоб привчати до хазяйства, віддав у службу – байди бити!

Г. Світ навиворіт. Панночці – мужика забажалось!... Не смій мені про це й заїкаться!

Завдання 2.

Оберіть фразеологізми, що є синонімічними до зображення на малюнку.

А. ...поки ти не ганявся за дворянством, був чоловік, як і всі люде; тепер же десь тебе *вкусила шляхетська муха*.

Б. ...а за вас я тоді вийду заміж, як у *Спасівку соловейко заспіває!*

В. Я вас не люблю і прямо вам кажу, а ви таки *лізете у вічі*, от через це ви мені противні.

Г. Та скоріше у мене *на лисині виросте таке волосся, як у їжака*, ніж я йому подарую.

Завдання 3.

Який фразеологізм ілюструє малюнок.

А. Не всякий може діло розуміть... Кому – до волів, кому – до бумаг – така жеч...

Б. А синок... синок!.. Я тут із шкури вилазю, щоб його в люде вивести, а він там п'янствує.

В. І в мене було їх доволі, а тільки я переконався, що нам дворянство личить, як корові сідло.

Завдання 4.

Доберіть із довідки пропущені фразеологізми. Поясніть їх значення.

Я тобі п'яльця достану, будеш вишивати у п'яльцях. Навчишся. ...! А шмаття однеси назад.

Скасував я свою фотографію і взявся за повіренчиство – От і тепер: діло Борулі веду проти Красовського, а діло Красовського – против Борулі.

Посватать замість тебе доньку Котовича, розб'ють свої надії, а з ними й серце – все одно, що ...!

У нас є б'льярд, бульвар чудесний, панночок скільки хочеш; у неділю бульвар ними цвіте, мов

Довідка: *маком всіяний, пішло як по маслу, не святі горшки ліплять, живим лягти у домовину.*

Список використаних джерел

1. Карпенко-Карий І. Хазяїн. – К.: «Фоліо», 2012. – 432 с.
2. Словник фразеологізмів української мови / уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 2008. – 1104 с.
3. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник / уклад.: Олійник І.С., Сидоренко М.М. – Х.: Прапор, 1997. – 462 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бугайова Наталія Анатоліївна, учитель української мови та літератури Новопраського навчально-виховного комплексу Олександрійської районної ради Кіровоградської області.

Валькевич Лариса Анатоліївна, учитель української мови та літератури Новопраського навчально-виховного комплексу Олександрійської районної ради Кіровоградської області.

Вікторіна Олена Миколаївна, старший викладач кафедри теорії і методики середньої освіти комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського».

Заєць Вікторія Сергіївна, учитель української мови та літератури Великовисківської загальноосвітньої школи I-III ступенів Маловисківської районної ради Кіровоградської області.

Кунашенко Наталія Григорівна, учитель української мови та літератури комунального закладу «Навчально-виховний комплекс «Гімназія – загальноосвітня школа I-III ступенів №1» Бобринецької міської ради Кіровоградської області.

Мережана Тетяна Олександрівна, учитель української мови та літератури Знам'янської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 1 ім. Т. Шевченка Знам'янської міської ради Кіровоградської області.

Місасва Людмила Олександрівна, учитель української мови та літератури Соколівської загальноосвітньої школи I-III ступенів Кіровоградської районної державної адміністрації Кіровоградської області.

Панченко Оксана Миколаївна, учитель української мови та літератури Маловисківської гімназії Маловисківської міської ради Кіровоградської області.

Пінчук Тетяна Миколаївна, учитель української мови та літератури Червоновершської загальноосвітньої школи I-III ступенів Компаніївської районної ради Кіровоградської області.

Сергієнко Юлія Георгіївна, учитель української мови та літератури Іванівського навчально-виховного комплексу «загальноосвітня школа I-III ступенів – дошкільний навчальний заклад» Кіровоградської районної державної адміністрації Кіровоградської області.

Стась Юлія Миколаївна, учитель української мови та літератури Первозванівської загальноосвітньої школи I-III ступенів Кіровоградської районної державної адміністрації Кіровоградської області.

Тищенко Оксана Володимирівна, учитель української мови та літератури Червонокам'янського навчально-виховного об'єднання «Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів – дошкільний навчальний заклад – позашкільний центр» Олександрійської районної ради Кіровоградської області.

Шаповал Ніна Михайлівна, учитель української мови і літератури Вершино-Кам'янського навчально-виховного комплексу «Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів – дошкільний навчальний заклад» Новгородківського району Кіровоградської області.

Шевченко Альона Олександрівна, учитель української мови та літератури навчально-виховного комплексу «Кіровоградський колегіум – спеціалізований загальноосвітній навчальний заклад І-ІІІ ступенів – дошкільний навчальний заклад – центр естетичного виховання» Кіровоградської міської ради Кіровоградської області.

ДЛЯ НОТАТОК

ВИКОРИСТАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ТВОРАХ ПИСЬМЕННИКІВ КІРОВОГРАДЩИНИ

Підписано до друку 27.01.2017 р.
Формат 64x80/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Друк – принтер. Тираж 100 прим.
Зам. № 256

КЗ «КОШПО імені Василя Сухомлинського», вул. Велика Перспективна, 39/63,
Кропивницький, 25006
Віддруковано в лабораторії інформаційно-методичного забезпечення освітнього
процесу КЗ «КОШПО імені Василя Сухомлинського», вул. Велика Перспективна,
39/63, Кропивницький, 25006